

Коломієць А.М., Моклюк М.О., Сільвейстр А.М.

**Розвиток
мотиваційно-пізнавальної сфери
молодших школярів
на уроках природознавства:
теорія і практика**

Монографія

Вінниця
«ТВОРИ»
2026

УДК 373.3:159.922.7

DOI: <https://doi.org/10.31652/978-617-8835-11-8-1-256>

К 61

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

(Протокол № 6 від 28.01.2026 року).

Рецензенти:

Комар О.А., педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Лапшина І.М., кандидат педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського по кафедрі дошкільної та початкової освіти

Нестеренко М.М., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти Бердянського державного педагогічного університету

Коломієць А.М., Моклюк М.О., Сільвейстр А.М.

К 61 Розвиток мотиваційно-пізнавальної сфери молодших школярів на уроках природознавства: теорія і практика : монографія. Вінниця, ТОВ «Твори», 2026. 256 с.

ISBN 978-617-8835-11-8

Науково-практичне видання, яке поєднує теоретичний аналіз психолого-педагогічних засад із конкретними методичними рекомендаціями, фрагментами уроків та результатами педагогічного експерименту. Видання розкриває механізми переходу зовнішньої мотивації учнів у внутрішню та пропонує інструменти для розвитку навичок критичного аналізу інформації.

Монографія може бути корисною для вчителів початкових класів, які шукають готові навчально-методичні матеріали; науковців та методистів, що займаються питаннями дидактики та психології початкової освіти; викладачів та здобувачів педагогічних закладів вищої освіти під час підготовки майбутніх кадрів; усіх фахівців, зацікавлених у впровадженні інноваційних технологій та інтегрованого підходу в освітній процес початкової школи.

УДК 373.3:159.922.7

ISBN 978-617-8835-11-8

© А.М. Коломієць, М.О. Моклюк, А.М. Сільвейстр, 2026

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА	18
§1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	18
1.1. Психолого-педагогічні основи формування навчальної мотивації в учнів початкової школи	18
1.2. Мотивація навчальної діяльності як засіб підвищення якості знань учнів на уроках природознавства	26
1.3. Сучасні технології навчання як засоби формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства	34
§2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА	44
2.1. Шляхи формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства	44
2.2. Формування навчальної мотивації учнів на уроках природознавства за допомогою сучасних технологій навчання	54
2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту	62
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА	76
§1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	76
1.1. Сутність понять «мислення», «критичне мислення» у психолого-педагогічній літературі	76
1.2. Особливості розвитку критичного мислення учнів молодших класів на уроках	83
1.3. Технології розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках	89
§2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА	98
2.1. Розвиток критичного мислення учнів на уроках природознавства у початковій школі	98
2.2. Методика проведення уроків природознавства у молодших школярів із використанням сучасних технологій навчання з метою розвитку критичного мислення	106
2.3. Діагностика рівня сформованості критичного мислення молодших школярів	114
ВИСНОВКИ	119
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	122

РОЗДІЛ 3. МОТИВАЦІЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	127
§1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	127
1.1. Теоретичні підходи до дослідження мотивації у молодших школярів	127
1.2. Психолого-педагогічні особливості аналізу концепцій розвитку мотиваційної сфери в початковій школі	131
1.3. Вікові та індивідуальні особливості молодших школярів (психологічний портрет молодшого школяра)	139
§2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	144
2.1. Організація роботи для формування навчальної мотивації у молодших школярів	144
2.2. Методичні рекомендації для підвищення мотивації до навчання учнів 1-4 класів	152
2.3. Використання інформаційних технологій для мотивації навчальної діяльності молодших школярів	160
2.4. Діагностика основних мотивів навчання учнів початкової школи .	166
ВИСНОВКИ	170
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	173
РОЗДІЛ 4. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	177
§1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	177
1.1. Дидактична гра як метод навчання в психолого-педагогічній літературі	177
1.2. Класифікація дидактичних ігор	184
1.3. Психолого-педагогічні особливості використання гри на уроках математики	187
§2. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР ЯК ЗАСОБУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ...	194
2.1. Педагогічні умови використання гри в освітньому процесі	194
2.2. Використання дидактичних ігор як засобу навчання	200
2.3. Використання дидактичних ігор як засобу виховання	213
2.4. Використання комп'ютерних ігор для навчання і виховання	219
2.5. Експериментальна перевірка реалізації педагогічних умов використання дидактичної гри як засобу навчання і виховання	226
ВИСНОВКИ	229
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	232
ДОДАТКИ	236
ПІСЛЯМОВА	252

ПЕРЕДМОВА

Сучасний етап розвитку національної школи в Україні нерозривно пов'язаний із пошуком нових шляхів удосконалення початкової освіти, яка є фундаментом для загального і всебічного розвитку особистості молодшого школяра та повноцінного оволодіння ним навичками навчальної діяльності. Основне завдання початкової ланки освіти полягає у формуванні життєво необхідних ключових компетентностей для самореалізації. Реформування освіти пріоритетно спрямоване на створення умов для здобуття якісно нових знань, особливо у процесі вивчення базових навчальних предметів, зокрема природознавства, що сприяє розвитку логічного мислення та формуванню інтелектуально розвиненої особистості.

Державний стандарт початкової освіти чітко окреслює мету природничої освітньої галузі: формування компетентностей у природничих науках, техніці та технологіях, а також екологічної компетентності та критичного мислення. Це відбувається через опанування знань, умінь і способів діяльності, що забезпечують успішну взаємодію з природою та формування основи наукового світогляду.

У психології навчання проблема мотивації є визначальною, оскільки вона дозволяє виявити внутрішні резерви особистості для її розвитку, навчання і виховання. Оскільки мотивація є гнучким утворенням, чутливим до соціально-економічних змін, а її основи закладаються саме у молодшому шкільному віці, який має великі резерви для формування мотиваційної сфери, її цілеспрямоване вивчення та розвиток набувають особливої актуальності. Активне використання сучасних освітніх технологій, особливо інформаційно-комунікаційних (ІКТ), стає необхідним для забезпечення особистісно-зорієнтованого підходу та стимулювання цілісного і гармонійного розвитку школярів. Комплексне дослідження, що поєднує методики формування навчальної мотивації та когнітивних навичок (критичного мислення, пізнавального інтересу), є критично важливим для підготовки учнів до продуктивної, творчої праці та адаптації в умовах постійно зростаючого інформаційного потоку.

Проблематика навчальної мотивації ґрунтовно досліджена у працях класиків психології та дидактики, таких як Г. Костюк, В. Сухомлинський, І. Бех, І. Зязюн, а також сучасних науковців О. Савченко, Л. Даниленко, Н. Ничкало. Їхні дослідження

підтвердили взаємозв'язок між мотивацією та успішністю навчальної діяльності, висунувши вимоги до цілеспрямованого педагогічного впливу та створення умов для переведення зовнішньої мотивації у внутрішню.

Проблема розвитку критичного мислення вивчалася вітчизняними (О. Белкіна, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло) та зарубіжними (Дж. Дьюї, Д. Халперн) вченими, які акцентували увагу на його рефлексивності, обґрунтованості та важливості його формування з молодшої школи. Пізнавальний інтерес як найважливіший компонент мотиваційної сфери також має вагоме теоретичне підґрунтя (Л. Виготський, Г. Щукіна).

Незважаючи на наявність потужної теоретичної бази, що розглядає мотивацію та когнітивні процеси окремо, відчутним залишається методологічний дефіцит у площині практичних розробок, які б інтегрували інноваційні технології для комплексного стимулювання навчальної діяльності учнів початкової школи. Хоча психолого-педагогічна наука глибоко вивчила мотиваційний компонент як гарант пролонгованої пізнавальної активності, механізми та психологічні умови реалізації вимог щодо цілеспрямованого впливу на мотивацію через сучасні освітні технології потребують подальшого детального дослідження.

Необхідність проведення цього дослідження зумовлена низкою гострих протиріч, виявлених у сучасній освітній практиці:

1. Між особистим досвідом школяра та обмеженістю наукових знань з природознавства, які він здобуває у початковій школі. Ця суперечність ускладнює формування системного наукового світогляду, наголошуючи на проблемі відірваності шкільного матеріалу від життєвих реалій.

2. Між елементами розрізненого та інтегрованого вивчення курсу природознавства. Така фрагментація знань перешкоджає формуванню цілісної наукової картини світу та ускладнює розвиток критично-аналітичних навичок.

3. Між об'єктивною потребою у використанні сучасних технологій для активізації пізнавальної діяльності та традиційним методичним забезпеченням вивчення природничих предметів. Ця суперечність особливо гостро проявляється на тлі інформаційного суспільства, де навички роботи з інформацією є ключовими, а традиційні методики не забезпечують достатнього рівня критичної оцінки даних.

Проблема дослідження: актуальність, недостатня теоретична розробленість зазначеної проблеми та визначені суперечності зумовили необхідність теоретичного обґрунтування, розробки та експериментальної перевірки комплексної методики формування мотиваційно-когнітивного розвитку молодших школярів, що включає навчальну мотивацію, критичне мислення та пізнавальний інтерес на уроках природознавства.

Об'єкт дослідження: процес мотиваційно-когнітивного розвитку молодших школярів у навчальній діяльності, організований під час вивчення природничих дисциплін у початковій школі.

Предмет дослідження: теоретико-методичні засади та технології формування навчальної мотивації, розвитку критичного мислення та пізнавального інтересу молодших школярів на уроках природознавства із застосуванням сучасних освітніх технологій.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити ефективність комплексної методики формування навчальної мотивації, розвитку критичного мислення та пізнавального інтересу молодших школярів на уроках природознавства із застосуванням сучасних освітніх технологій.

Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз психолого-педагогічних засад формування навчальної мотивації та критичного мислення молодших школярів, уточнивши сутність відповідних понять («мотивація», «мотив», «критичне мислення»).

2. Визначити та обґрунтувати педагогічні умови та шляхи ефективного формування навчальної мотивації та пізнавального інтересу на уроках природознавства.

3. Розробити та впровадити методику використання сучасних технологій, зокрема ІКТ, для формування навчальної мотивації та пізнавального інтересу молодших школярів.

4. Обґрунтувати методичні основи застосування технологій розвитку критичного мислення на уроках природознавства у початковій школі.

5. Провести педагогічний експеримент, включаючи діагностику рівнів сформованості мотивації та критичного мислення молодших школярів, з метою підтвердження ефективності запропонованої методики.

Наукова новизна дослідження полягає у наступному:

1. Вперше теоретично обґрунтовано та експериментально підтверджено ефективність комплексної методики мотиваційно-когнітивного розвитку молодших школярів, що передбачає системну інтеграцію технологій розвитку критичного мислення та ІКТ для формування стійкого пізнавального інтересу на уроках природознавства.

2. Уточнено сутність ключових психолого-педагогічних понять, таких як «мотивація», «критичне мислення», «пізнавальний інтерес», з урахуванням вікових особливостей молодших школярів та специфіки природничої освітньої галузі.

3. Обґрунтовано комплекс педагогічних умов, які забезпечують перехід зовнішньої мотивації у внутрішню, шляхом стимулювання активної рефлексивної та пошукової діяльності учнів (наприклад, через використання проблемних ситуацій, дидактичних ігор та завдань творчого характеру).

Теоретичне значення дослідження полягає у:

1. Розширенні теоретичних уявлень про роль інформаційно-комунікаційних технологій як дієвого засобу формування внутрішньої мотивації та розвитку самостійності навчальної діяльності.

2. Узагальненні та систематизації теоретичних підходів до визначення структури пізнавального інтересу та критичного мислення, а також їхньої динаміки у молодшому шкільному віці. Це створює надійне підґрунтя для подальших досліджень механізмів формування ключових компетентностей у початковій освіті.

3. Систематизації чинників, що забезпечують формування позитивної мотивації (зміст навчального матеріалу, організаційні форми, оцінювання та стиль педагогічної діяльності), що є необхідною умовою для успішного оволодіння природничими знаннями.

Практичне значення дослідження реалізується через розробку та впровадження:

1. Системи шляхів формування навчальної мотивації (зокрема, використання бесіди, мозкового штурму, створення ситуації успіху, методу проєктів, екстраполяції).

2. Методики застосування сучасних технологій, включаючи ІКТ, для цілеспрямованого формування мотивації та пізнавального інтересу, що демонструє, як цифрові засоби можуть підвищувати ефективність навчально-виховного процесу та продуктивність праці

вчителя.

3. Навчально-методичних матеріалів, зокрема фрагментів уроків, мультимедійних презентацій та завдань, що використовують технології розвитку критичного мислення (наприклад, «Ромашка Блума», «Фішбоун»), придатних для безпосереднього використання вчителями початкової школи та в процесі підготовки педагогічних кадрів у ЗВО.

Достовірність отриманих результатів підтверджена педагогічним експериментом, проведеним у кілька етапів (констатувальний, пошуковий, формувальний) на базі загальноосвітніх навчальних закладів Вінницької області, із залученням учнів 2-х та 4-х класів.

Результати експериментальної перевірки свідчать про позитивні зміни в навчальних досягненнях та мотиваційно-когнітивній сфері учнів експериментальних класів:

- Мотиваційний компонент: спостерігалось зростання коефіцієнта мотивації до вивчення природознавства (зокрема, у 2-му експериментальному класі до 59% проти 57% у контрольному класі після завершення експерименту).

- Когнітивний компонент: використання технологій розвитку критичного мислення сприяло суттєвій позитивній динаміці. Так, у 4-му експериментальному класі частка учнів із високим рівнем критичного мислення зросла з 17% до 38%, при цьому кількість учнів із низьким рівнем розвитку критичного мислення зменшилась до 0%.

Це доводить, що запропонована методика, яка поєднує традиційний та інноваційний підходи, є динамічною розвивальною системою та демонструє високу ефективність у формуванні мотиваційно-когнітивного потенціалу молодших школярів на уроках природознавства.

Монографія містить 4 розділи.

Перший розділ присвячено формуванню навчальної мотивації учнів початкової школи на уроках природознавства.

Сучасний етап розвитку національної школи в Україні характеризується пошуками нових шляхів удосконалення початкової освіти. Вона, як складова загальної середньої освіти, спрямована на загальний і всебічний розвиток учнів молодшого шкільного віку та повноцінне оволодіння ними навичками навчальної діяльності. Основне завдання початкової ланки освіти полягає в тому, щоб сформувати в учня життєво-необхідних для самореалізації ключових компетентностей.

Пріоритетним напрямом реформування початкової освіти є створення умов для набуття молодшими школярами якісно нових знань у процесі вивчення базових навчальних предметів, зокрема знань з природознавства, що сприяє розвитку логічного мислення та формуванню інтелектуально розвиненої особистості.

У Державному стандарті початкової освіти зазначено, що основною метою природничої освітньої галузі є формування компетентностей в галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей шляхом опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основи наукового світогляду і критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки здобувачів освіти у навколишньому світі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку.

Перед сучасною початковою школою гостро стоїть питання про таку організацію навчально-виховного процесу, який був би більш особистісно-зорієнтованим на всебічну підготовку школярів, їхній цілісний і гармонічний розвиток та особисте зростання.

Проблема мотивації є визначальною у психології навчання в цілому і в процесі оволодіння молодшими школярами природознавством зокрема. Формування навчальної мотивації дозволяє виявити внутрішні резерви особистості для її розвитку, навчання і виховання, оскільки за допомогою мотивації можна впливати як на продуктивність діяльності, так і на розвиток самої особистості. Мотивація як найгнучкіше утворення підлягає змінам залежно від соціальної і економічної ситуації. Це робить проблему мотивації актуальною і вимагає постійного її вивчення.

Дослідження особистості неможливе без урахування її мотивації, що має вирішальний вплив на її поведінку, ставлення до всіх сфер життя, взаємини з людьми, які оточують, у процесі навчальної, професійної, організаційної діяльності. Знання закономірностей розвитку і формування мотивації дозволить успішно вирішувати завдання навчання і виховання молоді, її підготовки до продуктивної, творчої праці.

Проблема формування мотивації навчання останнім часом стає все більш актуальною. Принцип гуманізації сучасної школи передбачає створення умов для творчого розвитку та самореалізації кожної особистості, формування потреби та здатності особистості до

самоосвіти. Однак це неможливо, якщо з молодшої школи не прищеплене бажання вчитися та знаходити задоволення в процесі навчання. Основи мотивації навчання закладаються саме у початковій школі, тому що молодший шкільний вік має великі резерви формування мотиваційної сфери учнів.

На загальнотеоретичному рівні проблематику навчальної мотивації досліджували в своїх роботах такі психологи і дидакти, як Г. Костюк, В. Сухомлинський, І. Бех, І. Зязюн та ін. Подальшому вивченню аспектів цієї проблеми присвятили свої наукові розробки О. Савченко, І. Бех, Л. Даниленко, Н. Ничкало, С. Сисоєва. Крім того, в експериментальних дослідженнях Л. Даниленко, Т. Грищенко, О. Савченко Н. Чепелевої детально розкрито взаємозв'язок між мотивацією й успішністю навчальної діяльності учня.

Аналіз дидактичної та психолого-педагогічної літератури показав, що розробок, які дозволяють мотивувати навчальну діяльність учнів і розвивати їх інтерес за допомогою цікавих матеріалів, вкрай мало. Проблема зацікавленості учнів початкової школи у вивченні навчальних предметів була і залишається актуальною в сучасній школі.

Сучасна психолого-педагогічна наука досить повно і глибоко вивчила питання, пов'язані з мотивацією навчальної діяльності на різних етапах у навчальних закладах різних типів. Підвищена увага дослідників до зазначеної проблеми цілком зрозуміла, адже саме мотиваційний компонент навчання не тільки забезпечує високі результати при безпосередньому педагогічному впливі, але й гарантує пролонговану пізнавальну активність тих, хто навчається, в майбутньому в будь-яких ситуаціях життєдіяльності. Проведений теоретичний аналіз показав, що на сьогодні, незважаючи на наявність різних концептуальних підходів до розгляду сутності мотивації, безперечними є наступні вимоги:

а) необхідність цілеспрямованого впливу на мотивацію навчання учнів з боку вчителів;

б) урахування особливостей мотиваційної сфери учнів;

в) створення на певному етапі навчання умов для переведення зовнішньої мотивації у внутрішню. Однак психологічні умови і механізми реалізації даних вимог ще потребують подальшого дослідження.

Наші дослідження показують, що формуванню навчальної мотивації молодших школярів під час вивчення природознавства

приділяється недостатня увага. Встановлено, що основною проблемою формування навчальної мотивації у молодших школярів є суперечності між:

- особистим досвідом школяра та обмеженістю наукових знань з природознавства, яких він набуває у початковій школі;
- елементами розрізненого та інтегрованого вивчення курсу природознавства;
- необхідністю використання сучасних технологій та традиційним методичним забезпеченням вивчення цього предмету.

Актуальність, недостатня теоретична розробленість зазначеної проблеми в психолого-педагогічних дослідженнях та розглянуті суперечності зумовили вибір тематики дослідження: «Формування навчальної мотивації учнів початкової школи на уроках природознавства».

У другому розділі описано розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках природознавства.

Сучасне життя потребує мислення високого рівня, здатності адаптуватися в широкому спектрі суспільних та інтелектуальних ситуацій. Це, в свою чергу, вимагає від учителя пошуку, впровадження в практику нових освітніх технологій. У період сучасних технологій одним із головних завдань навчання стає розвиток критичного мислення учнів. Розв'язання цього завдання органічно пов'язано з ефективною організацією освітнього процесу.

Здатність мислити критично було важливо в усі часи, але саме зараз, на межі соціальних формацій, ця риса стає життєво необхідною. Адаптація особистості у постійно мінливому суспільстві має на увазі не тільки і не стільки відтворення усталених норм і традицій, скільки соціальна творчість, заснована на оновленні старих і конструюванні нових цінностей. У цьому зв'язку принципову значимість набувають такі риси думки як широта і виваженість, незалежність і неупередженість. При цьому одним із важливих завдань сучасної школи є підвищення рівня розумових навичок, уміння приймати виважені рішення, працювати з інформацією, аналізувати різні сторони явищ, зіставляти здобуту інформацію з уже відомим досвідом, що і включає в себе виховання у школярів критичного мислення.

Як зазначають науковці, що майбутнє належить тим, хто аналізує інформацію та вибудовує свої власні реальності. Здібність критично мислити повинна формуватися у відповідному навчальному

середовищі. Для людей, які критично мислять, загальне розуміння інформації є відправною точкою, а не завершенням етапу навчання. Володіючи критичним мисленням, людина знайомиться з тими або іншими ідеями розглядає можливі наслідки їх реалізації. При цьому вона сприймає їх з розумною часткою скептицизму і зіставляє їх з протилежними точками зору.

Проводячи аналіз різних підходів до вивчення природознавства у початковій школі в Україні та у зарубіжних країнах, можна зробити висновки про те, що проявляється зниження інтересу учнів до природознавства взагалі як навчального предмету в цілому, що і створює загальну проблему шкільної освіти. Важливим курсом зарубіжних країн є те, що під час вивчення природознавства значну увагу приділяють практичній стороні навчання, тобто в основі навчальних предметів лежить не теорія, а життєві явища. Нажаль в українській школі до цього часу важливо визнаними проблемами навчання є глибоке вивчення сучасних наукових уявлень та теоретичне знання законів природи. Тому шкільному учителю необхідно пам'ятати, що сьогодні учню потрібні усвідомлення загальної картини світу, відчуття причетності до культурної спадщини, пряма участь в життєвих процесах.

Вивчення природознавства у початковій школі відкриває великі можливості для розвитку критичного мислення учнів в освітньому процесі завдяки особливостям природничих наук та їх зв'язок із сучасним науково-технічним прогресом. В епоху інформаційного буму, коли в повсякденному житті учень молодших класів стикається з цілою навалою знань, що сприймаються ним через різноманітні технічні засоби, потрібно намагатися на такому самому сучасному рівні подавати навчальну інформацію і в шкільному соціумі. Тому учнів необхідно навчати правильно оцінювати інформацію, що надходить, щоб уміти грамотно нею оперувати.

Відомо, початкова освіта є першою ступеню загальноосвітньої школи, перед якою ставляться завдання, що відповідають світовим тенденціям розвитку освіти. На початковій ступені освіти відбувається становлення особистості молодшого школяра, виявлення і розвиток його здібностей, формування уміння і бажання вчитися, оволодіння елементами культури мови та поведінки.

Найбільш ефективними та дієвими способами розвитку критичного мислення учнів є проблемне навчання. Створення проблемних ситуацій, їх аналіз, активна участь учнів у пошуку

шляхів розв'язання поставленої навчальної проблеми стимулює розумову активність молодших школярів і підтримує глибокий пізнавальний інтерес.

Учителі початкових класів знають, що вибір найбільш ефективних прийомів залежить не тільки від змісту навчального матеріалу, але і від конкретних умов, що в кінцевому результаті проявляються у вигляді творчості та майстерності вчителя. Підбір методів, прийомів розвитку критичного мислення повинен спиратися на висновки сучасної психології та педагогіки. Вибираючи той чи інший метод або прийом учитель повинен пам'ятати, що вони повинні бути тісно пов'язані зі змістом навчання, метою заняття, попереднім аналізом знань учнів та врахуванням конкретної педагогічної ситуації.

Проблемі розвитку критичного мислення присвячені праці: вітчизняних учених (О. Белкіна, Н. Зоркіна, В. Панченко, О. Пометун, П. Сухарева, І. Сущенко, С. Терно, О. Тягло, О. Чуба, М. Шеремет та ін.); науковців ближнього зарубіжжя (А. Бейсенова, А. Турганбаєва (Казахстан), В. Таргамадзе, Р. Шяучюняне (Литва), З. Рубене (Латвія), Л. Николаеску-Онофрей, С. Гугуце (Молдова), Л. Абашідзе (Грузія) та ін.); філософів, психологів і педагогів далекого зарубіжжя (Е. де Боно, Дж. Дьюї, Д. Халперн, Д. Клустер, Р. Джонсон, Дж. Стіл, К. Мкрідіт, С. Плаус, Р. Поль та ін.).

Отже, на даному етапі розвитку педагогічної думки питання про використання у практиці технології критичного мислення в освітньому процесі молодших школярів є однією із актуальних. Тому що, одним із шляхів розвитку критичного мислення в освітньому процесі початкової школи є використання технологій розвитку критичного мислення. Їх використання дає змогу ефективніше використовувати творчі здобутки фахівців, відкриває ширші можливості для реалізації їх науково-технічних задумів.

При підвищенні ефективності уроків в учнів молодших класів важливе значення мають різні способи розвитку критичного мислення (проблемне навчання, експериментальні та творчі завдання, самостійні роботи учнів, програмовані завдання тощо).

Про низький рівень розвитку критичного мислення молодших школярів свідчать невміння раціонально організувати свою освітню діяльність, невміння самостійно обрати її вид, відсутність творчого підходу під час виконання тих чи інших завдань.

Таким чином, виявляються суперечності:

- між об'єктивною потребою в осмисленні процесу розвитку критичного мислення молодших школярів під час вивчення природознавства у початковій школі та відсутністю спеціальних досліджень, що дозволяють комплексно представити даний процес;

- між позитивними потенційними можливостями засвоєння природознавства учнями початкової школи і недостатньою розробленістю педагогічних технологій, що сприяють розвитку критичного мислення під час вивчення природознавства у початковій школі;

- все більш зростаючою потребою вивчення природознавства у початковій школі й явним недоліком яскравих і цікавих навчально-методичних матеріалів з розвитку критичного мислення учнів початкової школи в освітньому процесі.

Перераховані суперечності визначають актуальність виконаного дослідження. Разом з тим дослідження в області розвитку критичного мислення у молодших школярів на уроках природознавства не повною мірою відображають освітній процес в умовах реорганізації вітчизняної освіти та умовах його адаптації до міжнародних стандартів, тому вимагають додаткового дослідження.

Третій розділ присвячено мотивації учнів початкової школи до навчальної діяльності.

Адже молодший шкільний вік є найбільш відповідальним етапом шкільного життя і характеризується тим, що у дитини з'являється новий статус: він учень і відповідальна людина. Нова соціальна роль вимагає розвитку психічних властивостей і якостей, спираючись на актуальні досягнення дитини.

Тим часом якість знань учнів основної школи в останні роки неухильно знижується. Основна причина цього явища - украй низька мотивація в учнів до отримання знань. Тому серед основних завдань, що стоять в даний час перед початковою школою і, відповідно, перед кожним вчителем і класним керівником, на першому місці стоїть завдання розвитку в учнів позитивної стійкої мотивації. Яка спонукала б їх до систематичної навчальної роботи без примусу зовні, а за внутрішніми бажаннями. Без такої мотивації діяльність учня в освітньому процесі буде неефективною, а вчитель з творця перетвориться в ретранслятора знань, який механічно повторює одне і те ж з уроку в урок.

Безумовно, формування позитивної мотивації в учнів до навчання неможливо без звернення до виховання як необхідного компоненту

цілісного освітнього процесу. Освіта повинна бути цілісною для поєднання навчання, виховання і розвитку і стає, очевидно, однією з характерних ознак нової, інноваційної освіти в постіндустріальному суспільстві.

У сучасному світі питання мотивації будь-якої діяльності стоїть дуже гостро, адже саме в ній криється працездатність і потенціал будь якої людини. Поняття мотивації складається із сукупності факторів, які є рушійною силою і процесом залучення себе (або інших людей) в будь-яку діяльність. Мотивація - основний двигун для людства. Мотивувавши себе і оточуючих, можна домогтися неперевершених успіхів.

Необхідно вивчати особливості мотивації дітей молодшого шкільного віку для розуміння, прогнозування та корекції їх подальшого розвитку. Дитячий вік є оптимальним для занять спортом і досягнень в обраній галузі. Тому питання мотивації молодших школярів до навчальної діяльності являється важливими і актуальними.

У четвертому розділі описано педагогічні умови використання дидактичної гри як засобу навчання і виховання молодших школярів.

Відомо, що коли дитина йде у перший клас до школи у неї різко змінюється спосіб життя тому, що основним видом її діяльності стає навчання. Цей перехід пов'язаний з тим, що дитина змінює вид діяльності, що носить відносно вільний характер (гри) на діяльність, що носить обов'язковий характер. І для того щоб успішно вчитися, дитина повинна не тільки бути психологічно готовою до навчальної діяльності, а й мати стійке бажання вчитися. Тому особливо важливе значення для молодших школярів має мотивація навчання, основу якої спочатку становить інтерес до школи взагалі, інтерес до нового виду діяльності - навчання. І тільки за умови, що інтерес до навчання постійно підтримується учителем, у дитини поступово розвивається інтерес до здобуття нових знань.

Разом з тим під час гри дитина спостерігає, порівнює, зіставляє, класифікує предмети за тими чи іншими ознаками, здійснює доступні їй аналіз і синтез, робить узагальнення. Цілеспрямоване включення гри підвищує інтерес дітей до уроку, підсилює ефект самого навчання. Дидактична гра є цінним засобом виховання розумової активності дітей, вона активізує психічні процеси, в тому числі мислення, викликає в учнів живий інтерес до процесу пізнання. У ній діти охоче долають значні труднощі, тренують свої сили, розвивають

здібності і вміння. Вона допомагає зробити будь-який навчальний матеріал захоплюючим, викликає в учнів глибоке задоволення, створює бадьорий робочий настрій, полегшує процес засвоєння знань. Тому для успішного навчання і виховання молодших школярів необхідно у перші ж роки викликати у них інтерес до навчальних занять, захопити, мобілізувати увагу, активізувати їх діяльність, розвинути пізнавальний інтерес.

Завдання всебічного виховання в грі успішно реалізуються лише за умови сформованості психологічної основи ігрової діяльності в кожному віковому періоді раннього та дошкільного дитинства. Це обумовлено тим, що з розвитком гри пов'язані істотні прогресивні перетворення в психіці дитини, і перш за все в його інтелектуальній сфері, що є фундаментом для розвитку всіх інших сторін дитячої особистості.

Отже одним із ефективних способів активізації пізнавальної діяльності учнів, пробудження живого інтересу до навчального предмету є дидактична гра. Тому проблема використання дидактичних ігор для молодших школярів є дуже актуальною. Разом з тим важливим аспектом використання дидактичних ігор є виділення педагогічних умов для їх успішного використання як засобу навчання і виховання учнів початкової школи.

Кожен розділ містить параграфи, які завершуються узагальнюючими висновками, що забезпечує послідовність, логічність та системність викладу наукового матеріалу.

Додатки містять матеріали педагогічного експерименту та розроблені дидактичні засоби.

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

§1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Психолого-педагогічні основи формування навчальної мотивації в учнів початкової школи

Визначальним компонентом організації навчальної діяльності є мотивація. Вона може бути внутрішньою або зовнішньою щодо діяльності, однак завжди є внутрішньою характеристикою особистості як суб'єкта цієї діяльності. Передумовою успіху в ній є сформованість спонукальної сфери, розвиток якої потребує цілеспрямованого педагогічного впливу.

Мотивація у молодших школярів може будуватися на зв'язку навчання з вихованням. При цьому виникають питання: Що таке мотивація та як їх формувати у школярів молодшого шкільного віку? У чому полягає суть понять «мотивація», «мотив», «мотиваційна сфера» та які спонукальні сили сприяють розвитку інтересу до навчання в учнів початкових класів?

Останніми роками в психологічній та науковій літературі питанням мотивації навчальної діяльності приділяється особлива увага. Це не випадково, оскільки питання про мотиви - це по суті питання про якість навчальної діяльності. Переважання зовнішніх, утилітарних мотивів веде до того, що навчання набуває формального характеру, при цьому відсутні творчий підхід, самостійна постановка навчальних цілей. Відомо, що саме негативне або байдуже ставлення до учня початкової школи може бути причиною його низької успішності або неуспішності.

Як зазначають О. Сергєєнкова, О. Столярчук, О. Коханова, О. Пасєка [51, с. 20-30] першим компонентом навчальної діяльності є мотивація. Навчальна діяльність спрямовується і збуджується різними навчальними мотивами. Мотиви різноманітні, серед них є найбільш адекватні навчальним завданням - навчально-пізнавальні мотиви. Якщо вони формуються в учня, то його навчальна робота стає осмисленою і ефективною. В їх основі лежить пізнавальна потреба, а також потреба в саморозвитку. Це й інтерес до змісту

навчальної діяльності, тобто до того, що вивчається, й інтерес до процесу діяльності – як і якими способами досягаються результати і розв’язуються навчальні задачі. Мотивація процесом навчальної діяльності для дитини – це також і мотив власного росту, розвитку своїх здібностей, самовдосконалення.

Мотивація, за призначенням багатьох психологів, є стрижнем психології особистості, обумовлює особливості й поведінку, і діяльності особистості. Стає все більш очевидним неможливість їх розгляду без аналізу мотивації. Остання виявляється своєрідним барометром суспільних відношень та змін, що відбуваються в них. Будучи стрижнем психології особистості, мотивація задає спрямованість, характер, здібності особистості надаючи їй вирішального впливу. Внаслідок своєї складності і багатогранності мотивація у психології розуміється дуже широко, поширюючись і на аналіз поведінки тварин, підміняється різними психічними явищами. До теперішнього часу ще не створено такої теорії мотивації, яка не була б суперечливою і захвачувала б коло її основних фундаментальних і прикладних проблем [32].

Мотивація (від лат. «рухати») [63, с. 137] – загальна назва для процесів, методів, засобів спонукання учнів до активної пізнавальної діяльності. Керують мотивами спільно вчителі й учні. Щодо мотивації учителів, то мова йде про мотивацію навчання, а з позиції учня – вчення. Як процес зміни стану і відношення особистості вона ґрунтується на мотивах, під якими розуміються конкретні спонукання, причини, що змушують учня вчитися, діяти, здійснювати ті або інші вчинки. В ролі мотивів виступають у взаємозв’язку потреби й інтереси, прагнення й емоції, установки й ідеали. Мотиви – це складні структури, вони завжди взаємопов’язані, і у педагогічному процесі, як зазначає автор, йдеться не про один діючий мотив, а про багато.

В Українському педагогічному словнику [14, с. 217] мотивація – система мотивів, або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Як мотиви можуть виступати: уявлення й ідеї, почуття й переживання, що виражають матеріальні або духовні потреби людини. Одна й та сама діяльність може здійснюватися з різних мотивів. Значення мотивів для поведінки, діяльності й формування особистості дитини дуже велике. Завдання педагога – виховання правильної мотивації в дітей.

Мотивація [50, с. 25] – вся сукупність різних спонукань: мотивів,

потреб, інтересів, прагнень, цілей, потягів, мотиваційних установок або диспозицій, ідеалів тощо, що у найбільш широкому сенсі має на увазі детермінацію поведінки взагалі.

На думку Л. Васильєвої та Т. Філіппової [8, с. 126] навчальна мотивація визначається як частковий вид мотивації, включеної в діяльність навчання, навчальну діяльність. Як і будь-який інший вид, навчальна мотивація визначається цілою низкою специфічних для цієї діяльності факторів. По-перше, вона визначається самою освітньою системою, освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність; по-друге, - організацією освітнього процесу; по-третє, - суб'єктними особливостями учнів (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень досягнень, самооцінка, його взаємодія з іншими учнями тощо); по-четверте, - суб'єктними особливостями педагога і перш за все системою його відносин до учня, до справи; по-п'яте, - специфікою навчального предмета. Навчальна мотивація, як і будь-який інший її вигляд, системна. Вона характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю.

З позиції І. Лоханової та Сергєєнкової [25; 50, с. 51-52] мотивація навчання складається з ряду спонукань (потреби і сенс навчання для школяра, його мотиви, цілі, емоції, інтереси), що змінюються і вступають в нові взаємини один з одним. Тому становлення мотивації є не просте зростання позитивного або посилювання негативного ставлення до навчання, а за ним стоїть ускладнення структури мотиваційної сфери, що входять в неї спонук, поява нових, більш зрілих, іноді суперечливих у відношенні між ними.

Є. Іллін [17, с. 25] визначення мотивації зводить до двох напрямків: за першим напрямком мотивація розглядається зі структурних позицій, як сукупність факторів або мотивів; другий напрямок - розглядає мотивацію не як статичну категорію, а як динамічну, тобто як процес, механізм.

Заслуговують на увагу види навчальної мотивації (Е. Десі, Р. Райан) визначені на основі різних типів ситуацій навчання [67; 68]:

- мотивація заданого навчання (дії, які учневі наказали виконати, тобто завдання спрямоване для учнів, які не вміють самостійно визначити загальний напрямок своїх дій);

- мотивація стихійного навчання (дії учня, що спираються на його природну допитливість; даний тип навчання може бути нестабільним і несистемним, тому що не вчить ставити певні цілі й досягати їх, переборювати труднощі на шляху їх досягнення);

- мотивація самообумовленого навчання (дії учня спрямовані на самовизначення, усвідомлення своїх мотивів і цінностей, уміння приймати правильні рішення, формулювати свою позицію, обґрунтовувати й відстоювати її, діяти цілеспрямовано).

Мотивація [39] – це динамічний процес переходу потреби в мотив, за якого відбувається усвідомлення та обґрунтування дій, спрямованих на задоволення потреби, а мотив – це усвідомлена потреба. Когнітивний контроль – це свідомий процес залучення афективної енергії (фізичної енергії організму, опосередкованої бажанням) для виконання дій, спрямованих на задоволення усвідомленої потреби. Мотиваційна сфера особистості – це ядро (центр) простору особистості, в якому перетинаються осі координат (властивостей), що їх характеризують. Отже, на думку автора, мотиваційний процес виглядає так: потреба → мотивація → мотив → бажання → діяльність.

Виходячи із сучасних психологічних представлень про мотивацію В. Костюк [21, с. 55] під мотиваційною сферою особистості розрізняє сукупність стійких мотивів, що мають визначену ієрархію та виражають спрямованість особистості.

С. Гончаренко [14, с. 217] під мотивом (*франц. motif*, від лат. *moveo* – рухаю) розглядає спонукальну причину дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії). Основою мотиву діяльності людини є її різноманітні потреби. Внаслідок усвідомлення і переживання потреб первинних (природжених) і вторинних (матеріальних і духовних) у людини виникають певні спонуки до дії, завдяки яким ці потреби задовольняються. В дошкільному віці провідними є ігрові мотиви. У шкільному віці вони відступають на другий план, поступаючись місцем навчальним мотивам, до яких у подальшому приєднуються трудові мотиви. Особливо важливе значення мають моральні мотиви поведінки. Саме мотиви надають моральний (або аморальний) смисл діям і вчинкам. Виховання й закріплення в досвіді правильних мотивів поведінки – одне з найважливіших завдань педагога.

Під мотивом у [60] розуміється: 1) спонукання до дії, пов'язанні із задоволенням потреб суб'єкту; 2) предметно-спрямована активність певної сили; 3) спонукальний і визначальний вибір спрямування діяльності на предмет (матеріальний або ідеальний), заради якого вона здійснюється; 4) усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості.

На думку автора праці [51, с. 33-34] існують такі види мотивів:

- 1) широкі соціальні мотиви навчання;
- 2) пізнавальний інтерес;
- 3) мотивація досягнення успіху;
- 4) престижна мотивація менш поширена, ніж мотивація досягнення;
- 5) мотивація уникнення невдачі – друга тенденція мотивація досягнення;
- б) компенсаторна мотивація, що виникає у невстигаючих дітей.

За поглядами П. Щербаня [65, с. 42] можна виділити наступні мотиви навчальної діяльності:

- соціальні (бажання бути корисним народу, державі; прагнення бути освіченим членом суспільства; відповідальність, обов'язок перед колективом, суспільством, батьками);

- інтелектуальні (пізнавальні інтереси; розуміння важливості знань; потреба в самоосвіті, незадоволеність рівнем своїх знань; бажання і прагнення самостійно розв'язати проблему; почуття радості і задоволення від процесу розумової праці);

- перспективного спонукання (інтерес до певного виду діяльності; корисність для оволодіння майбутньою професією; бажання заслужити схвалення товаришів, колективу, батьків; прагнення бути лідером);

- негативного спонукання (страх перед учителем, батьками, можливістю одержати незадовільну оцінку; вияви самолюбства і честолюбства).

Вартим уваги, на наш погляд, є класифікація мотивів молодших школярів запропонована В. Овсянецькою [33, с. 7]:

1) за мірою усвідомленості (від мало усвідомлених до більш усвідомлених);

2) за мірою віддаленості (від близьких до віддалених (перспективних));

3) за спрямованістю (від особистих до суспільних).

Л. Маляр, З. Ваколя [27] мотиви навчання молодших школярів поділяють за змістом на:

1) навчально-пізнавальні, пов'язані зі змістом (матеріалом, що вивчається) і процесом навчання;

2) широкі соціальні, пов'язані з всією системою життєвих відносин школярів (почуття обов'язку, самовдосконалення, самовизначення, престиж, добробут, уникнення неприємностей і т.п).

Як зазначає автор, що навчально-пізнавальна мотивація не займає

провідного місця в системі навчальних мотивів школяра. Вона складає менше 22% цієї системи. При цьому мотивація, що пов'язана зі змістом, знаходиться на другому місці у порівнянні з тією, яка йде від процесу навчання.

На думку авторів О. Скрипченка, Л. Долинської, З. Огороднійчук та ін. [57, с. 135-140] мотивація навчання у молодшому шкільному віці розвивається у декількох напрямках. Широкі пізнавальні мотиви (інтерес до знань) можуть уже до середини цього віку перетворитися в навчально-пізнавальні мотиви (інтерес до способів набуття знань); мотиви самоосвіти представлені поки самою простою формою – інтересом до додаткових джерел знань, епізодичним читанням книг. Широкі соціальні мотиви розвиваються від загального недиференційованого розуміння соціальної значущості навчання, з яким дитина приходить в перший клас, до більш глибокого освідомлення причин необхідності вчитися, що робить соціальні мотиви більш дійсними. Позиційні соціальні мотиви в цьому віці представлені бажанням дитини отримати головним чином схвалення вчителя. Мотиви співпраці і колективної роботи широко присутні у молодших школярів, але поки що у самому загальному прояві.

У розумінні авторів [17, с. 25-55] формувати мотивацію – значить не закладати готові мотиви і цілі в голову учня (це могло б привести до маніпулювання іншою людиною), а поставити його в такі умови і ситуації розвертання активності, де б бажані мотиви і цілі склалися і розвивалися з врахуванням і в контексті минулого досвіду, індивідуальності, внутрішніх устремлінь самого учня.

Більшість науковців вважають формування в учнів мотивації навчально-трудої діяльності є необхідністю. Однак, на думку О. Сергєєнкової, керувати формуванням мотивів навчальної діяльності важче, ніж формувати дії та операції. Тому, перш за все, ніж формувати навчальну мотивацію учнів, вчителю необхідно її пізнати, встановити для себе характер реальності, з якою прийдеться мати справу, знайти шляхи її адекватного опису [50].

Ю. Пириходько, О. Толмачова [42] наводять показники формування навчальної мотивації:

1) місце навчання в системі особистісно значущих видів діяльності школяра (чи є вчення для учня значущою діяльністю);

2) роль учителя серед суб'єктів особистісно-значущих для школяра (чи є вчитель значимим суб'єктом, що надає прямий вплив на мотивацію навчання);

3) ставлення до навчання (співвідношення соціальних і пізнавальних мотивів навчання школяра в ієрархії);

4) ставлення школяра до навчальних предметів (визначення «улюблених» і «не улюблених» предметів).

Як зазначає О. Савченко [48, с. 136] для формування повноцінної мотивації навчання молодших школярів особливо важливо забезпечити такі умови:

- збагачувати зміст особистісно-орієнтованим навчальним матеріалом;

- утверджувати справді гуманне ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість;

- задовольняти потреби в спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання;

- збагачувати мислення інтелектуальними почуттями;

- формувати допитливість і пізнавальний інтерес;

- формувати адекватну самооцінку своїх можливостей;

- утверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;

- використовувати різні способи педагогічної підтримки, прогнозувати ситуації, коли вона особливо потрібна дітям;

- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку.

П. Щербань [65, с. 49] виділяє основні методи стимулювання і мотивації навчання. Серед них найбільш вживаними є: пізнавальні ігри; навчальні дискусії; аналіз проблемних ситуацій; створення ситуацій успіху в навчанні; створення ситуацій обов'язку і відповідальності; заохочення і засудження.

З аналізу психолого-педагогічних джерел видно, що особливості навчальної мотивації молодших школярів має як позитивні так негативні сторони.

Серед сприятливих характеристик навчальної мотивації молодшого школяра Т. Дудкевич [15, с. 168] виділяє позитивне відношення молодшого школяра до школи, широту його інтересів та допитливість. Безпосередність, відкритість, довірливість молодших школярів, їх віра в незаперечний авторитет учителя і готовність виконувати будь-які його завдання є сприятливими умовами для зміцнення у цьому віці широких соціальних мотивів обов'язку, відповідальності, розуміння необхідності навчатися.

Мотивація молодших школярів має ряд негативних характеристик, які перешкоджають навчанню. Так, на думку

О. Сергєєнкової, О. Столярчук, О. Коханової та О. Пасеки [51] інтереси молодших школярів:

- недостатньо дієві, так як самі по собі довго не підтримують навчальну діяльність;

- нестійкі, тобто ситуативні, швидко задовольняються і без підтримки вчителя можуть згасати і не відновлюватися;

- мало освідомленні, що проявляється в невмінні школяра називати, що і чому йому подобається з даного предмету.

- слабо узагальнені, тобто охоплюють один або декілька навчальних предметів, але об'єднаних за їх зовнішньою ознакою;

- утримують у собі орієнтування школяра частіше на результат навчання, а не на способи навчальної діяльності; до кінця навчальної школи порою не складається інтерес до подолання труднощів у навчальній роботі.

Варто звернути увагу на думку О. Скрипченка, Л. Долинської, З. Огороднійчук [57, с. 205], які зазначають, що не всі мотиви усвідомлюються дітьми в однаковій мірі. Часто «знані» мотиви не відповідають реальним, що спонукають до навчальної діяльності. В учнів, у яких добра успішність «знані» мотиви частіше співпадають з реальними, особливо ця тенденція прослідковується під час вираженого інтересу до навчання. В учнів, у яких опосередкована і слабка успішність, зафіксовано неповне співпадання тих або інших мотивів. У цих дітей основним є «знаний» мотив «уникнення покарання», тобто негативний «знаний» мотив співпадає з реальним, тоді як позитивні «знані» мотиви отримання доброї оцінки та значних знань не співпадають з реальними.

З визначення поняття «мотивація» видно, що це поняття у сучасній психології має подвійний зміст: як система факторів (потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо) і як характеристика процесу, що стимулює і підтримує активність особистості на певному рівні. Найчастіше в науковій літературі мотивація розглядається як сукупність причин психологічного характеру, що пояснює поведінку людини, її початок, спрямованість і активність. Саме цих позицій, ми будемо дотримуватися під час формування навчальної мотивації в учнів початкової школи на уроках природознавства.

1.2. Мотивація навчальної діяльності як засіб підвищення якості знань учнів на уроках природознавства

Як відомо з п. 1.1, що формування навчальної мотивації у молодших школярів повинно відбуватися на основі навчально-пізнавальних та більш зрілих форм мотивів – соціальних. На завершальній стадії початкової школи у молодших школярів необхідно сформувати хоча у деякому наближенні навчально-пізнавальний мотив такий як інтерес, що спрямований буде не тільки на потяг до отримання нових знань але й на способи добування цих знань.

Ми підтримуємо думку автора [26, с. 77], що провідною діяльністю учнів молодшого шкільного віку є навчальна діяльність. Пізнавальні мотиви змінюються таким чином: молодші школярі від інтересу щодо окремих фактів переходять до інтересу закономірностей, принципів. У середині молодшого шкільного віку може закладатися й інтерес до способів здобування знань. Виникають і мотиви самооцінки, які виражаються у формі інтересу до дидактичних джерел знань, до епізодичного читання додаткових книг. Сприятливі умови для виникнення позитивних емоцій з'являються тоді, коли учні активно вчаться, відчують задоволення від розумового напруження, успіхів у роботі. Нагромаджуючись і узагальнюючись, ці емоції переростають у такі стійкі почуття, як любов до знань, допитливість. Тим самим збагачуються внутрішні спонування до навчальної діяльності або її мотивів.

Прояви мотивів виражається також у їх силі, виразності, швидкості виникнення тощо. Про них свідчить час, який школяр затрачає на виконання завдань, кількість завдань, які він може виконати під впливом певного мотиву тощо.

У процесі навчання тип навчальної мотивації учня змінюється. На це впливають нові самонастанови учня (наприклад, прагнення обходити або переборювати труднощі), тривалі успіхи або невдачі під час навчальних занять, вибір життєвого шляху та ін. Про навчальну мотивацію опосередковано свідчить рівень реальної успішності навчальної діяльності: показники шкільної успішності, відвідуваності, сформованість навчальної діяльності школярів [51, с. 58]

Ми погоджуємося із думкою Н. Литвинчук [24], що основними факторами, що впливають на формування позитивної стійкої

мотивації до навчальної діяльності є: зміст навчального матеріалу; організація навчальної діяльності; колективні форми навчальної діяльності; оцінка навчальної діяльності; стиль педагогічної діяльності вчителя. Формування позитивної мотивації, яка надає навчанню значимий характер, є важливою метою та одним із головних завдань вчителя.

За підходами О. Біди [5] навчальний матеріал і прийоми навчальної роботи повинні бути достатньо (але не надмірно) різноманітні. Різноманітність забезпечується не тільки зіткненням учнів з різними об'єктами в ході навчання, а й тим, що в одному і тому ж об'єкті можна відкривати нові сторони. Один з прийомів збудження в учнів пізнавального інтересу - відсторонення, тобто показ учням нового, несподіваного, важливого в звичному і буденному. Новизна матеріалу - найважливіша передумова виникнення інтересу до нього. Однак пізнання нового повинно спиратися на вже наявні у школяра знання. Використання раніше засвоєних знань - одне з основних умов появи інтересу. Істотний фактор виникнення інтересу до навчального матеріалу - його емоційне забарвлення, живе слово вчителя.

На думку автора праці [13] саме мотивація навчання спонукає дитину до певної діяльності з метою розширення й поглиблення знань, і є основним засобом підвищення успішності навчання. Перебудова позиції вчителя в забезпеченні мотиваційного компоненту уроку передбачає таку організацію навчання, щоб для всіх дітей були передумови виховання позитивних рис характеру, бажання і вміння навчатися.

Варто звернути увагу на думку С. Пальчевський [37, с. 244-245], що все починається з мотивації, яка необхідна для того, щоб показати учням важливість знань, формування умінь, викликають інтерес до теми уроку, «підігріти» потребу навчатись. Мотивація повинна бути присутня не тільки на першому плані, але й на всіх етапах процесу. Якщо на якомусь відрізьку учні втрачають її, їх навчання не буде достатньо ефективним. Уже на самій першій стадії мотивації формуються початкові продукти навчання – уявлення учнів. Якісний урок у початковій школі повинен містити окремий етап орієнтації в самостійній роботі щодо вдосконалення та зміцнення знань.

Т. Байбара [2, с. 62] поняття «знання» трактує, як перевірений практикою результат пізнання, відображення у свідомості людини навколишньої дійсності, що об'єктивно існує поза нею. Відображення

відбувається у формі фактів, уявлень, понять, закономірностей, законів, теорій, які передаються мовою. Знання є органічною єдністю чуттєвого і раціонального, без якої вони неможливі.

С. Бібік [4], В. Бондар [7] під знаннями розуміють образи предметів, явищ матеріального світу і їх взаємозв'язків, образи дій людини з цими предметами. Під час діагностики знань вчителю важливо не просто у загальному вигляді вказати на недостатність знань, а можливо більш точно визначити, чого саме а знаннях даного учня не вистачає. Це важливо у тому, що деякі вади у знаннях можуть бути причиною небажання вчитися. У процесі навчання вчителю також необхідно виявити параметри знань: види знань, етапи їх засвоєння, рівні їх засвоєння та їх якість.

У курсі навчання природознавства молодші школярі оволодівають знаннями про:

- предмети і явища природи;
- взаємозв'язки й залежності у природі;
- способи різних видів навчально-пізнавальної діяльності;
- спеціальні методи пізнання об'єктів природи;
- способи практичної діяльності з об'єктами природи;
- загальні способи самоуправління навчально-пізнавальною діяльністю;
- норми етичного, естетичного, морального ставлення до об'єктів природи;
- норми ставлення до інших людей і до самого себе в природі;
- норми спілкування і поведінки учня в процесі сумісної діяльності з іншими учнями та учителем [48].

О. Савченко [48, с. 78-79] зазначає, що у процесі навчання у школярів виникають певні потреби, мотиви, взаємовідносини, оцінки, які, в свою чергу, визначають їхнє ставлення до навчання. У зв'язку з цим у структурі навчальної діяльності, автор виділяє три взаємопов'язаних компоненти: мотиваційний, змістовий, процесуальний.

Мотиваційний компонент має на меті збудити і закріпити в дитини стійке позитивне ставлення до навчальної діяльності, викликати допитливість, закріпити особистісно значущий сенс навчальних дій. Цей компонент формує внутрішню потребу до пізнавальної самостійності.

Змістовий компонент включає дів підсистеми: уже засвоєнні знання, вміння, навички, на яких ґрунтується вивчення нового, і

власне нові знання і способи дій, що є об'єктом засвоєння. Тому в навчанні відоме знання взаємодіє з невідомим, яке може засвоюватися по-різному.

Процесуальний компонент – способи діяльності (дії, операції), з яких складаються способи виконання діяльності. Компоненти навчальної діяльності взаємопов'язані і спрямовані на досягнення певних цілей: навчальної, виховної, розвивальної.

Як зазначається у праці [13], що для розвитку мотивації навчання потрібні середовище, що стимулює, і цілеспрямований вплив через систему педагогічних прийомів. Тому загальні умови педагогічного стимулювання на уроках слід поєднувати із застосуванням широкого діапазону методичних прийомів, які «прямо працюють» на мотиваційний компонент уроку. До мотиваційного компоненту уроку потрібно підбирати цікавий матеріал, який стимулює емоції та почуття учнів, використовуючи рольові, сюжетні, дидактичні ігри. Навчальні завдання уроку слід добирати з елементами новизни та непередбачуваності, що сприятиме формуванню внутрішнього інтересу. Той навчальний матеріал, який віднайшов емоційний відгук в учнів, викликав у них інтелектуальні почуття, запам'ятовується краще і міцніше.

Виходячи з вище сказаного педагог [13] виділяє наступні умови формування в учнів повноцінної мотивації:

- використання на уроці особистісно орієнтованого цікавого матеріалу;
- підтримка прагнення до саморозвитку і самовдосконалення;
- формування допитливості та пізнавального інтересу;
- збагачення мислення інтелектуальними почуттями;
- стимулювання появи емоційного задоволення від процесу навчання;
- формування адекватної оцінки власних можливостей;
- використання різних способів педагогічної підтримки;
- виховання почуття обов'язку, відповідального ставлення до навчальної роботи;
- установлення по-справжньому гуманних стосунків з учнями, повага до особистості дитини;
- задоволення потреби у спілкуванні з учителем і однокласниками під час навчання.

Формувати стійку мотивацію під час використання практичних методів навчання природознавства пропонується у роботі [10, с. 66].

Автор зазначає, що оскільки опанувати природничі науки просто за малюнками у підручнику і розповіддю вчителя не можливо, тому необхідно часто використовувати практичні методи. Практичні методи навчання використовуються для безпосереднього пізнання дійсності, поглиблення знань, формування вмінь і навичок. До них належать: вправи, дидактичні ігри, моделювання, проектування, спостереження, дослід та практична робота.

З раннього дитинства у повсякденному житті діти зустрічаються з багатьма явищами і тілами природи. Проте в них не розвинені увага і спостережливість, діти не розуміють значення природи в житті людини. Це призводить до зневажливого ставлення до природи, до неправильного розуміння предметів і явищ. Отже, з перших днів перебування дітей у школі вчитель повинен допомагати дітям пізнавати навколишнє середовище, навчати любити й оберігати природу, у доступній для розуміння дитини формі розкривати складну систему взаємозв'язку предметів і явищ, навчати розуміти красу природи, розвивати логічне мислення. Досягати мети можна тільки завдяки організації системних спостережень за предметами і явищами природи під керівництвом учителя. Пізнання навколишнього світу розпочинається з накопичення чуттєвого досвіду, фактичного матеріалу, який осмислюється з метою засвоєння системи знань, адекватної навколишній природі з її зв'язками і залежностями.

У процесі засвоєння природничих знань, визначених програмою, учитель ознайомлює дітей з методами дослідження природи, демонструє досліди, формує у школярів уміння самостійно проводити досліди та здійснювати спостереження, робити висновки. Таким чином у дітей формуються навички дослідницької діяльності [3]. Питання самостійної роботи розглядається у праці [49].

Для формування повноцінної мотивації, яка в свою чергу є засобом підвищення знань учнів з природознавства є екскурсії. Така форма організації діяльності учнів має велике значення для навчального процесу, адже під час екскурсій об'єкти і явища природи спостерігаються (досліджуються) не ізольовано, а у взаємозв'язку з іншими об'єктами. Отримані результати доцільно використовувати у подальшій навчальній роботі. Екскурсії розширюють кругозір учнів, розвивають спостережливість, уміння бачити те, що раніше відбувалося поза їхньою увагою, сприяють формуванню предметних умінь [3; 9].

Починаючи з першого класу, науковці та вчителі [3] пропонують залучати школярів до проектної діяльності. Міні-проекти виконують на уроках природознавства як колективні творчі справи, під час яких діти вчать самостійно розв'язувати різні проблеми, використовуючи знання і вміння з інших галузей. Результати виконаних проектів мають бути безпосередньо пов'язані з реальним життям. Оскільки пізнання природи дітьми не обмежується рамками уроків, а продовжується у позашкільній діяльності, навчальний курс «Природознавство» має бути системоутворюючим стрижнем цього процесу.

Розвинуте емоційне ставлення до природи не тільки всебічно збагачує особистість молодшого школяра, а й становить мотиваційний потенціал його діяльності з вивчення природознавства як навчального предмета, тобто знання стають особистісно значущими. Змістовий аналіз мотиваційної сфери особистості у взаємодії з природою дозволяє виділити такі її компоненти [19; 36]:

1) естетичні спонуки, що полягають у розумінні та захопленні красою природного середовища, прагненні до сприйняття прекрасного;

2) гуманістичні потреби виявити добро, співчуття до живого, бажання захистити;

3) утилітарно-економічні мотиви – визнання природи як джерела ресурсів та економічного розвитку суспільства, як середовища існування та об'єкта праці людини;

4) пізнавальні інтереси, що спрямовані на усвідомлення взаємозв'язку у природі, прагнення осягнути закони її розвитку;

5) рекреаційно-оздоровчі мотиви, що виходять із розуміння значення природи для здоров'я, життя людини, бажання зберегти її оптимальні параметри;

б) прагнення до творчої діяльності у природі – до занять малюванням, фотографуванням, написанням художніх творів, благоустроєм середовища (проектування парків, квітників, зелених насаджень тощо).

Постійно спостерігаючи явища довкілля, молодший школяр здобуває не тільки багатий чуттєвий досвід, а й розвиває вміння аналізувати, налагоджувати зв'язки й залежності, узагальнювати те, за чим спостерігав, і робити висновки. Водночас розвивається логічне мислення, мовлення й уява. У процесі ознайомлення з навколишнім світом досить легко створювати ситуації для здивування,

зацікавленості, висування гіпотез, прогнозування, які стають мотивацією для подальшого навчання [22].

Важливими та обов'язковими елементами для формування мотивації на уроках природознавства у молодших школярів є дидактичні ігри, логічні задачі й творчі завдання [22]:

1. Ігрова діяльність є провідною для учнів 1 класу, тому на уроках дидактична гра використовується дуже широко. Під час гри діти мають змогу висловити неправильне судження й не отримати за це негативної оцінки, не бояться припустити помилки. У грі відсутність знань або їх неточність розчиняється у сюжеті. Тому дитина не боїться сказати щось не так, зізнатися у своїй необізнаності, поставити запитання, звернутися за допомогою до інших персонажів (адже це говорить її герой).

2. Логічні задачі – це вправи на кмітливість, на перевірку вміння використовувати наявні знання у нестандартній ситуації. Тобто, молодший школяр має порівнювати, узагальнювати, аналізувати, робити висновки. Найпростіший вид це є загадки.

3. Творчі завдання. Саме цей вид роботи дає змогу учневі уявляти, придумувати, перетворювати образи навколишнього світу. На уроках можна використовувати такий вид завдань, як творча розповідь.

Щоб зберегти зацікавленість, підвищити емоційний тонус молодших школярів на уроках природознавства науковця [6] пропонує використовувати дидактичні ігри, які сприятимуть формуванню в учнів мотивації (розвитку інтересу) до навчання. Але, як зазначає науковця, що ігри повинні бути навчальними, а не розважальними.

Питання проблемного навчання як одного із шляхів формування навчальної мотивації у молодших школярів розглядається у роботі [18]. Авторка, зазначає, що серцевиною проблемного уроку є взаємодія вчителя і учнів, коли між ними розвиваються діалогічні взаєностосунки під час вирішення проблеми. Важливе не тільки вміння вчителя створювати проблемну ситуацію, а й здатність організувати обговорення і розв'язання її учнями. Саме уроки природознавства в початковій школі – це ідеальний матеріал для створення проблемних ситуацій. На цих уроках у дітей виникає дуже багато питань «Чому?», «Як?», «Звідки?». Вчитель разом з дітьми може розв'язувати проблемні ситуації всіма можливими шляхами:

- через проблемне викладання знань учителем;

- через організацію частково-пошукової діяльності;
- через організацію дослідницької діяльності шляхом спостереження учнів у природі чи за результатами самостійного досліджу.

Аналіз психолого-педагогічної теорії та практики свідчить, що від одноманітності застосування одних і тих самих типів уроку школярі стомлюються, тому вчителі дедалі ширше звертаються до новітніх технологій проведення уроків природознавства. Удосконалюються й методи і прийоми навчання, спрямовані на відтворення знань, умінь і навичок, що учні засвоюють на уроці.

Як правило, таке відтворення відбувається на трьох якісно відмінних рівнях: першому – репродуктивному, коли дитина засвоює знання-копії; на другому рівні учні вчаться застосовувати отримані знання за зразком, тобто отримує знання-вміння; третій рівень творчий, коли отримані знання застосовуються у змінених ситуаціях – знання-трансформації [35].

Практика свідчить про те, що формування позитивної мотивації на уроках природознавства слід будувати поетапно за такою структурою:

I. Організація класу.

II. Постановка мети і завдань уроку та обов'язкова загальна й конкретна мотивація навчальної діяльності під час вивчення кожної теми.

III. Засвоєння нових знань, умінь і навичок з урахуванням поступових етапів, що включають сприймання, усвідомлення й осмислення навчального матеріалу.

IV. Узагальнення і систематизація засвоєних знань, умінь і навичок.

V. Закріплення засвоєних знань, умінь і навичок.

VI. Застосування засвоєних знань, умінь і навичок.

VII. Перевірка рівня засвоєння знань, умінь і навичок.

VIII. Домашнє завдання.

IX. Підсумок уроку.

Аналіз педагогічної теорії та практики свідчить, що ефективність навчання та формування інтересу до вивчення природознавства у початкових класах спостерігається під час реалізації міжпредметних зв'язків з іншими предметами. Міжпредметні зв'язки розвивають розумові здібності учнів, підвищують їх самостійність, а також поряд з розвитком їх інтересу до предметів формують у них трудові

навички й уміння, сприяють вихованню їх екологічної культури.

На думку авторів праці [31] для успішної реалізації міжпредметних зв'язків природознавства з іншими предметами необхідно:

1. Виявити спільність і послідовність подій, що відбуваються на основі взаємозв'язку живої і неживої природи.

2. Реалізувати зв'язки між предметами за допомогою використання як біологічних, так і фізичних законів під час розуміння життєвих процесів та змін, що відбуваються в живих організмах у процесі розв'язування проблемних навчальних завдань.

3. Усвідомлювати необхідність вивчення явищ і подій у матеріальному світі, причин екологічних катастроф і розробки заходів щодо їх усунення.

4. Вивчати закони природи і шляхи її ефективного і раціонального використання.

5. Розглядати причинно-наслідкові зв'язки природних явищ у їх розвитку.

6. Формувати уявлення про людину як соціальну істоту.

7. Пам'ятати, що охорона природи є основою збереження життя на землі.

Таким чином, психологічне вивчення мотивації молодших школярів як засобу підвищення якості знань на уроках природознавства дає можливість з'ясувати фактори, які надають учням успішно здійснювати навчальну діяльність. Серед них можна виділити: зміст навчального матеріалу; організація навчальної діяльності; колективні форми навчальної діяльності; оцінка навчальної діяльності; стиль педагогічної діяльності вчителя. За реалізації таких факторів позитивна мотивація до навчання молодших школярів сприяє успішному оволодінню природничими знаннями. Ці фактори нами будуть враховані у параграфі 2 у п. 2.1.

1.3. Сучасні технології навчання як засоби формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства

Економічні та соціальні зміни, що відбуваються в Україні, висувають перед освітою нагальну потребу швидкого зростання інтелектуального потенціалу нашого народу, виходу вітчизняної науки та виробництва на міжнародний рівень. Науково-технічний

прогрес ускладнює зміст і прийоми трудової діяльності людини. Це потребує від неї глибоких технічних та технологічних знань, уміння орієнтуватися у лавиноподібному потоці інформації. Реформування системи освіти спонукає до пошуку нових ефективних шляхів у вдосконаленні викладання предметів у закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО), так і у закладах вищої освіти (ЗВО), які будуть сприяти підвищенню якості й ефективності навчання.

Відповідно до програми навчального предмета «Природознавство» [30] навчально-пізнавальний процес рекомендується будувати на компетентісно орієнтованих завданнях з використанням сучасних освітніх технологій. У навчальних цілях варто використовувати природознавчий та краєзнавчий матеріал, проводити екскурсії у природу.

Тому сучасні особливості навчальної діяльності повинні бути орієнтовані не тільки на теоретичну підготовку молодших школярів, а й на розвиток творчого потенціалу особистості, на формування теоретичної і практичної готовності до реалізації технологічного підходу в освіті.

Як зазначає А. Цина [62], технологічний підхід відкриває нові можливості для концептуального і проєктувального освоєння різних галузей і аспектів освітньої, педагогічної та соціальної дійсності. Він дозволяє:

- з більшою впевненістю передбачати результати і керувати педагогічними процесами;
- аналізувати і систематизувати на науковій основі наявний практичний досвід і його використання;
- комплексно розв'язувати освітні та соціально-виховні проблеми;
- забезпечувати сприятливі умови для розвитку особистості;
- зменшувати ефект впливу несприятливих обставин на людину;
- оптимально використовувати наявні в розпорядженні ресурси;
- вибирати найбільш ефективні і розробляти нові технології та моделі для розв'язання виникаючих соціально-педагогічних проблем.

Технологічний підхід розглядається у працях як зарубіжних, так вітчизняних педагогів, психологів та методистів. Думки про технологізацію в освіті можна знайти ще у працях А. Дістервега, Т. Кампанелли, Я. Коменського, А. Макаренка, М. Монтесорі, Й. Песталоцці, В. Сухомлинського та ін. У подальшому розвитку освіти науковцями розкрито та дано тлумачення понять: «технологія»

(В. Бусел, А. Іванченко, О. Сліпушко, В. Шепель, В. Яременко та ін.); «педагогічна технологія» (С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Пометун та ін.); «освітня технологія» (А. Кіктенко, О. Любарська, О. Пехота,) та ін.; «технологія навчання» (І. Малафіїк, Н. Ничкало, Л. Пироженко та ін.); «інформаційна технологія» (В. Биков, Б. Карпінський, Н. Морзе, О. Пушкар, О. Спирін та ін.).

Серед педагогічних технологій, що застосовуються у навчально-виховному процесі, О. Пехота та інші дослідники [34] виділяють такі:

- особистісно-орієнтована технологія;
- вальдорфська педагогіка (Р. Штейнер);
- технологія саморозвитку (М. Монтесорі);
- технологія організації групової навчальної діяльності;
- технологія розвивального навчання;
- технології формування творчої особистості;
- технологія навчання як дослідження;
- проектна технологія;
- технологія колективного творчого виховання (за І. Івановим);
- педагогічна технологія «створення ситуації успіху» (за А. Белкіним);
- сугестивна технологія;
- технологія формування професійної індивідуальності вчителя;
- нові інформаційні технології навчання.

О. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. [34, с. 45-62] пропонують узагальнену схему етапів розробки проекту будь-якої педагогічної технології незалежно від того, в якій матеріальній формі вона буде втілена: у підручнику, методичному посібнику, програмах для комп'ютера тощо та до якого виду і рівня освіти вона відноситься. Ці етапи є складовими будь-якої педагогічної технології. Серед них вони виділяють:

- аналіз майбутньої діяльності учня;
- визначення змісту навчання на кожному його ступені;
- перевірка ступеня навантаження учнів і розрахунок необхідного часу на навчання за заданим способом побудови дидактичного процесу;
- вибір організаційних форм навчання і виховання, найбільш сприятливих для реалізації наміченого дидактичного процесу;
- підготовка матеріалів (текстів ситуацій) для здійснення мотиваційного компонента дидактичного процесу з окремих тем і конкретних занять та включення їх у раніше сформульований зміст

навчальних предметів;

- розробка системи навчальних вправ на основі уявлень про алгоритм функціонування (операційна послідовність навчально-пізнавальних дій) і включення їх в змістовий контекст навчальних посібників;

- розробка матеріалів (тестів) для об'єктивного контролю за якістю засвоєння учнями знань і дій, відповідно цілям навчання і критеріям оцінки ступеня засвоєння;

- розробка структури та змісту навчальних занять, націлених на ефективне розв'язання освітніх і виховних завдань, планування аудиторних занять і домашньої навчальної роботи учнів;

- апробація проекту на практиці і перевірка завершеності навчально-виховного процесу.

Л. Межиловська [28] виділяє такі навчальні технології:

- технологія організації навчального співробітництва (побудова навчання на основі активної взаємодії всіх учасників навчального процесу, де вчитель і учні виступають партнерами);

- технологія формування загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів (формування умінь самостійно здобувати знання, щоб успішно просуватися на всіх етапах навчальної діяльності);

- технологія диференційованого навчання (включення молодших школярів у навчальну діяльність відповідно до актуального рівня готовності і зони найближчого розвитку);

- технологія організації навчальної проектної діяльності (самостійна пошуково-творча діяльність учнів, яка може бути як індивідуальною, так і груповою, у процесі якої дитина вчиться не тільки здобувати знання, а й застосовувати їх на практиці);

- ігрова навчальна технологія (побудова навчального процесу шляхом заохочення учня до навчання через участь у грі);

- технологія досягнення обов'язкових навчальних результатів.

Ми підтримуємо думку багатьох вчених, що технологічний підхід до освітніх і педагогічних процесів не можна вважати універсальним, він лише доповнює наукові підходи педагогіки, психології, соціології, соціальної педагогіки, політології та інших напрямів науки і практики.

Питання технологічного підходу у навчанні природознавства молодших школярів розглядають В. Коткова [58], Л. Петухова [58], О. Співаковський [58], О. Таргоній [59], С. Хомич [61], Т. Чабанюк [59] та ін.

Розвиток науково-технічного прогресу вивів науковців і учителів на нову технологію комп'ютерного (комп'ютеризованого) навчання, яка відіграє все більш помітну роль в перетворенні навчального процесу. Розвиваються і впроваджуються нові інформаційні технології початкової освіти. Комп'ютери, забезпечені спеціальними навчальними програмами, можна ефективно застосовувати для розв'язання майже всіх дидактичних завдань – представлення (подання) – інформації, керування ходом навчання, контролю і корекції результатів, виконання тренувальних вправ, накопичення даних про розвиток навчального процесу і т.д. [58, с. 77].

Ми дотримуємося думки науковців, що під час розробки і використання у початкових класах комп'ютерних технологій необхідно враховувати цілий ряд вимог, серед яких відповідність комп'ютерних програм віковим та психологічним особливостям учнів, дотримання санітарно-гігієнічних норм, а також дидактичні та технологічні вимоги.

Застосування під час уроку комп'ютерних засобів формує у школярів культуру розумової праці на новому рівні та дає їм можливість планувати і раціонально виконувати роботу, порівнювати початковий задум з реальним результатом, поступово і послідовно оволодівати необхідними навичками.

Продовжуючи думку Л. Пономаренко [41, с. 12-18] зазначає, що в початковій освіті сфера застосування нових інформаційних технологій постійно розширюється. Підростає покоління вже знайоме із складною інформаційною технікою, вміє з нею поводитися, відбирати необхідну інформацію. Автор звертає увагу на суперечність: дома телевізор, комп'ютер, Інтернет, а у школі важкі і нудні заняття. Спроби розв'язати ці суперечності за допомогою ігор і розваг приводять поки що до зниження навчання. Пропозиція переводити шкільне навчання на інтерактивні мультимедійні технології навряд чи прийнятно: навчатися з екрана комп'ютера діти не можуть. Доводиться вчителям розв'язувати інші непрості проблеми і перш за все – як викликати інтерес до неяскової, порою монотонної, але необхідної пізнавальної праці.

Вчителі початкової школи будуть ширше впроваджувати у навчальний процес нові інформаційні технології і максимально використовувати їх можливості для розв'язання завдань навчання і виховання. З цією цілю, у розумінні автора [64, с. 60-62], бажано і навіть необхідно:

- мати класний комп'ютер з повним набором програм, периферійних пристроїв і проекційної техніки;
- вміти користуватися інформаційними засобами зв'язку і технікою;
- добре розуміти, для ефективного розв'язання яких задач необхідно скористатися перевагами програмованого і комп'ютерного навчання;
- передбачити в планах здійснення навчально-виховного процесу, на яких етапах, для розв'язання яких задач будуть використані ті або інші інформаційні засоби:
- використовувати класний комп'ютер для ведення класної документації, діагностики, проектування, прогнозування і планування навчально-виховного процесу;
- постійно застосовувати класний комп'ютер для тестування досягнень учнів;
- використовувати нові інформаційні технології й Інтернет для організації цікавих дітям відвідувань бібліотек, виставок, зустрічей, пошуку нової літератури тощо;
- розвивати за допомогою нових інформаційних технологій інтерес учнів до самостійної навчальної роботи, навчати їх розв'язувати поставлені завдання, самостійно мислити.

Результати цих досліджень дають підставу вважати, що застосування сучасних інформаційних технологій навчання може значно підвищити ефективність навчання за рахунок інтенсифікації навчальної діяльності та підняти продуктивність праці учителів й учнів завдяки доцільній автоматизації й індивідуалізації процесу навчання [20].

Питання про роль сучасних інформаційних, а останнім часом і комунікаційних технологій, в справі довершення і модернізації освітньої системи, що склалася, залишається актуальним протягом останніх десятиліть. Однак найбільшу гостроту воно отримало в ході впровадження в практику навчального процесу комп'ютерів та комп'ютерної техніки, які об'єднані як у локальні мережі, так і мають вихід у глобальну мережу Інтернет. Тому, в зв'язку з цим, перед школою ставляться посилені та важливі завдання щодо впровадження комп'ютерної техніки в навчальний процес [55].

На сучасному етапі інформатизації освіти відбувається активне опанування засобів мультимедіа і впровадження їх у традиційні навчальні предмети. Педагогіка визначає мультимедійні засоби

навчання як методологію і технологію навчально-виховного процесу з використанням новітніх електронних засобів навчання, у першу чергу комп'ютерів.

Складовими комп'ютерних технологій навчання є засоби і методи їх використання в навчально-виховному процесі. Майбутнє за системою навчання у педагогічному університеті, що вкладалася б у схему вчитель-технологія-учень, за якої вчитель перетворюється на педагога-методолога, технолога, а учень стає активним учасником процесу навчання [54].

Як відомо, застосування мультимедійних засобів, зокрема на уроках з природознавства, може значно активізувати навчальний процес у початковій школі. Тобто підвищити ефективність навчання молодших школярів, покращити продуктивність праці учителів початкових класів та здійснити індивідуалізацію навчального процесу.

Застосування інформаційно комунікаційних технологій на уроках освітньої галузі «Природознавство» О. Співаковський, Л. Петухова, В. Коткова [58, с. 136] пропонують за такою схемою:

1. Пошук та добір навчального матеріалу в Інтернет:
 - зображення об'єктів природи, карти, схеми тощо;
 - документальні фільми, мультфільми;
 - цікаві факти;
 - тестовий навчальний матеріал (вірші, загадки та ін.);
 - навчальні ігри і т.д.
2. Створення дидактичного матеріалу:
 - карток із завданням;
 - схем, таблиць;
 - наочних посібників тощо.
3. Унаочнення шляхом мультимедіа:
 - віртуальні подорожі світом та Україною;
 - явища природи;
 - наочний супровід текстів підручника та ін.

Якщо проаналізувати дослідження науковців та методистів, які займаються проблемами використання мультимедійної техніки у природознавчій освіті, то можна стверджувати, що в їх роботах розглядаються питання викладання природознавства 1-4 класах. Узагальнюючи досвід використання мультимедійних засобів у навчанні учнів молодших класів, окреслимо найбільш продуктивні функції їхнього використання в навчальному процесі:

- мультимедіа зближують сферу освіти з реальним світом;
- підвищують пропускну здатність інформаційних каналів навчального процесу;
- вносять принципово нові пізнавальні засоби (обчислювальний експеримент, розв'язання задач);
- сприяють індивідуалізації навчального процесу зі збереженням його цілісності та контрольованості;
- стимулюють активність учнів [44].

Ефективність навчання з використанням сучасних технологій навчання пояснюється значним унаочненням програмного матеріалу, що дозволяє краще зрозуміти та засвоїти абстрактні поняття, сформувані практичні вміння та навички. Результативне використання комп'ютерних технологій у навчально-виховному процесі залежить від програмного забезпечення.

Програмне забезпечення дає можливість переглянути відеоролики, ознайомитись з природними поняттями, потрапити у справжню науково-дослідну лабораторію, побачити ілюстрації приладів, анімаційну ілюстрацію віртуального досліду тощо.

Впровадження інформаційних технологій істотно змінює не лише форми, прийоми і методи навчання, а й його зміст, дає можливість розширити та якісно змінити систему завдань, значно поліпшити самостійну роботу, оптимізувати контроль та оцінювання знань учнів.

Ефективність навчання з використанням засобів мультимедіа значною мірою залежить від якості навчальних програмних засобів. При низькій їх якості комп'ютер не виправдовує тих надій на підвищення ефективності навчання, які на нього покладають.

Застосування комп'ютерних програм на уроках у початковій школі забезпечує:

- підвищення інтересу учнів до предмету;
- інтенсивне забезпечення навчального матеріалу;
- поліпшення якості навчання за рахунок можливості наочно побачити результати своєї праці;
- можливість об'єктивно оцінити діяльність усіх учнів;
- створення умов для індивідуальної роботи з учнями;
- полегшити працю вчителя допоміжними засобами [58].

Ми погоджуємося з думкою авторок праці [40], що під час розробки мультимедійного видання і його застосуванні необхідно керуватися наступними аспектами:

- психологічним – як вплине дане видання на мотивацію навчання, на ставлення до предмету, підвищить або знизить інтерес до нього, чи не виникає в учнів невіра у свої сили із-за важких, незрозуміло сформульованих або нетрадиційних вимог, пропонованих машиною;

- педагогічним – наскільки видання відповідає загальній спрямованості шкільного курсу і сприяє формуванню в учнів правильних уявлень про навколишній світ;

- методичним – чи сприяє видання кращому засвоєнню матеріалу, чи виправданий вибір завдань, що пропонуються учням, чи методично правильно подається матеріал;

- організаційним – чи раціонально сплановані уроки із застосуванням комп'ютера і нових інформаційних технологій, чи достатньо надається учням машинного часу для виконання самостійних робіт;

- національно-регіональним – включення до електронного видання можливостей додаткового знайомства з особливостями краю, рідною мовою під час вивчення етнокультури і природи рідного краю.

Різні програмні засоби можуть у процесі навчання виконувати однакові функції, але з різною ефективністю. Тому під час створення і використання їх необхідно обирати саме такі, які можуть дати відчутний педагогічний результат. Ефективність використання мультимедійних засобів можна встановити лише внаслідок аналізу результатів їх практичного застосування.

Отже, у процесі формування навчальної мотивації молодших школярів можна використовувати різні освітні технології. Серед цих технологій можна виділити: технології створення ситуації успіху, технологія рефлексивного навчання, технологія диференційованого навчання, технологія групової роботи, технологія проблемно-діалогічного навчання та сучасні інформаційні технології навчання.

Як бачимо, з класифікаційного аналізу технологій навчання, вони мають різну класифікацію, але спрямовані на одну мету – це забезпечення ефективності навчально-виховного процесу як у середній, так і у вищій школах. Застосування сучасних технологій навчання у процесі вивчення природознавства щодо формування мотивації в учнів початкової школі ми будемо розглядати у параграфі 2 нашого дослідження.

Отже, вище визначено дефініції «мотивація», «мотиваційна сфера», «мотив», «знання», «технологія», «освітня технологія», «педагогічна технологія», «інформаційна технологія». Проведений аналіз методів, прийомів, організаційних форм та засобів мотивації навчальної діяльності молодших школярів.

Обґрунтовано, що визначальним компонентом організації навчальної діяльності молодших школярів є мотивація. Щодо діяльності, то вона може бути як внутрішньою так і зовнішньою, але завжди є внутрішньою характеристикою школяра як суб'єкта цієї діяльності. Передумовою успіху в ній є сформованість мотиваційної сфери, розвиток якої потребує цілеспрямованого педагогічного впливу.

З'ясовано, що навчальну діяльність молодших школярів визначають і спрямовують мотиви. Завдяки мотивам, які переважають у молодшому шкільному віці, учень розуміє, чому йому потрібно вчитися. Мотиви – спонукання, причини, що змушують учня навчатися, діяти та створювати вчинки.

З аналізу використаних джерел встановлено, що знання особливостей формування навчальної мотивації молодших школярів спонукає до ефективного вивчення природознавства у початковій школі.

Виявлено, що застосування педагогічних та інформаційних технологій навчання у початковій школі підвищує внутрішню мотивацію молодших школярів до вивчення природознавства, збільшує час їх самостійної роботи та формує активне творче мислення. Тобто сучасні інформаційні технології застосовуються, щоб учням полегшити розуміння і засвоєння складних наук, зокрема природознавства, підвищити їх інтерес до навчання, а для вчителя - це вивільнити час та підвищити ефективність своєї праці.

§2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

2.1. Шляхи формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства

Розвиток науки і зростання обсягу інформації вимагає вдосконалення методів навчання у молодших школярів. Курс природознавства у початковій школі відіграє особливу роль у навчанні молодших школярів – як у плані формування в них відповідного рівня природничої культури, так і в плані формування природничо-наукових уявлень і понять та наукової картини світу.

У програмі навчального предмета «Природознавство», що розроблена на основі Державного стандарту початкової загальної освіти і передбачає пропедевтику природничих предметів відповідно до вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку визначено: базові поняття, основна мета та завдання [30]. Базовим поняттям предмета є природа як цілісний системний об'єкт, який визначає добір змісту, його розподіл і способи організації навчально-пізнавальної діяльності дітей.

Основна мета навчального предмета «Природознавство» в початковій школі – формування природознавчої компетентності школярів шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про неживу та живу природу, основ екологічних знань, опанування способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності, формування ціннісного ставлення до природи та людини.

Досягнення зазначеної мети передбачає вирішення таких завдань:

- формування наукової картини світу;
- формування елементарних уявлень про об'єкти і явища природи, їхні взаємозв'язки у системі «нежива природа – жива природа», «природа – людина»;
- формування способів навчально-пізнавальної й природоохоронної діяльності;
- оволодіння елементарними дослідницькими вміннями;
- набуття досвіду природоохоронної діяльності та застосування його у життєвих ситуаціях;
- засвоєння норм етичного ставлення до природи;
- виховання любові до природи рідного краю;

- ознайомлення з традиціями шанобливого ставлення українського народу до природи.

Навчальний матеріал і прийоми навчальної діяльності повинні бути достатньо (але не надмірно) різноманітні. Різноманітність забезпечується не тільки зіткненням молодших школярів з різними об'єктами в ході навчання, але і тим, що в одному і тому ж об'єкті можна відкривати нові сторони. Один з прийомів збудження в учнів пізнавального інтересу – це проведення таких уроків природознавства, в процесі яких можна вивчити нове, несподіване, важливе в звичному і буденному. Новизна матеріалу – найважливіша передумова виникнення інтересу до нього. Проте, пізнання нового повинно спиратися на знання, що вже є в учня початкової школи відповідного класу. Використання раніше засвоєних знань – одна з основних умов появи інтересу. Істотний чинник виникнення інтересу до навчального матеріалу – його емоційне забарвлення, живе слово вчителя. Тому при вивченні даного предмета необхідно враховувати і психологічні особливості молодших школярів.

Все вище сказане підкреслює необхідність розв'язання проблеми пошуку умов, при яких можливе підвищення якості навчання молодших школярів.

Розглянемо детально вивчення природознавства учнями початкової школи. На кожному етапі вивчення природознавства (1-4 класи) необхідно урізноманітнити підходи до вивчення певних тем предмету, вибрати той чи інший метод, при якому учні початкових класів будуть отримувати необхідні знання.

Вивчення природознавства молодшими школярами неможливе без їх самої активної діяльності, а це в свою чергу розпочинається з мотивації. Мотивація навчання може будуватися на зв'язку навчання з майбутньою діяльністю. Найбільший ефект досягається у випадку складових мотиваційної сфери учня – це потреби, мотиву, інтересу, переконання, стимулу, цілі, нахилу. При розгляді цих складових необхідно звертатися до життєвого досвіду, уявлень та знань, отриманих учнями раніше.

Мотиваційну сферу учня можна оцінювати за розвиненістю, гнучкістю, структурністю. Чим більше різноманітних потреб, інтересів, мотивів, цілей, стимулів, переконань, нахилів в учня, тим більш розвинена його мотиваційна сфера, тим різноманітніші способи задоволення потреб і гнучкіша мотивація.

Як відомо, у школі основною формою організації навчальної

діяльності є урок. Для проведення уроку, який буде сприятиме створенню мотиваційних моментів, ми дотримуємося порад авторки праці [29], яка пропонує такі рекомендації:

- використовувати різноманітні форми й методи організації роботи, що враховують суб'єктивний досвід учнів щодо теми, яка розглядається;

- створювати атмосферу зацікавленості кожного учня як у власній роботі, так і в роботі всього класного колективу;

- стимулювати учнів до використання різноманітних способів виконання завдань на уроці без побоювання помилитися, одержати неправильну відповідь;

- заохочувати прагнення учнів до самостійної роботи, аналізувати під час уроку різні способи виконання завдань, запропоновані дітьми, відзначати та підтримувати всі прояви діяльності, щ сприяють досягненню учнями мети;

- створювати педагогічну ситуацію спілкування, що дозволяє кожному учневі, незалежно від ступеня його готовності до уроку, виявляти ініціативу, самостійність і винахідливість у способах роботи;

- обговорювати з учнями наприкінці уроку не лише те, «що ми дізналися» (що опанували), але й те, що сподобалось (не сподобалось) та чому; що хотілося б виконати ще раз, а що зробити по-іншому;

- під час опитування на уроці (виставлення оцінок) аналізувати не лише правильність (неправильність) відповіді, але і її самостійність, оригінальність, бажання учня шукати та знаходити різноманітні способи виконання завдань;

- оголошуючи домашнє завдання, слід повідомляти не лише його зміст та обсяг, але й давати докладні рекомендації щодо раціональної організації навчальної роботи, яка забезпечить виконання домашнього завдання.

Врахувавши вище сказане, ми пропонуємо розглянути шляхи мотивації навчальної діяльності під час вивчення природознавства у початковій школі. Серед них ми виділяємо мотивацію навчальної діяльності шляхом:

- бесіди;
- створення проблемної ситуації;
- використання технології «Мозковий штурм»;
- використання творчих завдань;

- створення ситуації успіху;
- створення ігрових ситуацій;
- використання розвивальної кооперації (робота в групах – діяльнісний підхід);
- розвиток пізнавальних інтересів;
- використання методу проектів;
- виготовлення саморобних наочних посібників;
- опрацювання та робота з текстом (періодичних видань, художньої, науково-популярної літератури тощо);
- за технологією «Незакінчене речення»;
- з допомогою екстраполяції (перенесення об'єкта в іншу ситуацію, в майбутнє).

Зупинимося більш детально на вище перерахованих шляхах мотивації навчальної діяльності молодших школярів.

Бесіда як шлях мотивації навчальної діяльності передбачає діалог між учителем і учнем, який підпорядковується конкретній меті. Вчитель окреслює коло питань, що розглядаються на уроці. Під час бесіди залучаються знання і суб'єктивний досвід учнів, наводяться цікаві приклади з життя, демонструється зв'язок матеріалу з раніше вивченим. За допомогою системи запитань учні залучаються як до відтворення знань, так і до активної розумової діяльності.

Серед запитань, які складають бесіду, можна виділити: а) репродуктивно-мнемічні (активізують пам'ять і спонукають до відтворення раніше здобутих знань і умінь); б) репродуктивно-пізнавальні (стимулюють репродуктивну пізнавальну діяльність, результатом якої є здобуття готових знань з різних джерел); в) продуктивно-пізнавальні (відповіді отримуються в результаті здійснення операцій логічного мислення з уже відомими знаннями або під час розв'язання проблеми) [2, с. 190].

Під час вивчення теми уроку «Людина і природа: чому ми любимо і бережемо природу?» (1 клас) прикладами можуть слугувати наступні запитання:

- Що таке природа?
- Чи любите ви природу? За що?
- Навіщо людина вивчає природу?
- Як потрібно ставитися до природи навколо нас?
- Чи хочете ви більше впізнати цікавого про природу?

Створення проблемної ситуації як один із шляхів формування навчальної мотивації молодших школярів. Суть проблемної ситуації

полягає в тому, що для розв'язання та пояснення питань, експерименту, логічної суперечності тощо в учнів не вистачає знань. Змодельовати навчальну проблемну ситуацію і поставити перед учнями проблему можна лише тоді, коли це дозволяє зміст навчального предмета, тобто якщо він [2, с. 164]:

1) розкриває суть понять про об'єкти і явища природи, їх ознаки, властивості; пояснює причинно-наслідкові, структурні, функціональні та інші зв'язки у природі;

2) не є принципово новим, а логічно продовжує раніше засвоєний зміст. Цим забезпечується постійна опора пошуку нових знань і способів дій.

Як приклад, тема уроку «Вода та її властивості» (1 клас) для формування нових знань учитель може запропонувати проблемну ситуацію.

В одній чарівній країні жили щасливі люди. Сади рясніли фруктами, поля колосилися житом і пшеницею, на луках паслася худоба, у лісах співали птахи. Але сталося якесь лихо і вся благодать стала пропадати: рослини зів'яли, корови перестали давати молоко, птахи улетіли. Засумували люди, задумалися і звернулися за порадою до Мудреця. Вислухав їх Мудрець, взяв гілочку верби і пішов з нею лісами, полями та городами. Зупинився Мудрець за городами і сказав: «Копайте тут, знайдете скарб». Люди копали день і ніч [45, с. 61].
Учитель ставить запитання:

- Що знайшли люди? (Кошик).

Продовжуючи розповідь, учитель звертає увагу учнів на те, що «нам Мудрець передав часточку скарбу, щоб ми теж стали мудрішими». І знову постає питання до учнів:

- Що у кошику? (У кошику пляшка з водою). Вчитель наголошує учням: «нам треба, що вода – справжній скарб на планеті Земля».

Використання технології «Мозковий штурм» об'єднує всіх учнів у спільну роботу над пошуком істини. Молодші школярі розмірковуючи над певною проблемою, доповнюючи один одного, підхоплюють і розвивають одні ідеї, відкидаючи інші.

Наприклад, розглядаючи тему уроку у 1 класі «Жива та нежива природа. Тіла неживої природи» вчитель пропонує учням роздивитись малюнки об'єктів живої та неживої природи, що знаходяться на дошці. Опираючись на знання ознак живих організмів, учні порівнюють об'єкти живої та неживої природи. Дане завдання можна завершити обговоренням ознак живих організмів.

Використання творчих завдань спонукають до формування навчальної мотивації молодших школярів. Під час використання творчих завдань учням пропонуються парадоксальні ситуації, складання кросвордів, сканвордів, загадок тощо. Молодші школярі можуть самостійно добирати такі питання, ставити їх однокласникам, обговорювати, захищати свою позицію, використовуючи знання з предмета.

Тема уроку «Зміна стану води за нагрівання та охолодження» (2 клас) учитель може запропонувати дітям стати лаборантами в дослідницькій лабораторії, провести декілька дослідів та відповідно зробити висновки.

Дослід 1. Налийте повну пробірку забарвленої води кімнатної температури і закрийте її корком зі скляною трубкою. Вода зайде в трубку. Позначте рівень води смужкою паперу.

- Опустіть пробірку в гарячу воду.

- Як зміниться рівень води в трубці? Скільки її стало? (Рівень води в трубці піднявся).

Висновок: вода під час нагрівання розширюється.

Дослід 2. Опустіть пробірку в холодну воду.

- Як змінився рівень води в трубці? Скільки її стало? (Рівень води в трубці змінився).

Висновок: вода під час охолодження стискається [46, с. 52].

Створення ситуації успіху - прийом пропонується коли в класі є учні, що не встигають. Навчальний матеріал подається у вигляді доз (окремі невеликі за змістом) з обов'язковим закріпленням. Учні виконують завдання, але при цьому діючи за алгоритмом. Ефективність цього прийому полягає в тому, що учні починають вірити у власні сили і згодом все краще оволодівають матеріалом з предмета.

Розглядаючи тему уроку «Звірі і птахи восени» (2 клас) для створення ситуації успіху можна порекомендувати завдання із вибором правильної відповіді:

1. Які звірі роблять на зиму запас корму?

а) зайці, б) ведмідь, в) білки

2. Що таке линяння тварин?

а) зміна забарвлення і густоти хутра.

б) зміна довжини хвоста,

в) зміна кольору очей,

3. Які звірі впадають в сплячку?

а) зайці, б) ведмідь, в) бобри

4. Для чого деякі звірі відкладають запаси жиру?

а) щоб спати до весни,

б) щоб швидше бігати,

в) щоб краще виглядало хутро [46, с. 89].

Створення ігрових ситуацій як шлях до формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства. Ігрові ситуації не потребують значного часу на підготовку, ні на проведення. Однак вони сприяють значному поживленню дій учнів на уроці.

Під час вивчення теми «Дерева, кущі, трав'янисті рослини рідного краю» (1 клас) вчитель може запропонувати гру «Збираємо врожай» [45, с. 181]. Дітей об'єднують у команди. Одна з них «збирає» овочі, інша – фрукти. Збирати можна реальні предмети або малюнки з їх зображеннями. Перемагає команда, яка швидше виконала завдання.

Використання розвивальної кооперації (робота в групах – діяльнісний підхід) має на меті застосування алгоритму дій на уроці або переважної частини уроків з певної теми. Суть прийому полягає, коли окремі види роботи або робота загалом виконується без допомоги вчителя. Тобто учитель виступає в ролі консультанта.

Як приклад, урок у 2 класі на тему «Звірі і птахи восени». Вчитель може запропонувати завдання (робота в парах): опишіть сусідові за партою звіра рідного краю так, щоб він здогадався про кого йдеться (лисиця, їжак, заєць, вовк) за пам'яткою:

- Яка тварина за розміром?

- Яке забарвлення хутра має?

- Чим найчастіше харчується?

- Де проживає? [46, с. 88].

Розвиток пізнавальних інтересів. Оскільки інтерес відіграє важливу роль у здійсненні будь-якої діяльності, то він є найістотнішим стимулом формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства. З розвитком пізнавального інтересу в учнів початкових класів відповідно формується пізнавальна активність, покращується якість сприймання та запам'ятовування навчального матеріалу. Для розвитку пізнавального інтересу у молодших школярів необхідно вчителю підбирати такі завдання, для виконання яких потрібно поєднувати розумові дії з практичними. Наприклад, провести досліди,

спостереження, визначити, додаткові відомості про звички тварин, птахів чи пристосування рослин до певних умов життя тощо. В таких випадках інформація значно збагачується, і це підтримує інтерес до навчання.

Під час розгляду теми «Рослини і тварини навесні» (2 клас) для розвитку пізнавального інтересу можна запропонувати завдання із розв'язання кросворду (рис. 1.1). Наприклад, розв'яжіть завдання кросворда і прочитайте, як називається книга, де записані вві види рослин і тварин, що зникають.

1. Колір, що означає небезпеку. (*Червоний.*)
2. Узимку голі мерзнуть в полі,
А весною, диваки, одягають кожушки. (*Дерева.*)
3. Навесні веселить, влітку холодить, восени годує, а взимку гріє.
(*Погода.*)

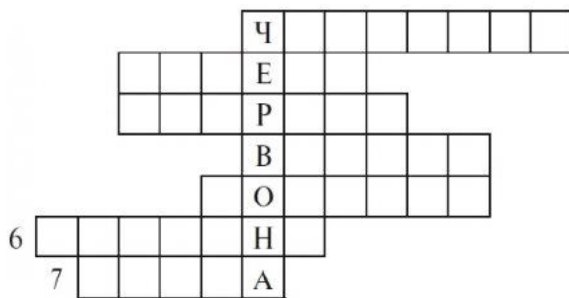

Рис. 1.1. Кросворд до теми «Рослини і тварини навесні»

4. Головний ворог лісу. (*Вогонь.*)
5. Де лежала червона коза, там трава не росте. (*Вогнище.*)
6. Дихають, ростуть, а ходити не можуть. (*Рослини.*)
7. Білим полем чорні вівці гуляють,
Всіх розуму навчають. (*Книга.*) [46, с. 163-164].

Використання методу проектів під час формування мотивації навчальної діяльності учнів початої школи є невід'ємною частиною на уроках природознавства. Використання методу проектів у початковій школі на уроках природознавства має в основному дослідницький, творчий та інформаційний зміст. Ця діяльність для учня початкової школи в основному поєднує теорію, проблемність і практику застосування.

Вивчаючи з учнями 3 класу тему «Охорона повітря», учитель може запропонувати міні-проект «Виявлення пилу в повітрі та встановлення джерел його забруднення» [11, с. 33; 12, с. 31-32]. Даний проект спрямований на проблему впливу забрудненого повітря

на життя на Землі. Перед написанням проекту учні опрацьовують додаткову літературу та роблять висновки щодо викидів, загазованості та забруднення повітря.

Під час виконання проекту учні проводять дослідження повітря: прогнозує опитування серед учнів школи та дослідним шляхом (на чистий аркуш паперу наносять рослинну олію та розміщують і різних місцях школи та за її межами (біля дороги, парк, луг, ліс, сад тощо). Після чого роблять відповідні висновки.

Виготовлення саморобних наочних посібників з природознавства мають важливе значення для формування мотивації учнів початкової школи. Особливо цінним є пристосування, які учні вигадали самі та які правильно відбивають зміст матеріалу, що вивчається. Використання саморобних наочних посібників на уроках природознавства сприяє підвищенню інтересу до навчання, розвиває дослідницькі навички, підвищує продуктивність педагогічної роботи, наповнює урок елементами зацікавленості, викликає в учнів відчуття причетності подій на уроці.

Розглядаючи у 4 класі тему «Горизонт, сторони горизонту» учням можна запропонувати розробити наочний матеріал у вигляді таблиці «Сторони горизонту» (рис. 1.2) [47, с. 86].

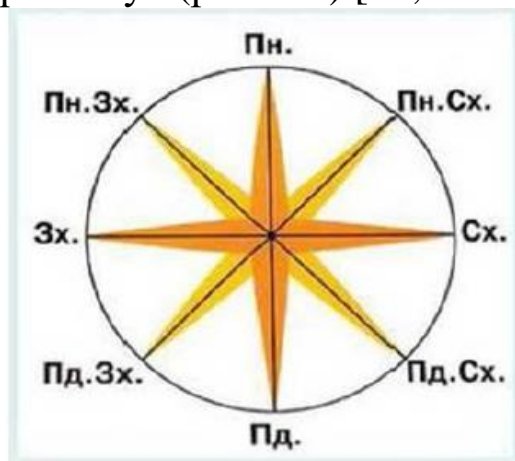

Рис. 1.2. Сторони горизонту

Опрацювання та робота з текстом (періодичних видань, художньої, науково-популярної літератури тощо) під час вивчення природознавства активізує роботу учнів, що є важливим шляхом мотивації навчальної діяльності молодших школярів. Учитель пропонує учням звернути увагу на конкретну інформацію, що стосується теми уроку, з'ясувати її важливість та повсякденного використання у житті людини тощо.

Як приклад, можна розглянути тему «Різноманітність корисних копалин та використання їх людиною» (3 клас). Учні пропонуються відповідні художні, науково-популярні, методичні джерела за допомогою яких, вони більше дізнаються про різноманітність корисних копалин та їх використання людиною. У відповідних джерелах інформації учні знаходять відповіді на запитання:

1. Які корисні копалини відомі людині?
2. Які предмети виготовляють з корисних копалин?
3. Де в Україні, і які видобувають корисні копалини?
4. Які корисні копалини добувають у вашому краю? Тощо [12, с. 39-40].

Технологія «Незакінчене речення» у процесі вивчення природознавства передбачає, що кожен учень має самостійно закінчити запропоноване вчителем речення. Запропоновані речення стосуються теми уроку, і учні мають достатньо знань та особистого досвіду для висловлення власних думок. Після завершення роботи над завданням, учні в будь-який момент уроку повинні бути готові обговорити свій варіант закінченого речення.

Тема «Організми та їхні ознаки. Умови, необхідні для життя» (1 клас) вчитель читає початок речення, а учні його повинні закінчити. Наприклад:

1. Соняшник повертає свою голівку за Сонечком і це означає, що всі організми ... (рухаються).
2. Білочка на зиму запасає гриби та горішки і це означає, що живі організми ... (харчуються).
3. Якщо кімнатну рослину не поливати, вона засохне і це означає, що живі організми ... (харчуються).

Прийом екстраполяції (перенесення об'єкта в іншу ситуацію, в майбутнє) базується на припущенні прогнозувати, тобто вміння переносити наявні знання, вміння, способи в іншу ситуацію – яскрава ознака творчого мислення.

Спираючись на знання про природу та вміння, які учні отримали на попередніх уроках учитель може перенести учнів в іншу ситуацію у вигляді подорожі просторами нашої країни у майбутнє. Для цього пропонуємо розглянути тему уроку «Ґрунти України. Охорона ґрунтів» (4 клас). Під час такої уявної подорожі у майбутнє, діти зможуть дізнатися про види ґрунтів, значення ґрунту в житті живої природи, взнати причини забруднення ґрунту та дбайливе ставлення до природи.

Учням потрібно звернути увагу на те, що за ґрунтом потрібно правильно доглядати. Він потребує дбайливого ставлення. Якщо ґрунт виснажується, йому слід дати відпочити. Учитель повинен наголосити учням, якщо не дотримуватися правильного догляду за ґрунтом, то у майбутньому він втратить свою родючість. Зруйнувати ґрунт можна впродовж 1 року. Тому майбутні покоління зустрінуться з проблемами вирощування життєво-необхідних продуктів. Людина до кінця не може відновити ґрунт ані добривами, ані оброблянням. Ґрунт може відновити сама природа причому дуже повільно: за 250-300 років – 1 см. 20 см – за 5-6 тис. років [47, с. 284].

Отже, навчальна діяльність молодших школярів на уроках природознавства може бути ефективною, якщо спиратися на шляхи формування навчальної мотивації. Приведені вище приклади, наочно показують як за допомогою врахування шляхів формування навчальної мотивації учнів здійснюється відповідно поглиблення, розширення, повторення та закріплення отриманих на уроках знань та формування природознавчої компетентності молодших школярів.

2.2. Формування навчальної мотивації учнів на уроках природознавства за допомогою сучасних технологій навчання

Умовою успішного навчання все ж є мотивація, яка спонукає учня до певної діяльності з метою розширення й поглиблення своїх знань, підвищення впевненості та незалежності від зовнішніх факторів. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності не виникає мимовільно, її створення - завдання й ознака майстерності вчителя.

Зрозуміло, що в залежності від умінь і зусиль, мотивація молодших школярів у навчальній діяльності може бути слабкою або сильною. Зазначимо, що міра мотивації учнів початкової школи проявляється в старанності, увазі й посидючості на уроках та під час самостійної роботи вдома.

Учені довели, що мотивація є одним із провідних факторів успішного навчання. Розглядаючи концепції мотивації навчальної діяльності стосовно аналізу мотивів навчання молодших школярів, виявляється, що навчальна мотивація молодших школярів істотно відрізняється від мотивації учнів основної та старшої школи не тільки через їх вікові особливості, але й через етапи навчального процесу, через які проходить учень. Від першого до одинадцятого класу змінюється і сама навчальна діяльність, і її мотивація.

Навчальна діяльність з природознавства у молодших школярів залежить від дошкільної підготовки, недостатність якої призводить до низької мотивації у навчанні. Для формування позитивної мотивації учнів необхідно, щоб зміст предмета та його структурування визначалося єдністю загально-дидактичних (гуманізації, науковості, наступності, доступності тощо) та природничих (екологічного, краєзнавчого, фенологічного) принципів.

Як показує досвід, орієнтація на використання інформаційних технологій вносить певні зміни в процес організації діяльності всіх учасників навчально-виховного процесу. Ці зміни стосуються пізнавальних, комунікативних й особистісних сфер, трансформують виконавську ланку діяльності та її мотиваційну регуляцію [56].

У процесі застосування засобів інформаційних технологій в навчально-виховному процесі виникає багато проблем, які можна представити як багатовимірний простір, в якому вектори дидактичних властивостей засобів, методик, особистісних якостей усіх учасників процесу сумуються відповідно до контексту педагогічної ситуації, цілей і завдань навчання. Навчання з використанням мультимедіа сприяє мотивації та заохоченню молодших школярів, забезпечує можливість одержати доступ до будь-якої інформації або її послідовності практично миттєво тощо [69].

Розглянемо, як використовуються засоби мультимедіа для формування навчальної мотивації молодших школярів у процесі вивчення природознавства. Ми зупинимося на розробленому нами педагогічному програмному засобі (ППЗ) «Природознавство» (рис. 1.3). Даний ППЗ складається із чотирьох пунктів, кожний із яких містить відповідно інформацію у класах: «1 клас», «2 клас», «3 клас» та «4 клас». Зупинимося, наприклад, на пункті «1 клас». У даному пункті знаходиться в електронному варіанті навчальний матеріал відповідно до розділів: «Навколишній світ», «Нежива природа», «Жива природа» та «Моя країна – Україна». Відповідно до цих тем, учні перших класів будують свої знання в основному на дослідницькому принципі. Такий підхід до організації навчально-виховного процесу сприяє цілісному засвоєнню навчального матеріалу і є першим кроком до формування і учнів 1 класу природничо-наукової картини світу. Використання засобів інформаційних технологій дозволяє вчителю творчо підходити до реалізації поставлених перед ним завдань.

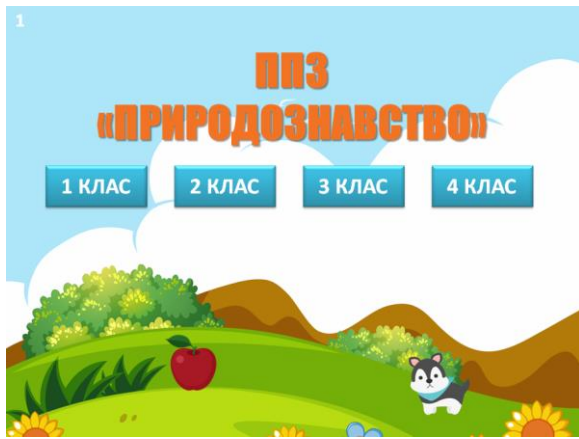

Рис. 1.3. Зміст ППЗ «Природознавство»

Рис. 1.4. Що треба знати про природу

Розглядаючи тему уроку «Що потрібно знати про природу» (1 клас) (рис. 1.4) учитель формує уявлення про природу, її значення в житті людини, розвиває допитливість, бажання вивчати природу та виховує любов до природи. У процесі мотивації навчальної діяльності учитель, може запропонувати роботу з наочністю. В цьому випадку доречно буде звернутися до засобів сучасних технологій навчання. Так наприклад, до теми «Що потрібно знати про природу» (рис. 1.4) можна поставити запитання учням: Що із зображеного ви бачите дорогою до школи? Чи всі запропоновані предмети належать до природи? тощо.

Під час вивчення теми «Живі організми. Умови, необхідні для життя, різноманітність живих організмів», учитель продовжує формувати уявлення про живі організми та умови, які необхідні для їх життя. Звертає увагу школярів на різноманітність живих організмів.

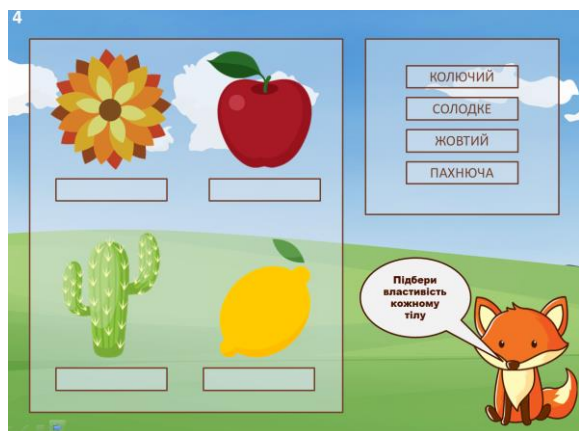

Рис. 1.5. Взаємозв'язок живих організмів

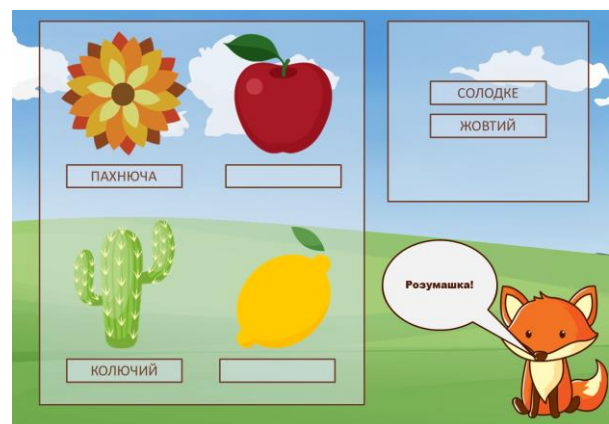

Рис. 1.6. Групування живих організмів за суттєвими ознаками

Розвиває вміння групувати живі організми за певними ознаками (рис. 1.5, рис. 1.6), вчить порівнювати об'єкти живої природи за суттєвими ознаками (рис. 1.7 – рис. 1.9), доводити свою думку та виховувати в учнів дбайливе ставлення до довкілля.

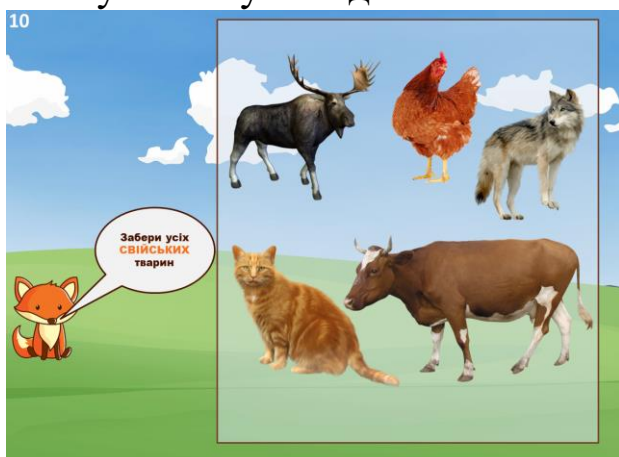

Рис. 1.7. Групування тварин (слайд 1).

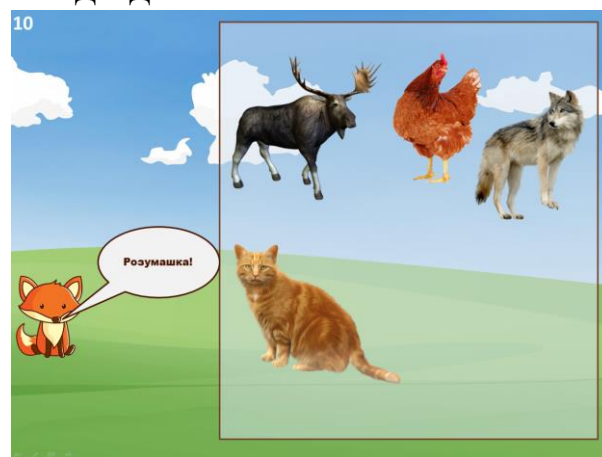

Рис. 1.8. Групування тварин (слайд 2)

Новий ступінь навчання природознавства у другому класі базується на результатах отриманих у першому класі, де учні ознайомилися з різноманітністю тіл живої і неживої природи. Для учнів другого класу навчально-пізнавальний процес ми будемо на компетентнісно орієнтованих засадах з використанням сучасних технологій навчання. Навчальний матеріал розроблений відповідно до розділів: «Спостереження за порами року», «Природа восени», «Природа взимку», «Природа навесні» та «Природа влітку». Відповідно до цих тем, навчальний матеріал спрямований на розвиток зацікавленості учнів, їхньої кмітливості, дає можливість оволодіти різними способами навчальної діяльності, стимулює допитливість та інтерес до пізнання навколишнього середовища.

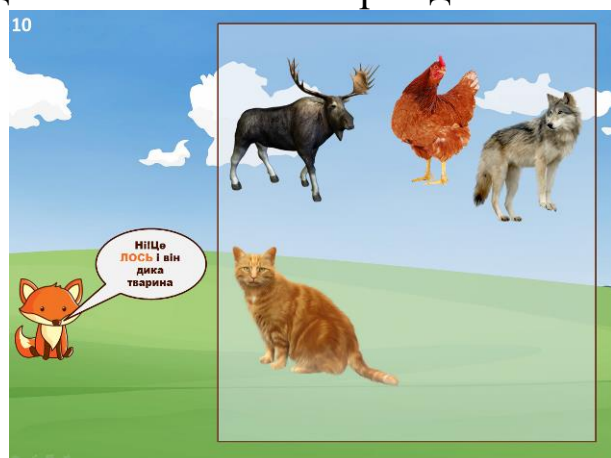

Рис. 1.9. Групування тварин (слайд 3)

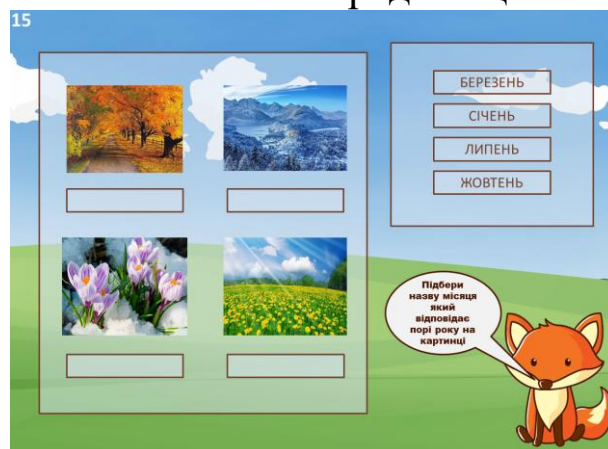

Рис. 1.10. Групування назв місяців відповідно до пір року

Під час вивчення теми «Обертання Землі навколо осі та рух Землі навколо Сонця. Зміна пір року», учитель ознайомлює учнів з обертанням Землі навколо Сонця як причини зміни пір року на Землі, допомагає з'ясувати послідовність подій протягом року, актуалізує знання про явища природи та прищеплює інтерес до пізнання світу.

На узагальнення та систематизацію знань учнів з даної теми, учитель може запропонувати завдання з комп'ютерною підтримкою. На екрані монітора або мультимедійній дошці (рис. 1.10) з'являється завдання (нижній правий кут), яке ставить лисичка: Підбери назву місяця, який відповідає порі року на картинці. Відповідно учні дають відповідь на поставлене завдання. У разі правильної відповіді лисичка говорить, що учень «розумник», якщо відповідь неправильна – лисичка говорить, щоб учень спробував ще раз.

Вивчення теми «Червона книга України» (2 клас), учитель ознайомлює учнів з рослинами та тваринами свого краю, що охороняються і занесені до Червоної книги, розвиває спостережливість, виховує любов та бережне ставлення до природи.

Щоб урізноманітнити методи, прийоми і засоби навчання, учитель практикує заняття з інформаційними джерелами. Такий підхід до проведення навчальних занять позитивно впливають на емоційну сферу дитини, сприяють розвитку уяви, фантазії, мислення, уваги. Наприклад, ставиться завдання, щоб учні забрали усіх тварин, які внесені у Червону книгу України (рис. 1.11). Після правильного виконання завдання кінцевий кадр монітора комп'ютера (мультимедійної дошки) буде мати вигляд (рис. 1.12).

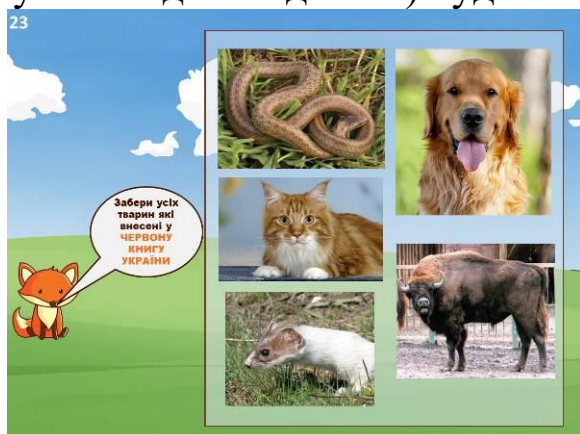

Рис. 1.11. Завдання до теми «Червона книга України»

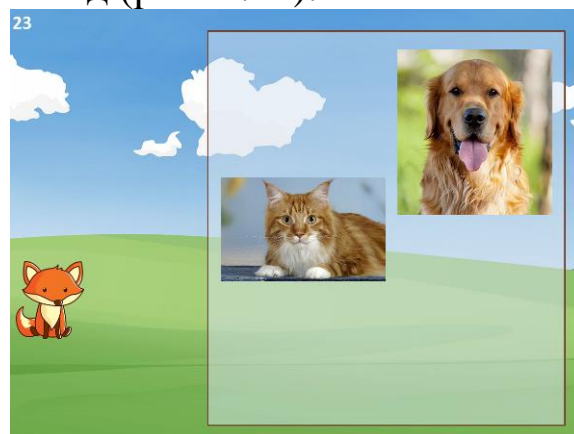

Рис. 1.12. Вигляд кінцевого кадру до теми «Червона книга України»

Реалізація конкретних завдань під час використання засобів

сучасних технологій навчання дозволяє наочно втілювати явища та зв'язки між об'єктами природи. Ілюстрації за допомогою сучасних технологій навчання доповнюються запитаннями, які спрямовують молодших школярів пояснювати, обґрунтовувати, міркувати.

Для третього класу нами розроблені завдання з комп'ютерною підтримкою до розділів: «Вода», «Повітря», «Корисні копалини. Ґрунти», «Енергія в нашому житті», «Живі організми та середовища нашого існування», «Людина та її організм». Як приклад, розглянемо вивчення теми «Значення трьох станів води для життя на Землі» (3 клас). У процесі вивчення даної теми учитель збагачує учнів уявлення про властивості води, навчає спостерігати та виконувати досліди, що демонструють властивості води, значення існування води у трьох станах для життя на Землі та виховує інтерес до вивчення природознавства.

Під час узагальнення й систематизації отриманих знань учитель може запропонувати завдання за допомогою використання сучасних технологій навчання, а саме: Підберіть, який стан води відповідає кожній картинці (рис. 1.13). Після правильного виконання завдання кінцевий кадр буде мати вигляд представлений на рис. 1.14. Виконуючи дане завдання учні порівнюють властивості води в різних станах (твердому, рідкому і газоподібному) та описують властивості води.

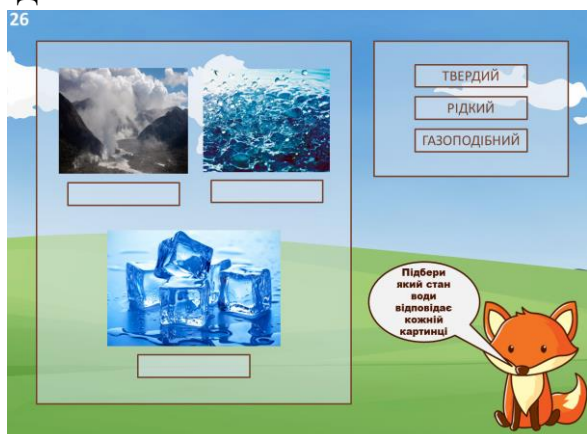

Рис. 1.13. Початковий кадр «Три стани води»

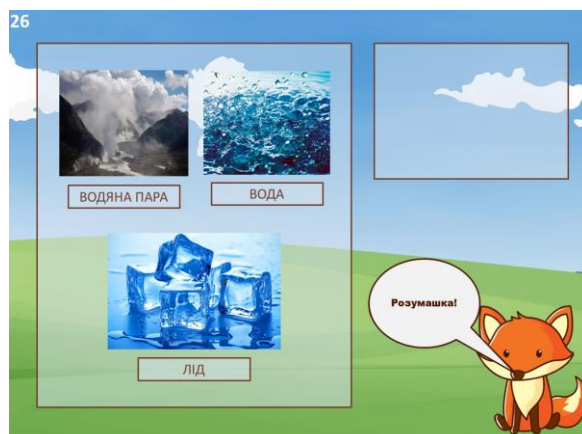

Рис. 1.14. Кінцевий кадр «Три стани води»

Для навчання природознавства у четвертому класі з використанням сучасних технологій навчання нами взяті розділи: «Всесвіт і сонячна система», «План і карта», «Природа материків і океанів», «Природа України». Використання сучасних технологій навчання у початковій школі (4 клас) під час навчання

природознавства втілюється ідея індивідуалізації навчального процесу та розвивального навчання. Саме під час використання засобів мультимедіа на уроках природознавства формуються міжпредметні (дослідницька, формування наукової картини світу) та ключові (вміння вчитися, інформаційно-комунікативна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, здоров'язбережувальна) компетентності. У розробленому ППЗ навчальний матеріал надає учителеві можливість вибору, економить його час тощо.

Розглядаючи тему уроку: «Склад Сонячної системи: Сонце, великі та карликові планети, малі тіла», учитель дає учням уявлення про Сонячну систему і Сонце як її центр (природознавча компетентність) та формує ключові компетентності (уміння вчитися, комунікативну, соціокультурну, інформаційну). На етапі засвоєння матеріалу вчитель може запропонувати відеофільм «Планети сонячної системи» (рис. 1.15). Один із кадрів відеофільму (рис. 1.16) демонструє сонячну систему, яка складається із Сонця, великих планет та дрібніших космічних об'єктів.

Рис. 1.15. Відеофільм «Планети сонячної системи»

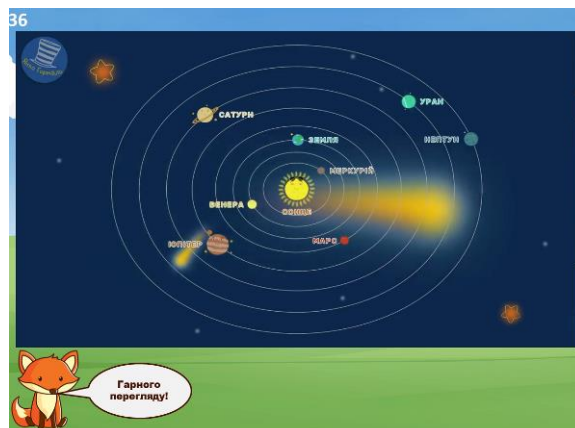

Рис. 1.16. Фрагмент відеофільму «Планети сонячної системи»

Після перегляду відеофільму для формування навчальної мотивації молодших школярів учитель може запропонувати гру «Так чи ні» [47, с. 27]:

Сонце – не єдине джерело світла у Сонячній системі. Так чи ні?

Усі планети лише відбивають сонячне світло. Так чи ні?

Зорі не різняться між собою за розмірами. Так чи ні?

Сонце – зоря середньої величини. Так чи ні?

Під час використання програмних засобів на заняттях ми маємо можливість користуватися комп'ютером з мультимедійною дошкою, що розширює можливості подання інформаційного матеріалу

молодшим школярам. Користуючись програмним продуктом, учитель сам визначає, які слайди з програмного засобу використовувати під час лекційного заняття, а які винести на самостійне опрацювання.

Вивчення і використання запропонованої методики з учнями початкових класів розширює їх погляди на засоби наочності як загальнодидактичну категорію, методи навчання, формує мотивацію й активізує навчально-пізнавальну діяльність їх у процесі вивчення фізики.

Щодо формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства, то більшість науковців констатують, що важливе значення має сам зміст предмету. Він повинен бути зрозумілим, доступним, цікавим, яскраво та логічно викладеним, актуальним та практично орієнтованим, мати життєвий сенс для учнів [56].

Стрімкий розвиток комп'ютерної техніки та її різноманітного програмного забезпечення - це одна з характерних прикмет розвитку сучасного суспільства. Технології, основним компонентом яких є комп'ютер, проникають практично в усі сфери людської діяльності. Комп'ютерні технології застосовують у видавництвах і бібліотеках, у парламенті і міністерствах, у банках і на складах, у системах зв'язку і системах керування транспортом, у податкових інспекціях і в медицині тощо. Комп'ютер став неодмінним атрибутом робочого місця представників багатьох професій [23].

Можна стверджувати, що у сучасному суспільстві використання інформаційних технологій стає необхідним практично в будь-якій сфері діяльності людини. Оволодіння навичками цих технологій ще за шкільною партою багато в чому визначає успішність молодших школярів у базові та старшій школі. Досвід показує, що оволодіння цими навичками протікає набагато ефективніше, якщо відбувається не тільки на уроках з інформатики, а знаходить своє продовження й розвиток на уроках учителів, які викладають інші предмети. Цей підхід висуває нові вимоги до підготовки учителя початкової школи у ЗВО, ставить перед ним нові проблеми, змушує освоювати нову техніку й створювати нові методики навчання, що ґрунтуються на використанні сучасного інформаційного середовища навчання [56].

Широкі впровадження в навчальний процес інформаційних технологій включає розробку та практичне використання науково-практичного забезпечення, ефективного застосування програмних засобів та систем комп'ютерного навчання і контролю знань,

системну інтеграцію цих технологій в існуючі навчальні процеси та організаційні структури [23]. Посилення загальноосвітніх функцій комп'ютерно орієнтованих дидактичних систем пов'язане з оволодінням молодшими школярами комплексом знань, умінь і навичок, необхідних для повсякденного життя та майбутньої навчальної діяльності у базовій та старшій школі, для вивчення на рівні сучасних вимог предметів природничо-математичного циклу.

Дидактичні і методичні питання навчальної діяльності в умовах широкого використання інформаційних технологій для учнів початкової школи перебувають на стадії дослідження, розроблення та пошуку належного психолого-педагогічного обґрунтування.

Враховуючи вищесказане, треба зазначити, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій не зменшує ролі учителя на уроках, він залишається провідником у навчальному процесі, а учні перетворюються на реальних суб'єктів педагогічного процесу. Вчитель вирішує, виходячи з певних форм, типів уроків та індивідуальних особливостей учнів, які саме програмні засоби (репродуктивні чи проблемні, навчальні чи програми-тренажери тощо) найбільш доцільно використовувати на тому чи іншому етапі уроку для формування пізнавального інтересу та мотивації навчальної діяльності учнів початкової школи до вивчення природознавства.

Отже, застосування на уроках засобів мультимедіа, як відомо, підвищує інтерес та формує мотивацію до вивчення навчального матеріалу, загострює і спрямовує увагу, підсилює активність сприйняття, сприяє міцному запам'ятовуванню природних явищ і процесів, підвищує рівень використання наочності та обсяг виконаної роботи на уроці, збільшує продуктивність заняття, економить час. Поєднання використання засобів мультимедіа і традиційних засобів навчання підвищує ефективність навчального процесу.

Здійснюючи такий підхід до вивчення природознавства у молодших школярів, треба пам'ятати про те, що учню необхідно забезпечити можливість реалізації особистісних якостей, розвитку індивідуальності, ініціативи, самостійності тощо.

2.3. Аналіз результатів педагогічного експерименту

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що якість сформованості навчальної мотивації в учнів початкових класів

підвищиться за рахунок створення організаційно-педагогічних умов та використання дидактичних засобів навчання у процесі вивчення природознавства.

Для проведення педагогічного експерименту були взяті дані та контингент учнів СЗШ I-III ступенів Вінницької області у кількості 44 особи (25 учнів (2А клас) – контрольна група; 19 учнів (2Б клас) – експериментальна група.

Перший (констатувальний) етап включав: аналіз науково-методичної літератури, Інтернет-ресурсів, програм, підручників, посібників, методичних рекомендацій для початкової школи; вивчення досвіду викладання природознавства у початкових класах; вибір технічного і мультимедійного обладнання та використання його під час проведення уроків; бесіди з учителями початкових класів; аналіз даних з природознавства; розробки уроків природознавства; аналіз завдань; спостереження; бесіди; анкетування.

Результати анкетування для учнів 2-х класів засвідчили, що зацікавленість вивченням природознавства проявляє приблизно 51 % осіб, тобто половина учнів має позитивну мотивацію. В цілому відповіді на запитання анкети були об'єктивні і відповідали стану вивчення природознавства в учнів 2 класів.

Тестування (у вигляді постановки завдань) (додаток А1) проводилося у других класах окремо перед початком занять з природознавства. Перевірялися залишкові знання за 1 клас. Тестові завдання були взяті із посібників [16; 66]. Результати тестування виявилися наступними (отримали позитивні оцінки): учні 2А класу приблизно 64 %; учні 2Б класу приблизно 58 % (якісний показник) (додаток А2). Як бачимо, між результатами проведення тестування є невеликі розбіжності в обох класах.

Виходячи з аналізу отриманих результатів на початковому етапі педагогічного експерименту, можна стверджувати, що існують проблеми і недоліки в існуючій системі підготовки учнів початкових класів з природознавства.

На другому етапі (пошуковому) проводилася розробка методичного апарату і здійснювався пошук ефективних засобів, методів та організаційних форм навчання в обраних класах. Практичний аспект цього етапу включав експериментальну перевірку розробленої методики, її аналіз і складання методичного забезпечення.

Метою пошукового етапу педагогічного експерименту була

розробка, апробація і корегування методики навчання природознавства у початковій школі.

З метою реалізації ідеї можливості навчання учнів початкових класів під час вивчення природознавства розроблялися дидактичні засоби навчання (традиційні та інноваційні). У розроблених нами дидактичних засобах навчальний матеріал розміщено таким чином, що він в цілому сприяє реалізації навчальних функцій молодших школярів. Ефективність навчальних дидактичних засобів визначилась на основі експертних оцінок методистів, вчителів початкових класів.

Третій (формувальний) етап - навчальний експеримент, в процесі якого проходила експериментальна перевірка методики навчання природознавства у початковій школі та проводився аналіз отриманих результатів.

Дослідження проводились у формі навчальних занять. Для успішної організації навчального процесу з природознавства учнів початкових класів уроки проводилися за розкладом, згідно з навчальним планом та навчальними програмами. У ході експерименту здійснювались педагогічні спостереження, поточний (самостійні і контрольні роботи) та підсумковий тестовий контроль. Тестові завдання для підсумкового контролю підбиралися з посібника [1]. Один із варіантів такого підсумкового тесту наведений у додатку Б. Основним критерієм результативності навчання природознавства в учнів початкових класів ми вважали різницю в результатах виконання поточного та підсумкового контролю учнів експериментальних і контрольних груп. Результати контрольного етапу виявилися наступними (отримали позитивні оцінки): учні 2А класу приблизно 74 %; учні 2Б класу приблизно 80 % (якість знань) (додаток Б2). Як бачимо, між результатами проведення контрольного етапу експерименту є розбіжності між контрольним та експериментальним класом на користь експериментального.

Для визначення рівня сформованості мотивації в учнів початкових класів під час вивчення природознавства в експериментальних і контрольних підгрупах було проведено анкетування.

Анкети були складені таким чином, що питання вимагали відповідей учнів «так» або «ні», які відповідно, можна було перевірити. Тексти анкет і їх результати наведені в додатку В.1. Згідно з методикою проведення експерименту за рекомендаціями праць [43; 52], всі відповіді учнів, які були отримані в ході анкетування, можна

згрупувати за наступними ознаками:

1. Загальна характеристика ставлення щодо навчального предмета «Природознавства».
2. Зміст навчального матеріалу.
3. Дидактичне забезпечення предмету «Природознавство».
4. Технологія подання навчального матеріалу.
5. Загальна оцінка щодо вивчення предмета.

Наведемо методику обробки результатів анкетування. В анкеті запропоновано учням 20 запитань, які вважалися рівноцінними. Запитання розміщені за вищезгаданими п'ятьма ознаками, кожна з яких включала 4 рівноцінних запитання. Отримані варіанти можливих відповідей:

0 – позитивних відповідей – не мають мотивації до вивчення природознавства (дуже низький рівень мотивації);

1–5 – позитивних відповідей – мають позитивну мотивацію до вивчення природознавства до 25 % учнів (низький рівень);

6–10 – позитивних відповідей – мають позитивну мотивацію до вивчення природознавства до 50 % учнів (середній рівень);

11–15 – позитивних відповідей – мають позитивну мотивацію до вивчення природознавства до 75 % учнів (високий рівень);

16–20 – позитивних відповідей – мають позитивну мотивацію до вивчення природознавства до 100 % учнів (дуже високий рівень).

На нашу думку, більш вдалими є запитання, які передбачають усі відповіді «ні» або «так», тому що вони відображають відповідну позицію учня. Усі інші відповіді (комбіновані «так», «ні») свідчать про відсутність мотивації або про невпевненість учнів. Учні, які на всі питання відповіли «ні», не мають мотивації до вивчення предмета «Природознавство», а учні, які відповіли повністю «так», мають позитивну мотивацію. Усі інші учні не мають певної позиції щодо вивчення природознавства і можуть перейти з однієї категорії в іншу.

Коефіцієнт мотивації учнів до вивчення природознавства розраховували за формулою:

$$k_M = \frac{0 \cdot n_0 + 25\% \cdot n_1 + 50\% \cdot n_2 + 75\% \cdot n_3 + 100\% \cdot n_4}{n},$$

де n_0, n_1, n_2, n_3, n_4 – кількість учнів, які набрали відповідну кількість балів при сумуванні відповідей на питання анкети; n – кількість учнів, яка брала участь в анкетуванні.

Під час проведення обрахунків коефіцієнт мотивації до вивчення

природознавства в учнів 2 класу на початку експерименту (додаток В2, табл. В2.1) мав таке значення (середнє):

- контрольна група – $k_{МК} = 55\%$;
- експериментальна група – $k_{МЕ} = 46\%$.

Показники коефіцієнта мотивації до вивчення природознавства між контрольною і експериментальною групами для 2 класів перед початком експерименту представлені на рис. 1.17.

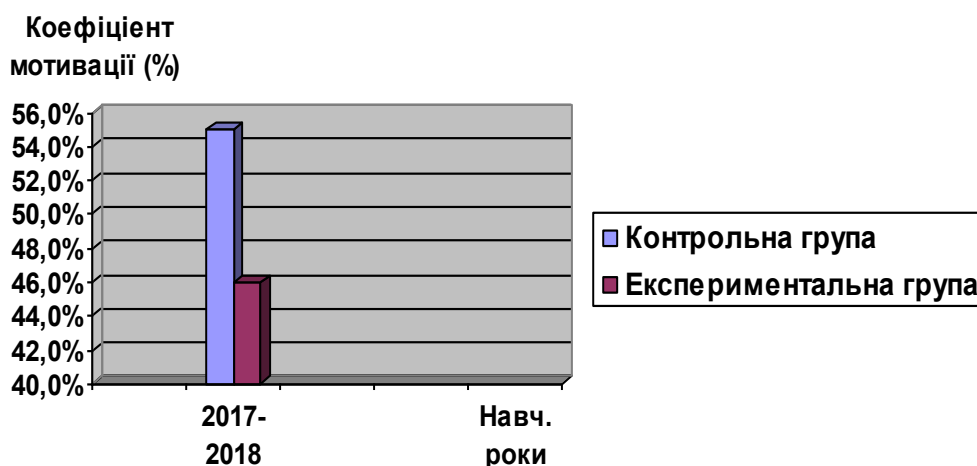

Рис. 1.17. Діаграма порівняння показників коефіцієнта мотивації (середнє значення) до вивчення природознавства учнів 2 класу (перед початком експерименту).

Для учнів 2 класу коефіцієнт мотивації вивчення природознавства після закінчення експерименту (додаток В2, табл. В2.1) спостерігався наступний (середнє значення):

- для контрольної групи – $k_{МК} = 57\%$;
- для експериментальної групи – $k_{МЕ} = 59\%$.

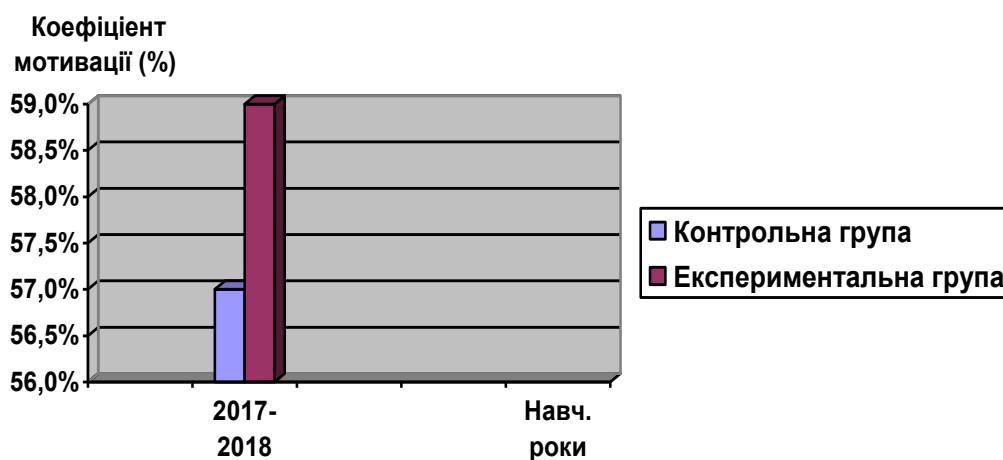

Рис. 1.18. Діаграма порівняння показників коефіцієнта мотивації (середнє значення) до вивчення природознавства учнів 2 класу (після завершення експерименту)

Показники коефіцієнта мотивації до вивчення природознавства між контрольною і експериментальною групами для 2 класів після завершення експерименту представлені на рис. 1.18.

Як бачимо, ставлення до вивчення природознавства на початковому (2А клас – 55 %; 2Б клас – 46 %) і на завершальному (контрольна група (2А клас) – 57 %; експериментальна група (2Б клас) – 59%) етапі змінилося в учнів обох класів.

Отже, результати обрахунку коефіцієнта мотивації показують його значне зростання для двох класів, що свідчить про зацікавленість природознавством учнів початкових класів. В експериментальному класі на завершальному етапі експерименту різниця між контрольною і експериментальною групою показує на користь експериментальної групи.

Нами реалізовано шляхи формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства. З'ясовано, що під час вивчення природознавства молодших школярів необхідно підводити їх до зацікавлення, що відповідно збуджує інтерес. Причому він може бути настільки великий і стійкий, що в учнів виникає бажання вивчати природознавство. І цей інтерес зберігається тривалий час. Тому можна сказати, що цікава тільки та навчальна діяльність, яка вимагає постійної напруги. Легкий матеріал, що не вимагає розумової напруги, не викликає інтересу. Подолання труднощів в навчальній діяльності – найважливіша умова виникнення інтересу до неї. Але необхідно відмітити, що трудність навчального матеріалу і завдання приводить до підвищення інтересу тільки тоді, коли ця трудність посильна, переборна, інакше інтерес швидко падає.

Впроваджено методику формування навчальної мотивації учнів на уроках природознавства за допомогою сучасних технологій навчання. Встановлено, що комп'ютерні технології у навчальному процесі виконують декілька функцій: слугують засобами спілкування, партнерами, інструментами, джерелами інформації, контролюють дії учнів, створюють проблемні ситуації і надають їм нових пізнавальних можливостей. Способи використання інформаційно-комунікаційних технологій різноманітні: робота всією групою, у малих групах, парами або індивідуально. Вищезазначені способи обумовлені не тільки наявністю чи відсутністю достатньої кількості апаратних засобів, але й дидактичними цілями.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Проаналізовано стан досліджуваної проблеми у літературних джерелах і практиці початкового навчання. Результати вивчення вітчизняних та зарубіжних джерел дали можливість з'ясувати, що не існує єдиного підходу до формування навчальної мотивації учнів початкової школи на уроках природознавства. З'ясовано, що позитивна мотивація молодших школярів сприяє розвитку природничих знань про цілісність і системність природи, які становлять основу формування наукового світогляду, гуманістичного виховання, розумового розвитку учнів початкових класів.

2. Визначено й обґрунтовано педагогічні умови, які забезпечують формування мотивації учнів початкової школи під час навчання природознавства. Серед педагогічних умов ми визначаємо: застосування різноманітних методів та прийомів під час навчальної діяльності; відповідальне ставлення до навчання та формування усвідомлених знань; розвиток розумових здібностей молодших школярів (за допомогою проблемних ситуацій, проблемних і пошукових завдань, вправ, дидактичних ігор тощо); урізноманітнення видів розумової праці на уроці залежно від вікових особливостей дитини, її фізичних та психічних можливостей; новизна матеріалу, що вивчається. Встановлено, що педагогічні умови є ефективними, якщо вони: враховують інтелектуальний та емоційний потенціал учнів; забезпечують активізацію і мотивування навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів; стимулюють взаємодію вчителя і учнів під час формування природничих знань і підвищують функціональну активність учнів до навчання; відповідають етапам формуванням природничих понять та змісту навчального матеріалу; використовуються для виявлення рівня розвитку мотивації молодших школярів.

3. Запропоновано методику формування навчальної мотивації учнів початкової школи на уроках природознавства на основі традиційних та інноваційних підходів. Серед традиційних підходів реалізовано шляхи формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства, які ефективно впливають на розвиток знаннєвого компонента. Запропоновані шляхи формування мотивації підбиралися з урахуванням вікових особливостей учнів,

змісту навчального матеріалу, послідовності формування природничих знань учнів та вмінням їх застосовувати.

З метою удосконалення процесу формування навчальної мотивації учнів початкової школи нами було застосовано інноваційний підхід до навчання природознавства за допомогою сучасних технологій навчання, зокрема, засобів інформаційно-комунікаційних технологій. Це надає можливість урізноманітнити навчальний процес та організувати цілісну пізнавальну діяльність учнів на всіх етапах оволодіння природничими знаннями.

4. Проведено експериментальну перевірку результатів педагогічного дослідження. Реалізація запропонованої методики (традиційний та інноваційний підхід до навчання природознавства) довела позитивні зміни у навчальних досягненнях учнів експериментальних класів. Процес формування навчальної мотивації молодших школярів на уроках природознавства за допомогою традиційних та інноваційних підходів являє собою динамічну розвивальну систему, а запропонована методика виявилася ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко І.В. Тестові завдання з природознавства: навч. посіб. для 2-го кл. загальноосвіт. навч. закладів. К.: Генеза, 2013. 64 с.
2. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: Навчальний посібник. К.: Веселка, 1998. 334 с.
3. Барна М., Волощенко О., Козак О., Шабат Г., Щур Н. Компетентісний підхід на уроках природознавства. Учитель початкової школи. 2013. №5. С. 20-27.
4. Бібік С.Б. Педагогічна психологія. Київ: Либідь, 2010. 416 с.
5. Біда О. Б. Формування пізнавального інтересу у молодших школярів засобами ІКТ - [Електронний ресурс]. Українська педагогіка. - Режим доступу: ukped.com .
6. Біда О. Формування природничих уявлень і понять у шестилітніх першокласників. Початкова школа. 2001. №11. С. 51-52.
7. Бондар В.М. Теорія і методика навчання. Київ: Освіта, 2015. 392 с.
8. Васильєва Л.М., Філіппова Т.В. Педагогічна психологія. Київ, Лібра Терра, 2010. 320 с.
9. Васютіна Т. Методичні особливості проведення екскурсій з природознавства у початковій школі. Початкова школа. 2017. №6. С. 23-26.
10. Височан Л.М. Методика викладання природознавства: курс лекцій. Навчально-методичний посібник для студентів ОКР «Бакалавр» галузі знань 0101 Педагогічна освіта напряму підготовки: 6.010102 Початкова освіта. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 170 с.
11. Володарська М.О. Природознавство. 3 клас (за підручником І.В. Грущинської). Харків: Вид. група «Основа», 2014. 150 с.
12. Володарська М.О. Природознавство. 3 клас (за підручником Т.Г. Гільберг, Т.В. Сак). Харків: Вид. група «Основа», 2014. 144 с.
13. Воронка М. Мотивація навчальної діяльності як засіб підвищення якості знань учнів. Початкова школа. 2008. №4. С. 21-24.
14. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
15. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2012. 296 с.
16. Завдання для учнів початкової школи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLXhvRm8ReP8acAACBwQ->

yUzwq874wdQСm

17. Іллін Є.П. Мотивація і мотиви / переклад, передмова та примітки Т.В. Тадеєвої. Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2013. 512 с.

18.Князева Т. Створення проблемних ситуацій на уроках природознавства. Початкова школа. 2000. №3. С. 18-19.

19.Колодько С.А., Сільвейстр А.М. Мотивація як засіб підвищення якості знань молодших школярів на уроках природознавства. Методичний пошук вчителя математики: зб. наук. праць за матеріалами ІІ Всеукр. дистанц. наук.-прак. конф., (Вінниця 18 жовтня 2018 р.). Вінниця, 2018. С. 16-20.

20.Колодько С.А., Сільвейстр А.М. Технології навчання як засоби формування навчальної мотивації молодших школярів. Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії: Збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (19-20 жовтня 2018 р., м. Одеса). Одеса: ГО «Південна фундація педагогіки», 2018. Ч. 2. С. 99-103.

21.Костюк В.П. Психологія: підручник. Київ: Вища школа, 2013. 400 с.

22.Кузнєцова Л. Активізація пізнавальної діяльності на уроках природознавства у початкових класах. Початкова школа. 2013. №7. С. 9-10.

23.Лисий М.В., Сільвейстр А.М., Тичук Р.Б. Використання інформаційних технологій навчання в освіті. Сучасні інноваційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців : методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. Вип. 19 С. 388–395.

24.Литвинчук Н. Б. Вплив мотивації на навчальну успішність студентів. Актуальні проблеми вищої професійної освіти. Київ, 2022. С. 58-59.

25.Лоханова І.І. Мотивація навчальної діяльності учнів як психолого-педагогічна проблема. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 26. С. 83-88.

26.Малафіїк І.В. Дидактика: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2005. 397 с.

27.Маляр Л.В., Ваколя З.М. Особливості мотивації учнів до навчальної діяльності. Вісник педагогічних наук НПУ імені М.П. Драгоманова. 2021. Вип. 82. С. 45–50.

28.Межиловська Л. Вимоги до формування обчислювальних навичок молодших школярів в контексті реалізації компетентнісного підходу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 194.44.152.155/elib/local/3189.pdf

29.Наволокова Н.П. Шляхи формування мотивації на уроці. Управління школою. 2017. №2(158) січень. С. 12-15.

30.Навчальні програми для початкової школи (1-4 класи) / Міністерство освіти і науки України. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna.../navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

31.Нікітченко Л.О., Крушеницький О. А. Застосування міжпредметних зв'язків на уроках природничих дисциплін. Perspectives of contemporary science: theory and practice: матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції. Львів: SPC “Sci-conf.com.ua”, 2024. С. 719-724.

32.Овод Ю.В. Мотивація у професійному виборі соціального педагога. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2013. №2(8). С. 172-175.

33.Овсянецька В. В. Мотивація як фактор підвищення навчальної успішності молодших школярів. Кривий Ріг: КДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2007. 48 с.

34.Освітні технології: навч.-метод. посіб. / О.М. Пехота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін.; [за ред. О.М. Пехоти]. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 255 с.

35.Основні методичні вимоги до уроків природознавства [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://www.slideshare.net/ssuseraa016a/5-50468737>

36.Паламар О. Ставлення до природи як чинник розвитку пізнавальних мотивів учіння. Початкова школа. 2002. №6. С. 28-30.

37.Пальчевський С.С. Педагогіка: Навч. посіб. 4-те вид., стереот. К.: Каравела, 2007. 496 с.

38.Пашнєв Б.К. Психодіагностика обдарованості. Х.: Вид. група «Основа»: «Тріада+», 2007. 128 с.

39.Подшивайлов Ф.М. Теоретико-методологічні засади визначення поняття мотиваційної сфери особистості. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2015. №10(41). С. 19-23.

40.Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. К.: А.С.К., 2004. 192 с.

41. Пономаренко Л.В. Використання інформаційних технологій у практиці роботи початкової школи. Х.: Вид. група «Основа», 2010. 156 с.

42. Приходько Ю.О., Толмачова О.Є. Розвиток мотиваційної сфери молодшого школяра. Теорія і практика навчання та виховання: науковий журнал НПУ імені М.П. Драгоманова. 2019. Вип. 31. С. 7-20.

43. Психологічна діагностика мотивації особистості до навчання в умовах інформаційного суспільства: монографія / Н.В. Пророк, Л.О. Кондратенко, Л.М. Манилова та ін.; за ред. Н.В. Пророк. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 131 с.

44. Рибак С. М., Сільвейстр А.М. Використання інформаційних технологій навчання у підготовці вчителя фізики. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія; зб. наук. праць. [Редкол.: М.І. Сметанський (голова) та ін.]. Вінниця: Діло, 2007. Випуск 20. С. 145-151.

45. Розробки конспектів уроків з навчального предмета «Природознавство» для 1 класу / за заг. ред. А.О. Соценко, О.В. Стребної. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2013. 236 с.

46. Розробки конспектів уроків з навчального предмета «Природознавство» для 2 класу / за заг. ред. О.В. Стребної, А.О. Соценко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2013. 296 с.

47. Розробки конспектів уроків з навчального предмета «Природознавство» для 4 класу / за заг. ред. О.В. Стребної. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2016. 328 с.

48. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. К.: Генеза, 2002. 368 с.

49. Савченко О.Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. Київ: Радянська школа, 1982. 176 с.

50. Сергеєнкова О.П. Педагогічна психологія: навчальний посібник. Київ, Центр навчальної літератури, 2012. 320 с.

51. Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В. Педагогічна психологія. Навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2012. 168 с.

52. Сисоєва С.О., Кристопчук Т.Є. Методологія науковопедагогічних досліджень: Підручник. Рівне: Волинські

обереги, 2013. 360 с.

53. Сільвейстр А.М., Моклюк М.О. Мотивація навчання студентів як психолого-педагогічна проблема. Наукові записки. Випуск 5 Серія: Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти. Частина 1. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. С. 152-158.

54. Сільвейстр А. М. Використання засобів мультимедіа в підготовці майбутніх учителів. Тема: «Електричний струм у різних середовищах» Фізика та астрономія в сучасній школі, 2013. №4. С. 32 - 37.

55. Сільвейстр А. М. Інформатизація освіти як основний чинник трансформації шкільного навчання. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія; збірник наукових праць. [Редкол.: М.І. Сметанський (голова) та ін.]. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2009. Випуск 26. С. 134-140.

56. Сільвейстр А. М. Формування пізнавальних інтересів студентів нефізичних спеціальностей на заняттях з фізики засобами інформаційних технологій навчання. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. пр. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. Вип. 34. С. 168-174.

57. Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: навчальний посібник. / За ред. О.В. Скрипченка. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

58. Співаковський О.В., Петухова Л.Є., Коткова В.В. Інформаційно-комунікаційні технології в початковій школі: Навчально-методичний посібник для студентів напряму підготовки «Початкова освіта». Херсон: Айлант, 2011. 267 с.

59. Таргоній О., Т. Чабанюк Використання інформаційних технологій на уроках у початкових класах. Сучасна школа України 2011. № 2. С. 42-44.

60. Фармацевтична енциклопедія. Мотив - [Електронний ресурс]. Київ: Моріон, 2010. - Режим доступу: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/1513/motiv>.

61. Хомич С. Використання мультимедійних засобів у навчально-виховному процесі початкової школи. Початкова школа. 2010. №11. С.41-43.

62. Цина А.Ю. Концептуальні основи проектування

інноваційних педагогічних технологій. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2015. С. 16-21.

63. Чайка В.М. Основи дидактики. Харків: Видавництво «Основа», 2000. 240 с.

64. Шакотько В.В. Методика використання ІКТ у початковій школі: навчально-методичний посібник. К.: Комп'ютер, 2008. 128 с.

65. Щербань П.М. Прикладна педагогіка: Навч.-метод. посіб. К.: Вища школа, 2002. 215 с.

66. Я досліджую світ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://childdevelop.com.ua/worksheets/tag-iresearch-sortpop/list/72/>

67. Deci E. L., Ryan R. M. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York, NY: Plenum Press, 1985. P. 386. doi:10.1007/978-1-4899-2271-7

68. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*. 2000. Vol. 55. №1. P. 68-78.

69. Silveyst A. Forming of cognitive interest of future teachers of chemistry and biology on engaged in from physics facilities multimedia. Long term and interactive competencies search in education. Special edition. Vilnius, Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013. №. 4(36). P. 79–87.

РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

§1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Сутність понять «мислення», «критичне мислення» у психолого-педагогічній літературі

Людське мислення як важливий особистісний аспект людини, що базується на чуттєвому сприйнятті та перебудовує її структуру завжди у центрі уваги педагогів та психологів. Проблема мислення є як однією із важливих так і складних. Аналіз літературних джерел, Інтернет-ресурсів показує, що кількість праць з зазначеної проблеми не так багато і в них розглядаються лише деякі аспекти мислення, а також шляхи формування основних прийомів розумової діяльності. Розглядаючи різні погляди на мислення науковців, можна стверджувати, що мислення – це продукт історичного розвитку суспільства та особлива форма діяльності людини.

Мислення – вища форма відображення дійсності в психіці, ідеальна діяльність, результатом якої є об'єктивна істина [16, с. 208]. Мислення пов'язано із дією і з мовою. Становлення мислення відбувається в процесі спілкування людей між собою. На думку С. Гончаренка [116, с. 208] мислення поділяють на конкретно-дійове, наочно-образне, абстрактне; практичне і теоретичне; репродуктивне і творче. Педагогічний аспект формування мислення полягає у виявленні умов, конструюванні шляхів і засобів розвитку мислення учнів в освітньому процесі.

С. Конопляста, Т. Сак, М. Шеремет [30, с. 101] під мисленням розуміють психічний процес, завдяки якому людина відображає істотні признаки, зв'язки й явища навколишньої дійсності, осягає закономірності розвитку навколишнього світу, передбачає майбутнє і діє цілеспрямовано та планомірно. Іншими словами, як зазначають автори [30, с. 336], у процесі мислення відбувається перероблення інформації, яка існує та надходить, відокремлення зовнішніх, випадкових, другорядних її елементів від основних, внутрішніх, що відображають дійсність досліджуваних ситуацій, розкриваючи закономірні зв'язки між ними.

Мислення – процес відображення об'єктивної реальності, що складає вищий ступінь людського пізнання. Мислення дає знання про істотні властивості, зв'язки і відношення об'єктивної реальності, здійснює в процесі пізнання перехід «від явища до сутності» [35, с. 244].

О. Винославська [39, с. 132] мислення розглядає як вищий пізнавальний процес, що є породженням нового знання, активною формою творчого відображення і перетворення людиною дійсності, тобто мислення науковця розуміє як шлях одержання нових знань, як творче перетворення наявних уявлень.

Згідно із поглядами Р. Павелківа [35, с. 269], який спираючись на впливи та зростаючі вимоги життя виділяє особливі види мислення – продуктивне та репродуктивне. Як синоніми до продуктивного мислення науковець вбачає вживання термінів: творче, самостійне, евристичне, креативне. Синоніми до репродуктивного мислення автор спостерігає у термінах: словесно-логічне, дискурсивне, розсудливе, рецептивне та ін. Також розрізняє мислення: словесно-логічне, наглядно-образне, наглядно-дієве; теоретичне і практичне, емпіричне; аналітичне й інтуїтивне; реалістичне і аутистичне; мимовільне і довільне; бокове (нешаблонне).

Аналіз визначення поняття «мислення» серед науковців засвідчує, що їх погляди неоднозначні та отримують різну трактовку й оцінку. Але у загальному можна відзначити, що усі визначення мислення не спотворюють навколишню дійсність, а, навпаки, дозволяють пізнати її глибше, правильніше і повніше.

О. Савченко [46, с. 45] звертає увагу на такі види мислення, як: логічне, творче і критичне, що відображають вищий рівень інтелектуальних здібностей людини. Саме їх розвиток є одним із важливих завдань педагогіки.

У філософській, психологічній, педагогічній та науковій літературі зустрічається доволі багато визначень критичного мислення із різною мірою повноти, що відображають його сутність. Приведемо деякі визначення критичного мислення, що представляють його як філософську, соціальну або психолого-педагогічну категорію.

Критичне мислення – це здатність аналізувати інформацію з позиції логіки та знаходити суперечності в ній, уміння виносити обґрунтовані судження, розв'язки і застосовувати отримані результати як до стандартних, так і до нестандартних ситуацій,

питань та проблем. Людям з критичним мисленням присутня відкритість до нових ідей. Формування критичного мислення – одне із актуальних завдань сучасного навчання [40, с. 7].

Д. Халперн [57, с. 22] у критичному мисленні вбачає використання когнітивних технік або стратегій, які збільшують ймовірність одержати бажаний кінцевий результат. Це такий тип мислення, що характеризується контрольованістю, обґрунтованістю і цілеспрямованістю. Для критичного мислення властива побудова логічних умовиводів; прийняття обґрунтованих рішень стосовно того, відхилити певне судження чи погодитися з ним [37].

О. Белкіна-Ковальчук [4] під критичним мисленням розуміє процес співвіднесення зовнішньої інформації до знань, якими володіє людина та виробленням рішень про те, що можна прийняти, необхідно доповнити, або відкинути. При цьому інколи доводиться коригувати власні переконання або навіть відмовлятися від них, якщо вони суперечать новому знанню. Критичне мислення вчить активно діяти і допомагає зрозуміти, як необхідно поступати у відповідності з отриманою інформацією. Зрозуміло, при цьому необхідні не тільки здібності до внутрішнього роздуму, але й уміння обговорювати, взаємодіяти з іншими людьми (причому не тільки сперечатися, але й знаходити точки дотику). Однак процес і цим не вичерпується: коли ми мислимо критично, задіяні не тільки розум, але й емоції і почуття. І як підсумок – критичне мислення вчить способам активних дій, у тому числі і соціально значущих.

О. Тягло [54, с. 44, 55] трактує критичне мислення як наявність навичок рефлексії відносно власної розумової діяльності, вміння працювати з поняттями, судженнями, висновками, питаннями, розвитком здібностей до аналітичної діяльності, а також до оцінки аналогічних можливостей інших людей. Критичному мисленню в цілому властива практична орієнтація. В силу цього воно може бути проінтерпретовано як форма практичної логіки, що розглядається всередині і в залежності від контексту роздумів та індивідуальних особливостей суб'єкта, що роздумує.

Ми підтримуємо думку автора [51], що критичне мислення представляє собою перевірку запропонованих розв'язків з метою визначення області їх можливого застосування. Воно відрізняється контрольованістю, обґрунтованістю і цілеспрямованістю. Критичне мислення тісно пов'язано з логічним, так як передбачає побудову логічних умовиводів, створення узгоджених між собою логічних

моделей та прийняття обґрунтованих рішень.

Згідно із сучасними поглядами науковців, критичне мислення передбачає оцінку, яка може і повинна бути конструктивним вираженням як позитивного так і негативного відношення. Мислячи критично, ми оцінюємо не тільки результат (наскільки правильно прийняте нами рішення або наскільки вдало ми впоралися із поставленим завданням), але і сам розумовий процес (хід міркувань, які привели до наших висновків, або тих фактів, які ми врахували під час прийняття рішення). Критичне мислення націлено на отримання бажаного результату, при цьому його інколи називають ще і спрямованим мисленням [51].

Критичне мислення – складний розумовий процес, що починається і прийняттям рішення. Воно можливе у будь якому віці. Педагоги давно обговорюють, що важливіше: фактологічні знання чи практичні і концептуальні знання. Але знання мають цінність тільки тоді, коли вони корисні і зрозумілі концептуально. Ніхто не сумнівається у важливості фактологічних знань. Люди повинні знати дуже багато, для того щоб успішно діяти у світі, який змінюється, учні повинні вміти просіювати інформацію і приймати рішення про те, що важливо, а що ні. Їм прийдеться розуміти, як різні частини інформації можуть бути пов'язані між собою, навчитися розглядати нові ідеї і знання у відповідному контексті, осмислювати нові зустрічі, відкидати ту інформацію, яка не має відношення до справи або є неправильною. Учні повинні навчитися оцінювати критично, творчо і продуктивно ту частину інформаційного Всесвіту, з яким вони стикаються [50, с. 15-16].

Авторка праці [24] доповнює поняття «критичне мислення» як здатність людини чітко виділити проблему, яку необхідно розв'язати; самостійно знайти, обробити й проаналізувати інформацію; логічно сформулювати власні думки, навести переконливу аргументацію; здатність мислити мобільно, обирати єдино правильне розв'язання проблеми; бути відкритим до сприйняття думок інших і водночас принциповим у відстоюванні своєї позиції.

Дослідження О. Пошетун та І. Сущенко [40, с. 13] свідчить про те, що критичне мислення передбачає неупереджене дослідження предмета або проблеми. Процес починається з визначення того, що ми вже знаємо з того чи іншого питання, та чого належить навчитись. Потім слід приступити до вільного виявлення фактів і розгляду варіантів, і в кінці перейти до заснованого на цих фактах осмислення.

Потім порівнюються інформація, зокрема й упередження і забобони як власні, так і інших учнів, і фахівців, й виробляється основа для власного судження.

Ґрунтуючись на працях Д. Клустера, дослідники (Н. Гупан, О. Пометун) [38] зазначають, що визначення критичного мислення складається із п'яти важливих пунктів:

1. Критичне мислення – це самостійне мислення. Тобто, коли кожний учень на уроках формулює власні ідеї і переконання незалежно від інших. Відповідно, мислення вважається критичним тільки тоді, коли воно носить індивідуальний характер.

2. Інформація вважається початковим (відправним) пунктом критичного мислення. Знання мотивують людину, і вона мислить критично. Д. Клустер вважає, що люди будь якого віку здатні мислити критично, а під час навчання розумові здібності удосконалюються, учні вчаться критично обдумувати будь яку нову інформацію.

3. Критичне мислення починається з постановки запитань і освідомлення проблем, які необхідно розв'язати. Учні дуже допитливі і завдання учителів полягає у тому, щоб викликати інтерес в учнів до нових знань, навчити їх думати і міркувати. На думку Дж. Біна «складність навчання критичному мисленню полягає у тому, щоб допомогти учням розгледіти нескінченне різноманіття оточуючих нас проблем».

4. Критичне мислення прагне до переконливої аргументації. Людина, критично мисляча, знаходить своє розв'язання проблеми і аргументує цей вибір. Вона враховує думки опонентів і розглядає інші способи розв'язання проблеми, але намагається довести, що вибраний нею розв'язок логічніший і раціональніший від інших. Завдання вчителя не тільки навчити учнів знаходити власні розв'язки, але і бути терплячим до інших думок, уміти вислуховувати інших учасників колективу.

5. Критичне мислення є мисленням соціальним. Тільки обговорюючи, сперечаючись і обмінюючись думками з іншими людьми можна переконатися у правоті власної позиції. Використовуючи різні прийоми під час навчання за принципами критичного мислення, дуже важливо працювати в групі. Для цього використовуються різні прийоми: дискусії, підготовка та виступи за малюнками і схемами, образні розповіді, уточнюючі питання тощо.

У вузькому змісті критичне мислення означає «коректну оцінку

твердженнь». Також характеризується як «мислення про мислення. Одне із поширених твердженнь – «розумне рефлексне мислення, спрямоване на ухвалення рішення, чому довіряти і що робити». Більш докладне визначення – «інтелектуально впорядкований процес активного і умілого аналізу, концептуалізації, застосування, синтезування й/або оцінки інформації, отриманої або породженої спостереженням, досвідом, міркуванням або комунікацією, як орієнтир для переконання і дії» [2].

Головним аспектом критичного мислення [50, с. 21] є вміння правильно відстежувати логіку суджень, переконливість аргументації і доведень.

На думку В. Козири [28, с. 7] мислення є складним психологічним і соціально-історичним феноменом, предметом комплексних, міждисциплінарних досліджень. Мислення, на відміну від інших процесів життєдіяльності людини, відбувається відповідно до певної логіки й виникає в проблемній ситуації. У структурі мислення можна виділити такі розумові операції: аналіз, порівняння, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація, класифікація, систематизація та ін.

Виходячи із переліку вище запропонованих означень щодо «критичного мислення» автор праці [50, с. 18] виділяє провідні ознаки критичного мислення, а саме: рефлексивність; раціональність; логічність; виваженість; аргументованість; послідовність; толерантність; гнучкість; неупередженість.

Один із розробників теорії критичного мислення Р. Паул та співавтор книги А. Бінкер [58, с. 15] крім вказаних автором праці [50] рис, виділяють наступні: ясність; точність; конкретність; релевантність; глибина; чесність.

На думку авторки праці [1], в основу критичного мислення покладені індивідуальні особливості мислення людини, а саме:

- самостійність мислення, яка характеризує вміння людини ставити нові проблеми, знаходити нові підходи до їх розв'язання, виявляти ініціативу в розв'язанні тих завдань, котрі постають у повсякденному житті;

- критичність мислення, яка виявляється у здатності людини не підпадати під вплив чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища чи факту, виявляючи цінне та помилкове у них. Людина з критичним розумом вимогливо оцінює свої думки, ретельно перевіряє свої рішення, зважає на всі аргументи, виявляючи

тим самим самокритичне ставлення до своїх дій. Критичність мислення великою мірою залежить від життєвого досвіду людини, багатства та глибини її знань;

- гнучкість мислення, яка виявляється у вмінні змінювати спосіб розв'язання проблеми, знаходити нові шляхи її розв'язання, бути вільним від шаблону в з'ясуванні питань, беручи при цьому до уваги конкретні обставини, за яких відбуваються ті чи інші явища, події;

- глибина мислення, яка виявляється в умінні проникати в сутність складних питань, розкривати причини явищ, приховані за нашаруванням неістотних проявів, бачити проблему там, де її не помічають інші, передбачати можливі наслідки подій та процесів;

- широта мислення, що виявляється в здатності охопити широке коло питань, у творчому мисленні в різних галузях знання та практики. Широта мислення є показником ерудованості особистості, її інтелектуальної різнобічності;

- послідовність мислення, яка виявляється в умінні дотримуватися логічної наступності при висловлюванні суджень, їх обґрунтуванні. Послідовним можна назвати мислення людини, яка точно дотримується теми міркування, не відхиляється від неї, не перестрибує з однієї думки на іншу, не підміняє предмет міркування. Для послідовного мислення характерне дотримання певних принципів розгляду питання, зрозумілість плану, відсутність протиріч і логічних помилок в аргументації думки, доказовість та об'єктивність у зроблених висновках;

- швидкість мислення як здатність оперативно розібратися в складній ситуації, швидко обдумати правильне рішення і прийняти його. Швидкість мислення залежить від знань, міри сформованості мисленнєвих навичок, досвіду у відповідній діяльності та рухливості нервових процесів.

Вартим уваги, на наш погляд, є думка авторки праці [2], що критичне мислення – це не негативність суджень або критика, а розумний розгляд різноманітних підходів для того, щоб виносити обґрунтовані судження і рішення. Орієнтація на критичне мислення припускає, що ніщо не приймається на віру. Кожний учень, незважаючи на авторитети, виробляє свою думку в контексті навчальної програми.

Таким чином, проведений аналіз теоретичних і методичних психолого-педагогічних праць вітчизняних та зарубіжних науковців дає підстави зробити висновок про те, що критичне мислення

молодших школярів є одним із важливих завдань у досягненні цілей освітнього процесу. Рівнем критичного мислення учнів початкової школи є не об'єм отриманої інформації, а вміння застосовувати її у житті. Якщо учень мислить критично, він легко входить у будь яку фазу уроку.

1.2. Особливості розвитку критичного мислення учнів молодших класів на уроках

Важливе значення у психологічній, педагогічній і методичній літературі займає поняття формування і розвиток критичного мислення. У формуванні і розвитку критичного мислення психологи та педагоги умовно виділяють декілька етапів. Межі і зміст цих етапів неоднакові у різних авторів. Це пов'язано з позицією авторів відносно зазначеної проблеми. Згідно із сучасними поглядами педагогів, які вважають, що критично мислити можуть усі, але не всі хочуть це робити. Тому критичному мисленню необхідно вчити для того, щоб учні могли використовувати свої навички в конкретній предметній діяльності.

Значне місце у розвитку критичного мислення займає початкова школа, де цілеспрямовано використовуються різні технології з діагностики і розвитку критичного мислення.

Мислити критично можна в будь-якому віці: не тільки у студентів, але навіть у першокласників накопичено для цього досить життєвого досвіду і знань. Зрозуміло, розумові здібності дітей будуть ще вдосконалюватися під час навчання, але навіть малята здатні думати критично і цілком самостійно [2].

Ми підтримуємо думку автора праці [50, с. 18], що критичне мислення учнів можна і необхідно розвивати. Зрозуміло, що на цьому шляху існує ряд перешкод, у тому числі психолого-педагогічного змісту. Такої ж думки дотримується методистка [18], що мисленнєвим операціям можна і необхідно навчити, а надалі – вдосконалювати їх, тренувати. І саме освітня галузь є ідеальним середовищем для цього.

Діти не народжуються із здібностями думати критично; розвиваються вони і самі по собі. Критичне мислення – це навичка набута, і її необхідно тренувати. Необхідні добре підготовлені, критично мислячі педагоги – але тут виникає проблема: саме вчителі, як ніхто інший, страдають стереотипністю, шаблонністю мислення, і

очікувати критичної думки від їх учнів щонайменше наївно. Критичне мислення завжди незалежне, але коли свіжа, нестандартна думка стикається з конформістською ментальністю, її сприймають як зухвалість, бунт, агресію. Неважко передбачити, хто швидше складе позиції у протистоянні «вчитель-учень». Але цим, на жаль, проблеми не обмежуються [52].

Розвиток критичного мислення (за В. Сухомлинським) є невід'ємною складовою розумового виховання та активним ставленням до явищ навколишнього життя - прагненням пізнавати і знати; системністю, тобто цілеспрямованим відбором об'єктів пізнання, понять, висновків; дисциплінованістю, гнучкістю, самостійністю, критичністю [3].

Дослідження методистки [18] свідчать про те, що під час уроку з розвитку критичного мислення важливо, щоб учитель надавав слово учням, а сам говорив якомога менше. Він має бути провідником, стимулювати учнів до роздумів, уважно висловлювати їхні міркування.

На думку Т. Тесленко та Д. Губаревої [52] практика розвитку критичного мислення у навчальному закладі ускладнюється відсутністю реальних умов, головною із яких є розробки цілісної концепції розвитку критичного мислення школяра. З одного боку, ідея особистісно-орієнтованої освіти як раз і стоїть у розвитку компетенцій і особистісно значущих якостей школяра, в тому числі – критичного мислення. Проте, з іншого боку, переважна більшість навчальних програм зосереджені на змісті дисципліни, ніж на технології її засвоєння. Як зазначає авторка, що усі очікують від наших дітей гарного навчання, але не навчаємо їх тому, як це робити правильно. А вони, перевантажені все тим же змістом, просто не в змозі помітити і освідомити суть зазначеної проблеми. Ситуація ускладнюється тим, що якщо сам зміст освіти піддати аналізу на предмет його відповідності принципам розвитку критичного мислення, то стане очевидно, що і воно потребує серйозного перегляду.

З-поміж цих сучасних принципів навчання особливо актуальним став принцип самостійного навчання. Основне завдання для учнів – навчитися ефективно здобувати знання. Наші вихованці мають бути здатними сприймати нову інформацію та ретельно й критично її вивчати, досліджувати нові ідеї, розглядаючи їх з численних перспектив і породжуючи власні судження щодо їх достовірності, оцінювати і визначати загальну цінність цих ідей на основі власних

потреб і цілей [20].

Щодо самостійної роботи, як зазначає І. Кротова [32], то самостійна робота активізує критичне мислення, сприяє створенню власних поглядів і думок. Учень, який не навчився працювати самостійно, не втілить свої ідеї в проекти і конструкції. Людина додатково володіє лише тим, що вона здобуває власною працею. Такої ж думки дотримується й інші науковці, психологи та педагоги, які свої дослідження спрямовують на пошук нових шляхів формування критичного мислення та подолання елементів пасивної поведінки учнів як під час навчальної діяльності, так і в процесі самостійної роботи.

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури та вивчивши думки науковців авторки праці [29] виділяють три методичні умови ефективного розвитку критичного мислення учнів початкової школи. Серед яких вбачають такі:

1. Стимулювання учнів до постановки запитань високого рівня складності, що програмують розвиток в учнів таких розумових операцій, як аналіз, синтез, оцінювання, і до пошуку відповідей на ці запитання;

2. Системне застосування методів і прийомів розвитку критичного мислення, що передбачають вирішення проблемних ситуацій, завдань. Методика роботи учня над проблемним завданням полягає у розвитку в нього уміння побачити поставлену вчителем проблему, сформулювати її, знайти шляхи розв'язання та розв'язати ефективними прийомами. На основі цієї діяльності учні поступово, кожен у своєму темпі, вчаться пов'язувати факти, аналізувати, узагальнювати події, явища, конкретизувати поняття тощо.

3. Застосування триетапної структури уроку, яка складається з таких елементів:

1) етап актуалізації знань та мотивації навчальної діяльності учнів, що має на меті сконцентрувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до обговорюваної теми;

2) етап сприймання й осмислення навчального матеріалу в процесі практичної діяльності передбачає представлення теми й очікуваних навчальних результатів, забезпечення розуміння учнями змісту їхньої діяльності, надання навчальної інформації, щоб на її основі виконувати практичні завдання;

3) етап консолідації знань, умінь і навичок – застосування знань, умінь, навичок відповідно до очікуваних результатів уроку,

узагальнення вивченого, підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку, рефлексія.

Слід відзначити, що саме значення рефлексії виокремлюють більшість науковців та вчителів-методистів як важливу складову в методиках розвитку критичного мислення. На цю особливість у розвитку критичного мислення молодших школярів звертається увага й у праці [37]. Значення рефлексії як особливої пізнавальної дії полягає в уточненні людиною своїх знань, у виявленні їх основ і того, як вироблялися ті чи інші знаки або уявлення. Рефлексія, поряд зі свідомістю, мисленням, пам'яттю притаманна самій природі людини.

На думку авторів [37] ефективними прийомами розвитку критичного мислення у молодших школярів є завдання:

1. Завдання, що виховують не імітаційну поведінку, критичність мислення:

- завдання-пастки, що сприяють уважному, критичному сприйманню завдання і можливої відповіді;

- завдання-пастки, що розрізняють понятійну і життєву логіку;

- завдання, що не мають рішення виховують не виконавське ставлення до завдання.

2. Завдання, що формують уміння запитувати необхідну інформацію:

- завдання, у яких недостатньо даних;

- завдання, де запитують учні, а відповідає вчитель (Хто у кого? Знайди логічні помилки; «Феєрверк»; виправ помилки. Аргументуй свою відповідь; Що чим роблять? Що з чим роблять? Що чим вимірюють? Продовж ряд слів; Добір понять зі зростанням ступеня узагальнень; Зіставлення понять за схожістю; Визнач, про кого це словосполучення, доведи; Прочитай текст, прикметники заміни на протилежні за значенням, Як змінився текст? Вгадай професію; Розпізнай назву; Доповни фразеологізм; Слова-родичі з різних частин морви; згрупуй слова, близькі за значенням; Знайди зайве слово; Вгадати слово; Поетична синонія; Додай словечко тощо).

На думку методистів, критичне мислення учнів розвивається під час опрацювання інформації, раціонального вибору діяльності, оцінювання ситуації. Цей метод дає змогу розглянути тему уроку з будь-якого погляду, використовуючи широкий спектр мислення. Критичне мислення формується поступово і є результатом щоденної роботи учня та вчителя. Завдяки критичному процес пізнання на кожному уроці стає свідомим, міжпредметним, результативним [10].

Сучасні діти дедалі ефективніші у самостійній роботі з інформацією. Вона їх оточує скрізь. Учнів потрібно вчити опрацьовувати інформацію, а не робити це за них. Намагання «згодувати» готові рецепти і правила, установки та рішення аж ніяк не сприяють розвитку критичного мислення. У вчителів є чудові інструменти: завдання для роботи з інформацією та запитання. Ці засоби допомагають перетворити навчання на процес дослідження [40, с. 13].

Спираючись на теорію розвитку критичного мислення розробленою С. Терно авторка праці [55] звертає увагу на методику розвитку критичного мислення, а саме:

- створювати проблемні ситуації у процесі навчання (пропонувати проблемні завдання);
- ознайомлювати учнів із принципами, стратегіями та процедурами критичного мислення;
- регулярно створювати ситуації вибору;
- організовувати діалог, розв'язуючи проблемні завдання (інтерактивні форми навчання);
- передбачати письмовий виклад розмірковувань учнів з подальшою рефлексією;
- надавати учням право на помилку та на моделювання ситуації виправлення помилок.

У розумінні [18] для розвитку критичного мислення молодших школярів учителеві потрібно:

- визначити час і забезпечити умови для застосування критичного мислення;
- дати змогу учням вільно розмірковувати, висуваючи різні ідеї та думки;
- сприяти активному залученню учнів до процесу навчання;
- створити для учнів вільне середовище без ризику;
- підтримувати учня у процесі критичних суджень.

Щоб критично мислити, учні мають [18]:

- виховувати впевненість у собі;
- брати активну участь в освітньому процесі;
- поважати думки інших;
- вчитися формулювати й відкидати непотрібні судження.

Формування основ критичного мислення Л. Карпова [25] вбачає у декількох послідовних етапах:

- спогад, коли у пам'яті учня відбувається відновлення відомих

їм понять, фактів й уявлень;

- відтворення, під час якого учень повинен уміти слідувати певної моделі;

- обґрунтування виконання завдання;

- реорганізація, під час якої здійснюється перетворення первинних умов конкретного завдання в нову проблемну ситуацію;

- співвіднесення знань, коли встановлюється зв'язок між знову набутими знаннями і отриманими раніше або життєвим досвідом;

- рефлексія, коли відбувається дослідження самої думки і причин її прояву.

Акцентується увага на можливостях розвитку критичного мислення в молодшому шкільному віці у праці [36]. На їхню думку, розвиток критичного мислення відіграє особливо важливу роль у дітей «нового покоління», які вміють розмірковувати, спілкуватися, чути та слухати інших, отримувати якісні знання, спираючись не на запам'ятовування, а на вдумливий творчий процес пізнання світу через постановку проблеми та пошук її рішення.

Для розв'язання проблеми щодо створення умов із формування і розвитку критичного мислення молодших школярів науковиця [56] пропонує використовувати наступні запитання:

- Яку проблему необхідно розв'язати?

- Якою важливою інформацією для розв'язання проблеми ви володієте?

- Що ще необхідно знати, щоб розв'язати проблему?

- Який план розв'язання проблеми?

Сучасні діти приходять до школи з бажанням діяти, причому діяти успішно. Їм подобається на уроці не просто слухати, а ставити запитання, обговорювати проблеми, брати інтерв'ю, приймати рішення, мріяти фантазувати тощо. Якщо вчитель постійно організовує на своїх уроках таку діяльність, то навчання буде успішним, а здобуті знання якісними [45].

О. Пометун та І. Сущенко [40, с. 16-17] вважають, що формулювання запитань є одним із механізмів формування навичок критичного мислення. Науковці з упевненістю стверджують, що запитання стимулюють критичне мислення. Відповідаючи на них учні аналізують і інтерпретують інформацію, аналізують ідеї, висувають гіпотези, відстоюють свою позицію. Запитання є засобом стимулювання різних видів мислення на різних рівнях складності. Серед типів запитань вони виділяють запитання на: знання;

розуміння; застосування; аналіз; синтез; оцінювання.

Кожна дитина може здійснити власні відкриття, не присвоюючи авторських прав інших першовідкривачів. Просто тому, що всі відповіді на запитання можуть бути правильними. Потрібно лише постаратися обґрунтувати власну думку. Адже в молодшому віці учні, які лише починають сприймати світ та ще не втратили допитливості, найчастіше ставлять запитання «Чому?» [9].

Ми дотримуємося думки І. Батрун [2], що критичне мислення – це не окрема навичка, а комплекс навичок і вмінь, які формуються поступово, у ході розвитку й навчання дитини. Воно формується швидше, якщо на уроках діти є не пасивними слухачами, а постійно активно шукають інформацію, співвідносять те, що вони засвоїли із власним практичним досвідом, порівнюють здобуті знання з іншими сферами (самостійно встановлюють внутрішньо предметні і міжпредметні зв'язки). Крім того, учні повинні навчитися (а педагоги мають допомагати їм у цьому) брати під сумнів вірогідність і авторитетність інформації, перевіряти логіку доказів, робити висновки, конструювати нові приклади для використання теоретичного знання, приймати рішення, вивчати причини й наслідки різних явищ і т.д. Систематичне введення критичного мислення в навчальний процес повинне формувати особливий склад мислення й пізнавальної діяльності.

Результати розвідок із окресленого питання підкреслюють те, що серед особливостей розвитку критичного мислення можна виділити такі аспекти учнів як підвищення соціальної відповідальності, активності, право на ризик, на помилку, наведення до роздумів, виховання поваги до оточуючих, підкреслення цінності досвіду кожної особистості. Такий підхід ще більше спонукає учнів працювати з інформацією та формує їх інформаційну компетентність.

1.3. Технології розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках

Серед багатьох інноваційних методів, що дозволяють досягати позитивних результатів у формуванні розумової діяльності школярів, значна увага приділяється технології розвитку критичного мислення. За останні двадцять років ця проблема стала досить актуальною.

Метою технології розвитку критичного мислення є розвиток розумових навиків учасників освітнього процесу, потрібних не тільки

у навчання, але і в звичайному житті. До них відноситься вміння приймати зважені рішення, працювати з інформацією, аналізувати різні сторони явищ та ін., тобто комунікативні та рефлексивні уміння і дії учнів [48].

Підґрунтям технології розвитку критичного мислення є такі положення [24]:

- процес навчання – це процес пов'язування нової інформації з уже відомою. В учнів виникають нові уявлення на основі вже набутих знань та уявлень;

- діти від природи допитливі, прагнуть пізнавати світ, здатні розмірковувати над «серйозними» питаннями та висувати оригінальні ідеї;

- роль учителя – позиція вдумливого помічника, який скерує самостійну пізнавальну діяльність дітей і стимулює їхню пізнавальну активність;

- критичне мислення формується насамперед у дискусіях, у процесі активної взаємодії з текстами, створення письмових робіт;

- розвиток критичного мислення учнів сприяє формуванню демократичної громадянської свідомості.

Серед цілей та завдань технології критичного мислення авторка праці [24] виділяє:

1. Формування в учнів пізнавального інтересу і розуміння мети вивчення певної теми (питання, проблеми).

2. Розвиток внутрішньої мотивації до цілеспрямованого навчання.

3. Підтримка пізнавальної активності учнів.

4. Спонування учнів до порівняння отриманої інформації з особистим досвідом, формування аналітичного судження на її ґрунті.

5. Розвиток критичного способу мислення.

На думку авторки праці [48] технологія розвитку критичного мислення передбачає структуру уроку, що включає три етапи: виклик, осмислення, рефлексію. На уроках у початковій школі застосовуються наступні методи та прийоми технології розвитку критичного мислення: інсерт (читання з примітками), фішбоун (рибний скелет), шість капелюхів мислення, дерево передбачень, ромашка Блума, концептуальне колесо, мозковий штурм, таблиця «Знаю – Хочу взнати – Взнав», кластер, правильні і неправильні твердження, таблиця товстих і тонких питань, сінквейн та ін.

Заслуговують на увагу приклади технологій для розвитку

критичного мислення запропоновані авторкою праці [55]. Серед них, на думку авторки, можна виділити такі: «Асоціативний куш»; «Сенкан» (п'ятиряддя); «Кубування»; «Есе»; «Дискусія»; «Кероване читання з передбаченням»; «Метод прес»; «Порушена послідовність»; «Взаємні запитання»; «Джигсоу-1» (Мозаїка); «Доповідач-респондент».

Авторами праці [10] для розвитку критичного мислення пропонується метод «Шість капелюшків мислення», який полягає в різних підходах до розгляду й оцінювання своєї діяльності, діяльності колег і взагалі привчає розглядати один і той же предмет з різних боків. У результаті такого багатогранного підходу складається нова характеристика предмета, ідеї, події і може бути прийняте найраціоналіше рішення для реалізації. Крім того учень має власний погляд, обмінюється думками, враженнями з іншими.

С. Доценко [19] звертає увагу на стадії виклику, осмислення змісту і рефлексії як базову модель, що утворюють технологічний цикл. При цьому підкреслюють, що технологія розвитку критичного мислення відкрита та відповідає інтересам школярів, оскільки для неї характерно не визначення послідовності дій під час руху від заданої мети до гарантованого результату (що, на жаль, нерідко і помилково вважають ознакою освітньої технології), а забезпечення умов для формулювання самими учнями спектру різноманітних цілей навчання і досягнення як заздалегідь визначених, так і непрогнозованих результатів і навіть корегування первинних цілей і постановка нових, відмінних від них.

Н. Коротка, Л. Підколесна у праці [31] проводять аналіз кожної із вище перерахованих стадій (виклику, осмислення змісту, рефлексії) технології розвитку критичного мислення.

На думку науковців [31] на першому етапі (стадія виклику) відбувається пробудження наявних знань, інтересу до отриманої інформації, актуалізація життєвого досвіду учнів. Іншими словами, «створення мотиву до навчання». На цій стадії в дитини виникають власні цілі і мотиви для вивчення нового. Її присутність на кожному уроці обов'язково. Ця стадія дозволяє:

- актуалізувати і узагальнити наявні в учнів знання з даної теми або проблеми;
- спонукати учня до активної роботи на уроці та вдома.

Другий етап (стадія осмислення змісту), тобто отримання нової інформації. На цій стадії учитель крім тексту підручника може запропонувати альтернативні джерела інформації. Школярі з часом

починають більш вдумливо читати, слухати, задавати різноманітні питання. На даній стадії учень отримує можливість:

- добувати нову інформацію;
- осмислити отриману інформацію;
- співвіднести її вже з наявними знаннями [31].

На третьому етапі (стадія рефлексії) автори праці [31] звертають увагу на організацію роботи школярів, що спрямована на цілісне осмислення і привласнення інформації; виробленню власного ставлення до матеріалу, що вивчається; виявлення «білих плям» (відсутність інформації з яких-небудь питань), формулювання пізнавальних завдань і проблем для подальшого просування в інформаційному полі («стадія нового виклику»); аналіз всього процесу вивчення матеріалу. Стадія рефлексії необхідна не тільки для того, щоб учитель перевіряв пам'ять учня, але і для того, щоб досягнути поставлених цілей і розв'язати виниклі питання. Дана стадія дозволяє учневі:

- цілісно осмислити, узагальнити отриману інформацію;
- привласнити нові знання;
- сформувати у кожного з учнів власне ставлення до матеріалу, що вивчається.

Авторами звертається увага на завдання, які можна поставити учням на стадії рефлексії:

- допомогти учням самостійно узагальнити матеріал, що вивчається;
- допомогти самостійно визначити напрямок при подальшому вивченні матеріалу.

Ю. Горбенко, О. Караман О., В. Курило, В. Степаненко [17; 33] звертають увагу на суть рефлексії, що представляє собою узагальненість пізнання людини самої себе, на свій внутрішній світ, свій психологічний стан. Саме під час рефлексії ми маємо сумніватися, робити висновки, усвідомлювати нове.

Науковці [17; 47] наголошують, що основним критерієм оцінки результату є критичність мислення, яка може бути розкрита через наступні показники:

- оцінка (Де помилка?);
- діагноз (У чому причина?);
- самоконтроль (Які недоліки);
- критика (Чи згодні ви? Спростуйте. Наведіть контраргументи);
- прогноз (Побудуйте прогноз).

Основні педагогічні результати застосування технології розвитку критичного мислення приводять науковці праці [17; 47]:

- з'являється можливість з'єднати в освітньому процесі навичок різних видів інтелектуальної діяльності з навичками спілкування, так як, з однієї сторони, в ході навчальної діяльності моделюється і аналізується процес пізнання на всіх його етапах, а з іншої – вся навчальна діяльність на уроці будується на суб'єкт-суб'єктних взаємовідношеннях «вчитель-учень», «учень-група», «учень-учень»;

- підвищується відповідальність за якість власної освіти;

- формуються навички роботи з інформаційними джерелами різних типів, з великими об'ємами інформації;

- розкривається творчий потенціал школярів.

На думку автора праці [28, с. 15-16], технологія розвитку критичного мислення націлена на формування таких освітніх навичок:

- використовувати такі розумові операції як аналіз, синтез, оцінювання в роботі з різними джерелами інформації;

- ефективно здійснювати пошук інформації, використовуючи різні джерела, структурувати, систематизувати та критично оцінювати її;

- ставити запитання різних типів і відповідати на них, виходячи з особливостей джерела інформації або ситуації;

- відрізняти факти від думок, виявляти спрямованість і необ'єктивність інформації;

- знаходити, розуміти і оцінювати аргументи в текстах і висловлюваннях інших людей;

- будувати власні аргументи й оцінювати їх, використовувати контраргументи і спростування;

- конструювати тексти різних видів в усній та письмовій формах;

- брати участь у дискусіях та дебатах, ефективно відстоюючи свою позицію;

- брати на себе відповідальність;

- будувати конструктивні взаємостосунки з іншими людьми;

- приймати обґрунтовані, виважені рішення, а значить бути успішним.

Отже, технологія розвитку критичного мислення сприяє тому, що учні розвивають у себе ряд якостей, які спрямовані на готовність до планування, гнучкості, наполегливості, готовності виправляти свої помилки, пошуку компромісних рішень, усвідомленості, формування

самостійного мислення. Дана технологія озброює учнів способами і методами самостійної роботи, дає можливість самостійно керувати освітнім процесом в системі «учень-учитель».

З-поміж багатьох сучасних доробок педагогів та психологів, виділимо думку авторки праці [55], що працюючи з технологією розвитку критичного мислення навчити учнів мислити критично з першого уроку праткично неможливо. Воно формується поступово. Це результат щоденної копіткої праці вчителя й учня, з уроку в урок, з року в рік. Не можна виокремити чіткий алгоритм дій учителя щодо формування критичного мислення учнів. Але можна створити певні умови за яких можливе стимулювання учнів до критичного мислення.

Варто звернути увагу на урок критичного мислення запропонований у праці [55]. Даний урок має певну структуру та складається з п'яти основних етапів:

1. Розминка (створення сприятливого психологічного клімату на уроці).

2. Обґрунтування навчання (постановка мети уроку, розвиток внутрішньої мотивації до вивчення теми та предмета в цілому).

3. Актуалізація (зацікавленість, спрямованість на навчання, відтворення знань, потрібних для наступних етапів уроку).

4. Усвідомлення змісту (ознайомлення з новою інформацією, аналіз інформації, її розуміння).

5. Рефлексія (критичний момент уроку):

- учні переробляють нові знання на власні;
- запам'ятовують матеріал так, як його розуміють;
- активно обмінюються думками;
- удосконалюють і поповнюють словниковий запас;
- складається різноманітність міркувань;
- вибір правильного варіанта.

Вартим уваги, на наш погляд є думка методистів праці [21], що розвитку критичного мислення не потрібно присвячувати окремі уроки – це потрібно робити за кожної нагоди. Ця універсальна технологія не заперечує інших підходів, вона використовується поряд з іншими педагогічними підходами і технологіями, орієнтованими на розв'язання актуальних завдань. Її застосування не означає, що пояснювально-ілюстративні методи, фронтальні види робіт – це вчорашній день і їм не місце на сучасному уроці. Йдеться про заміщення акцентів, про пріоритети. Разом із традиційною методикою технологія розвитку критичного мислення формує базові

компетентності людини відкритого інформаційного простору, медіа-й інформаційну грамотність індивіда, включеного в міжособистісну, міжкультурну взаємодію.

Питання розвитку критичного мислення на основі двох відомих технологій – інтерактивного навчання та технології критичного мислення пропонується у роботі [13]. На думку авторки саме ці технології дають можливість молодшим школярам засвоїти досвід, розвивати творчу діяльність і мовлення та навчити критично мислити.

Така організація педагогічної діяльності вимагає від учителя оволодіння новими методами роботи, упровадження нових педагогічних технологій, необхідності самому вчителю вчитися, творити, розвиватися й самовдосконалюватися. Проведення уроків із використанням педагогічних технологій вважається одним із напрямів підвищення якості освіти. Кожен учитель прагне змінити власну роботу так, щоб сприяти активному навчанню учнів і розвитку їхнього критичного мислення [45].

Заслуговує на увагу теза авторки [45] про те, щоб учні не просто запам'ятовували навчальний матеріал, а запам'ятовували, досліджували, творили, вирішували, дебатовали за його змістом. Тому розвиток і формування критичного мислення є важливим чинником для формування особистості як учня, так і вчителя.

Варто звернути увагу на створення в класі сприятливого психологічного клімату, щоб учні почували себе комфортно та безпечно. Для цього вчитель повинен застосувати різноманітні прийоми [28, с. 23]:

- хвалити учнів за важливі досягнення у школі та поза її межами;
- реагувати спокійно на неправильні або недостатньо повні відповіді - це дуже важливо, бо впливає на формування почуття захищеності в учнів;
- підкреслювати насамперед те, що було правильно;
- повторювати питання, перефразовувати їх, що може допомогти учням краще розуміти його;
- визнавати індивідуальні можливості учнів (усі учні дуже різні, вони прийшли до школи з різним досвідом, інтересами, знаннями, можливостями та сприйняттям світу);
- поважати думку учнів;
- стимулювати повагу та взаємодопомогу учнів;
- користуватись активним слуханням: устанавлювати зоровий контакт з кожним учнем на уроці, вільно рухатись у всьому класі й

навмисно підходити до кожного з учнів, називати ім'я учня, до якого звертається, уважно і до кінця вислуховувати думку учня, посміхатись.

В. Телячук й О. Лесіна [49, с. 5] пропонують розвивати критичне мислення в учнів початкової школи за допомогою інтерактивної моделі навчання. Під інтерактивною моделлю навчання методисти розуміють спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну мету, що створює комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність.

Таким чином, згідно із сучасними поглядами науковців, застосування технологій розвитку критичного мислення дозволяють розвивати особистісні якості молодших школярів, дають можливість мислити самостійно, додають індивідуальності. Особливо сучасні інформаційні та мультимедійні технології відкривають розв'язання великого спектру проблем в освітньому процесі.

Отже, як видно з огляду літературних джерел, що мислення визначається як психічний процес пізнання, що передбачає відображення істотних зв'язків і відношень предметів та явищ. Критичне мислення розглядається як вищий рівень інтелектуальної діяльності, що включає: самостійний аналіз інформації; вміння формулювати проблеми та питання; оцінку достовірності фактів; вироблення аргументованих суджень і рішень.

Відмінність критичного мислення від інших видів полягає у його рефлексивності, гнучкості, самокорекції та логічній обґрунтованості.

Молодший шкільний вік є чутливим періодом для розвитку інтелектуальних умінь, включно з критичним мисленням. Особливості цього віку: схильність до наочного та образного мислення; допитливість, активне пізнання світу; потреба в емоційній підтримці та зацікавленні.

Формування критичного мислення потребує: системного розвитку вмінь аналізувати, порівнювати, узагальнювати; навчання учнів аргументувати власну позицію; використання проблемних ситуацій і пошукових завдань.

Важливо враховувати індивідуальні особливості дітей і створювати умови для постійної рефлексії та самоперевірки.

Найефективнішою технологією є технологія розвитку критичного мислення через читання й письмо, яка складається з трьох етапів: виклик - актуалізація знань, мотивація; осмислення

змісту - здобуття нових знань, застосування прийомів аналізу; рефлексія - узагальнення, осмислення власного розуміння.

Серед ефективних методів критичного мислення ми можемо перерахувати: проблемне навчання; метод проєктів; дискусії, дебати; евристичні бесіди.

Щодо технології розвитку критичного мислення, то вони: сприяють інтеграції знань із різних галузей; стимулюють самостійність і творчість учнів; формують комунікативні й соціальні навички.

Отже, формування критичного мислення у молодших школярів - це комплексний процес, що потребує використання спеціальних технологій, методів і прийомів, які враховують вікові та психологічні особливості дітей. Цей процес сприяє не лише інтелектуальному розвитку, але й підготовці учнів до життя у світі складної інформації, де важливо вміти мислити самостійно, аргументовано й усвідомлено.

§2. МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ПРИРОДОЗНАВСТВА

2.1. Розвиток критичного мислення учнів на уроках природознавства у початковій школі

З аналізу літературних джерел (розділ 1) відомо, що для розвитку критичного мислення учнів початкових класів існує безліч різноманітних методичних прийомів, використання яких спрямовано на створення умов для вільного розвитку особистості учня. У нашому дослідженні ми будемо старатися підбирати технології розвитку критичного мислення, які б дозволили поєднати навички різних видів інтелектуальної діяльності з навичками спілкування. На нашу думку, під час такого підходу, одночасно буде моделюватися й аналізуватися процес пізнання на всіх його етапах. Уся освітня діяльність на уроці буде спрямована на взаємовідношеннях: «учитель-учень»; «учень-група»; «учень-учень». За таким принципом праця учнів на уроці буде вимагати підвищену відповідальність за якість власної освіти молодшого школяра; розкривати його творчий потенціал; формувати навички роботи з інформаційними джерелами різних видів та типів тощо.

Відповідно до типових освітніх програм навчальних предметів «Я досліджую світ» (1-2 класи) [53] та «Природознавство» (3-4 класи) [34], розроблених відповідно до Закону України «Про освіту» та Державного стандарту початкової загальної освіти, передбачено, що важливе значення для емоційно-естетичного сприйняття природи молодшими школярами відіграють спостереження та власні дослідження; творчі завдання, екологічні акції, дидактичні ігри; уроки, проведені у формі подорожі, усного журналу, репортажу з місця подій, святкування дня Землі, води, прильоту птахів тощо. Такі форми проведення навчальних занять позитивно впливають на емоційну сферу дитини, сприяють розвитку її уяви, фантазії, мислення, концентрують увагу.

В типових освітніх програмах з предмету «Я досліджую світ» [53] та навчальних програм з предмету «Природознавство» [34] також звертається увага на залучення молодших школярів до парної та групової роботи, застосування інноваційних методик, інформаційно-комунікаційних засобів, ресурсів мережі Інтернет, які

варто проводити поряд із фронтальними та індивідуальними формами роботи.

Для розвитку критичного мислення молодших школярів ми використовуємо відповідно підбрану систему прийомів (технологій). Дана система прийомів може бути використана на будь-яких стадіях (виклику, осмислення, рефлексії) уроку щодо розвитку критичного мислення учнів початкових класів. Матеріал підбирався, формувався та класифікувався із нині діючих шкільних підручників та посібників для: 1 класу [5; 6; 42]; 2 класу [7; 8; 22; 23; 43]; 3 класу [11; 12; 14]; 4 класу [15; 44].

Серед науковців та методистів панує думка, що одним із найбільш поширених прийомів є складання кластера. Сам кластер передбачає виділення змістових одиниць тексту та його графічне оформлення у вигляді розгалуження. На думку багатьох авторів кластер є відображенням нелінійної форми мислення. Послідовність дій проста і логічна:

1. Посередині чистого аркуша або класної дошки необхідно написати ключове слово або пропозицію, яке є «серцем» ідеї, теми.

2. Подати слова або речення, що виражають ідеї, факти, образи, відповідні для даної теми.

3. У міру запису, слова, що з'явилися з'єднуються прямими лініями з ключовим поняттям. У кожного з «розгалуження» в свою чергу теж з'являються «розгалуження», встановлюються нові логічні зв'язки. У підсумку виходить структура, яка графічно відображає наші роздуми, визначає інформаційне поле даної теми. Як приклади, розглянемо деякі з них.

Після завершення вивчення змістової лінії «Людина і природа» з предмету «Я досліджую світ» (1 клас), зокрема тем, що пов'язані із вивченням живої і неживої природи, учням можна запропонувати закріпити навчальний матеріал у вигляді кластеру «Рослини». Учні вже мають уявлення про приналежність рослин до живої природи, знають їх будову; розрізняють дерева, кущі, трав'янисті рослини; листяні та хвойні дерева; наводять приклади використання дикорослих та культурних рослин; уміють принаймні доглядати за кімнатними рослинами.

Учитель на дошці подає набір основних характеристик рослин, за якими необхідно провести класифікацію (табл. 2.1) та перелік плодів перерахованих рослин у вигляді таблиці 2.2 (стадія виклику).

Таблиця 2.1.

Деякі характеристики рослин

Рослини	Дикорослі	Культурні
Овочі	Фрукти	Ягоди
Дерево	Кущ	Земля

Таблиця 2.2.

Плоди рослин

Баклажан	Агрус	Абрикос
Горох	Ананас	Буряк
Виноград	Диня	Банан
Глід	Капуста	Гарбуз
Кабачок	Груша	Картопля
Калина	Квасоля	Кавун
Морква	Лимон	Огірок
Малина	Перець	Ожина
Мандарин	Помідор	Редька
Салат	Персик	Слива
Цибуля	Полуниця	Смородина
Яблуко	Хрін	Часник

Під час роботи з кластером учні за своєю волею уяви й інтуїції та за допомогою вчителя будують зв'язки (рис. 2.1). Ключове слово пишуть у центрі аркуша. Записують слова-поняття, які у них виникають у зв'язку з даною темою. Учні фіксують ідеї та записують їх і встановлюють зв'язки, які між ними існують. Якщо всі ідеї учнів будуть вичерпані, то групи обмінюються своїми ідеями один з одним, акцентуючи увагу на вимові встановлених зв'язків між поняттями та ідеями.

Для розвитку критичного мислення в учнів початкової школи можна запропонувати прийом «Інсерт» (читання з примітками). Цей прийом дає можливість школярам глибше осмислити запропонований для опрацювання текст. Даний прийом дозволяє учневі бачити й усвідомлювати як він розуміє прочитане. Під час такого прийому, учні читають текст і ставлять на полях відповідні позначки біля окремих слів чи фраз, наприклад:

- «+» знав;
- «-» не знав;
- «!» думав інакше;
- «?» не зрозумів.

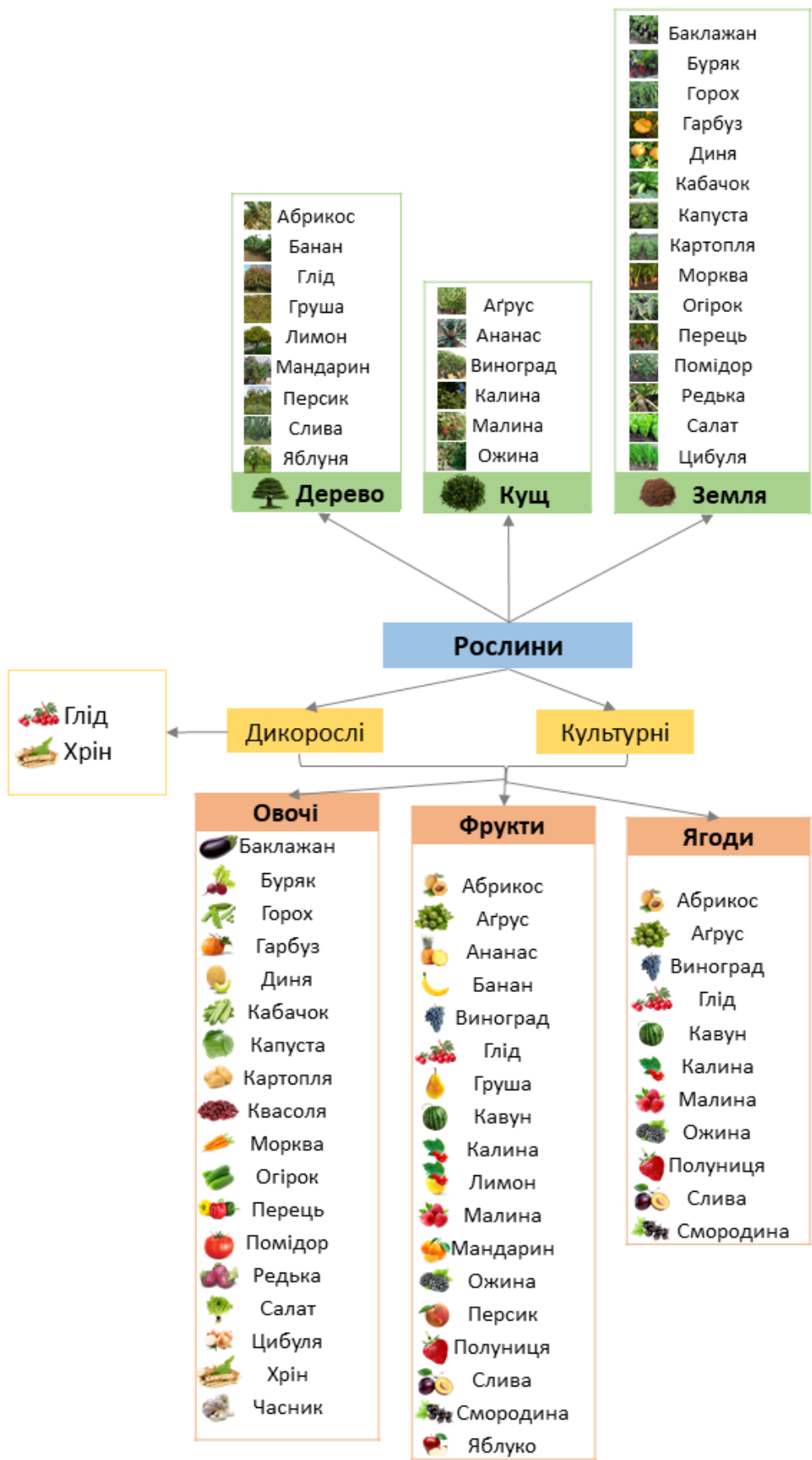

Рис. 2.1. Кластер «Рослини»

У процесі діяльності кожен учень виявляє свій рівень знань, а вчитель отримує можливість оцінити готовність класу до уроку. Оформлення кластера може здійснюється різними кольорами. Інформація, яку учень надає самостійно, фіксується і записується у відповідну групу на дошці, доповнюється або виправляється. У процесі такої роботи учневі і вчителю легко відстежити прогалини в знаннях і зробити відповідні висновки. Даний підхід дозволяє охопити надлишковий об'єм інформації. Після завершення роботи, отриманий результат аналізується, конкретизується та спрямовується на вивчення запропонованої теми.

Отримані результати учнів необхідно обговорити в класі. На незрозумілі місця в тексті вчителю й учням бажано разом спробувати дати відповіді на запитання, що виникли. Після спільної праці текст необхідно змінювати, так як уже учні можуть внести ясність у деякі запитання. Провівши колективне обговорення виконаної роботи, вчитель у подальшому пропонує учням сформулювати певні ознаки самостійно та навести приклади.

За приклад візьмемо змістову лінію «Людина і природа» з предмету «Я досліджую світ» (2 клас). Зупинимося на вивченні теми «Я досліджую природне довкілля взимку», де на нашу думку, буде доречним запропонувати прийом «Інсерт». Під час вивчення даної теми в учнів складається уявлення про: зимові явища в неживій та живій природі; форму сніжинок; ознаки зими в неживій та живій природі; взаємозв'язки у природі взимку; властивості льоду та снігу; причини замерзання водойм взимку; зимові явища тощо.

Розглянемо уривок тексту з вище запропонованої теми:

«Ти вже знаєш, що вода може перебувати в трьох станах: твердому - лід, рідкому - вода, газоподібному - водяна пара.

У стані водяної пари вода піднімається над поверхнею землі та охолоджується і перетворюється влітку на воду, а взимку - на кристалики льоду. Падаючи на землю, кристалики льоду поєднуються між собою і стають прозорими сніжинками, схожими на зорі. Багато сніжинок утворюють сніг. Снігопад – явище природи» [8, с. 5].

«Явища природи впливають на твоє життя. Тому про них варто знати заздалегідь. Для цього люди здавна вчилися передбачати погоду. Погода - це стан нижнього шару повітряної оболонки нашої планети (атмосфери) у визначений час у конкретній місцевості» [8, с. 6].

Таким чином, у процесі читання відбувається первинний аналіз інформації. Після виконання завдання організуємо обговорення прочитаного із запитань: «У яких станах може перебувати вода?», «У якому стані може перебувати вода у різні пори року?», «Що утворюють собою кристалики льоду?», «Що утворюється внаслідок поєднання сніжинок?», «Для чого людям передбачати погоду?», «Як погода впливає на життя людей, тварин та рослин?» тощо.

Як приклад розвитку критичного мислення в учнів 3 класу розглянемо прийом «Товсті» і «тонкі» питання. «Тонкі» запитання, чи закриті - це питання, які потребують конкретної відповіді з одного або двох слів. «Товсті», або відкриті питання - це питання, які не мають однозначної відповіді, вимагають роздумів, залучення додаткових знань, вміння аналізувати. Прийом створений для того, щоб навчити молодших школярів вмінню відповідати на питання коротко і розгорнуто. Короткі відповіді - це відповіді на «тонкі питання», розгорнуті, відповідно на «товсті». Зразки запитань до даного прийому приведені у таблиці 2.3. Дану методику можна включати на різних стадіях уроку як з цілим класом так з окремим поділом на групи.

Таблиця 2.3.

Зразки запитань до прийому «товсті» і «тонкі» питання

Товсті	Тонкі
Як пояснити, чому ...?	Хто? Що?
У чому різниця ?	Коли? Де?
Що буде якщо ...?	Правильно?
Що якщо ...?	Чи може ...?
У чому причина ...?	Чи буде ...?
Які наслідки ...?	Чи згодні ви ...?

Для учнів 3 класу візьмемо за основу змістову лінію «Вода» з предмету «Природознавство». Після завершення вивчення даної змістової лінії молодші школярі: мають уявлення про розподіл води на Землі; розчинні та нерозчинні речовини; роль води у природі та її значення для людини; називають три стани води, температуру плавлення льоду та кипіння води; розуміють значення існування води у трьох станах для життя на Землі; обмеженість запасів прісної води на нашій планеті; досліджують властивості води та рідин; застосовують на практиці знання про розчинні та нерозчинні речовини, властивості води та рідин; дотримується правил економного використання прісної води [34]. Тому доречними будуть

наступні запитання до прийому «товсті» і «тонкі» питання:

1. »Товсті«:

- Як пояснити, чому вода знаходиться в трьох станах?
- У чому різниця між трьома станами води?
- Що буде якщо воду налити у посуд певної форми?
- Що якщо воду нагрівати або охолоджувати?
- У чому причина, коли вода перетворюється в лід, вона перестає стискатися і починає розширюватися?
- Які наслідки того, якщо цукор, сіль, фарби кинути у воду?

2. »Тонкі«:

- Що таке розчини?
- Коли вода перетворюється в лід?
- Правильно кажуть, що чиста вода має колір?
- Чи може чиста вода мати запах?
- Чи буде пісок розчинятися у воді?
- Чи згодні ви, що залежно від температури вода може переходити з одного стану в інший?

Наступним прикладом для розвитку критичного мислення учнів 4 класу візьмемо змістову лінію «Всесвіт і сонячна система» з предмету «Природознавство». Отримавши певні знання у процесі вивчення даного розділу учні вже мають уявлення про давні моделі Всесвіту та сучасні уявлення про нього; про зорі, сузір'я, Молочний Шлях; називають склад Сонячної системи, теплові пояси Землі; умови, необхідні для життя живих організмів; пояснюють зв'язок між добовим та річним рухом Землі і періодичними змінами у природі тощо [34]. Тому для розвитку критичного мислення під час вивчення даної змістової лінії ми пропонуємо прийом «Знаю – Хочу взнати – Взнав». Цей прийом передбачає складання таблиці з трьох колонок. Перша колонка містить інформацію із запропонованої теми, тобто так звані «первинні знання». Друга колонка спрямована на мотивацію навчальних досягнень учнів, де школярі записують інформацію, яку очікують отримати. Третя колонка допомагає узагальнити тільки отриману інформацію - «вторинні знання». Останню колонку більшість методистів пропонують заповнювати після етапу осмислення або обговорення в групах, парах тощо. Надалі школярі заповнюють останню колонку таблиці. Після повідомлення учнів про те, що вони дізналися нового, потрібно виявити, чого вони в обробленому тексті не знайшли, на яке запитання відповіді не отримали. В такому випадку вчитель або направляє учнів до джерела інформації, або сам відповідає

на питання.

Таблиця 2.4.

Завдання до прийому «Знаю – Хочу взнати – Взнав»

Знаю	Хочу взнати	Взнав
Сонце - центральне тіло Сонячної системи	Що таке зоряна система? Який склад сонячної системи? Що таке Сонце?	Усі зірки разом із планетами, що обертаються навколо них, утворюють величезні зоряні системи. Одна з них називається Галактикою. До складу Галактики належить і наша Сонячна система. Сонячна система: Сонце, планети, комети, астероїди, метеорити, космічний пил. Сонце - це зоря, найближча до нас у Всесвіті. Як і всі зорі, Сонце - це величезна розпечена газоподібна куля, що обертається довкола центра нашої галактики Чумацького Шляху, роблячи повний оберт кожні 225–250 мільйонів років.

З аналізу наведених фрагментів уроків можна виділити особливості технології розвитку критичного мислення. Учні не сидять пасивно, слухаючи вчителя, а стають головними дійовими особами уроку. Вони розмірковують, діляться міркуваннями один з одним, читають, пишуть, обговорюють прочитане. Учитель виконує в основному координуючу роль. Різні прийоми технології розвитку критичного мислення в початковій школі можуть допомогти кожній дитині усвідомити власну унікальну сутність і створити умови для саморозвитку.

2.2. Методика проведення уроків природознавства у молодших школярів із використанням сучасних технологій навчання з метою розвитку критичного мислення

Дані досліджень проведені у розділі 1 дозволяють з упевненістю стверджувати, що критичне мислення молодших школярів дозволяє розуміти принципи, робити оцінюючі, зважені висновки, логічно формулювати висловлювання, висувати гіпотези, аргументовано відстоювати свою думку.

Натомість критичне мислення - це природний спосіб взаємодії з ідеями та інформацією. Одне із завдань початкової школи полягає в тому, що нам необхідно сформулювати в учнів уміння не тільки оволодіти інформацією, а й критично її оцінити, осмислити і застосувати. Тому, на нашу думку, використання сучасних технологій навчання для розвитку критичного мислення на уроках природознавства у початковій школі дозволить реалізувати основні завдання сучасної освіти. За основу візьмемо використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на уроках природознавства.

Опираючись на типові освітні програми з предмету «Я досліджую світ» [53] на навчальні програми з предмету «Природознавство» [34] освітній процес у молодшій школі рекомендується будувати на компетентнісно орієнтованих засадах з використанням сучасних освітніх технологій. У навчальних цілях варто використовувати природознавчий та краєзнавчий матеріал, проводити екскурсії у природу тощо.

Розглянемо приклади використання окремих прийомів розвитку критичного мислення з використанням ІКТ на різних етапах їх застосування. За приклад візьмемо змістову лінію «Людина і природа» з предмету «Я досліджую світ» (1 клас). Розглянемо фрагмент підсумкового уроку у вигляді прийому «Асоціативний куц» з використанням ІКТ.

За мету уроку візьмемо виробити в учнів навички критичного мислення, використовуючи методичний прийом «Асоціативний куц» на тему «Природа», навчити знаходити нову і цікаву інформацію і вмінні співвідносити її з відомою інформацією.

Перша стадія розвитку критичного мислення - це виклик. На даному етапі вчитель повідомляє тему уроку: «Природа» і пропонує учням відповісти на питання: Що ви знаєте з даної теми? (Учні вільно

висловлюють свої думки по черзі. Учитель записує висловлені ідеї).

В подальшому вчитель пропонує виконати класифікацію даних ідей застосувавши мультимедійну техніку. На екран комп'ютера або мультимедійну дошку виводиться інформація (рис. 2.2). Згадайте, що важливо знати, виконуючи класифікацію? (Наявність загальної ознаки для всіх характеристик, що пов'язані з природою).

В результаті класифікації з'являються такі назви, що відносяться до природи: жива, нежива, рослини, тварини, людина, вода, повітря, Сонце, пори року. Учні за допомогою вчителя починають пропонувати свої варіанти складання асоціативного куща і на моніторах комп'ютера чи мультимедійній дошці з'являються фрагменти кадрів зображених на рисунку 2.3 та рисунку 2.4.

Асоціативний куш «Природа»

Асоціативний куш «Природа»

Рис. 2.2. Фрагмент початкового кадру прийому асоціативний куш «Природа»

Рис. 2.3. Фрагмент кадру на стадії осмислення

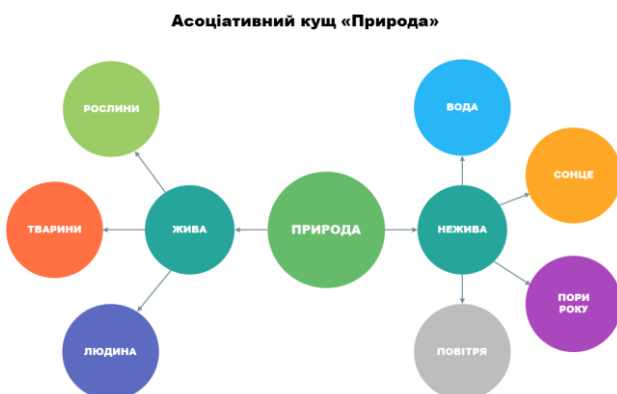

Рис. 2.4. Фрагмент завершального кадру на стадії осмислення

Рис. 2.5. Фрагмент кадру на стадії осмислення

У подальшій діяльності вчитель переходить до стадії осмислення. Він наголошує на те, що вони вже багато знають про природу. Використовуючи засоби мультимедіа вчитель пропонує

учням постаратися дізнатися нове про природу. Один із фрагментів кадру на стадії осмислення представлений на рис. 2.5. Під час такої роботи вчитель пропонує уважно використовувати матеріал текстового та малюнкового змісту. Вчитель пропонує уважно читати текст, використовувати позначки, виділяти у тексті нові знання та дозволяє учням ділитися своїми новими знаннями один з одним.

На завершальному етапі (стадія рефлексії) вчитель пропонує систематизувати всю отриману інформацію. Встановлює, що учні вже з'ясували та пропонує дати їм розгорнуті відповіді. Ставить запитання: Що вони очікували дізнатися? Вчитель пропонує задавати питання, для того, щоб отримати важливу інформацію, яка була відсутня на стадії виклику. Якщо учням не вдалося з'ясувати того, що хотіли дізнатися, то вони можуть отримати додаткову інформацію використовуючи ІКТ.

На закінчення уроку учням (в групах) можна запропонувати скласти розповіді про природу на основі наявної та отриманої інформації.

Наступним прикладом розвитку критичного мислення учнів 2 класу на уроці з предмету «Я досліджую світ» на тему «Ґрунт, його властивості і значення» з використанням ІКТ буде застосування прийому «Ромашка Блума». Метою даного уроку є виробити в учнів навички критичного мислення за допомогою складання ромашки Блума, навчити вносити в неї відібраний відомий і новий матеріал з теми уроку та представляти його.

Під час стадії виклику вчитель повідомляє тему уроку та пропонує учням уважно слухати, щоб у процесі пояснення нового матеріалу давати відповіді на поставлені питання. Вчитель нагадує алгоритм роботи з даним прийомом та на екран монітора або інтерактивну дошку виводить питання, які закладені у пелюстки ромашки (рис. 2.6). Серед цих питань учитель виділяє:

- прості питання (Що таке ґрунт? Що входить до складу ґрунту?);

- уточнюючі питання (Чи правильно я зрозуміла, що основна властивість ґрунту – це родючість? Чи правильно я зрозуміла, що ґрунт потрібно обробляти);

- пояснювальні питання (Чому ґрунт має різний колір? Чому рослини не можуть жити без ґрунту?) (рис. 2.7);

- творчі питання (Що було б, якщо у ґрунті не було дощових черв'яків? Що було б, якщо не було ґрунту?);

- практичні питання (Як з'ясувати, чи містить ґрунт воду і повітря? Як з'ясувати, що входить до складу ґрунту?);
- оцінюючі питання (Чи добре, що ґрунт містить перегній? Чи добре, для ґрунту те, що віє сильний вітер?).

Ромашка Блума «Ґрунт»

Рис. 2.6. Фрагмент початкового кадру прийому ромашка Блума «Ґрунт»

Ромашка Блума «Ґрунт»

Рис. 2.7. Фрагмент кадру на стадії виклику.

Пояснювальні питання

- 1) Чому ґрунт має різний колір?
- 2) Чому рослини не можуть жити без ґрунту?

На стадії осмислення учні доповнюють свої знання новими ідеями, працюючи в групах з текстом, взятого з підручника.

Під час стадії рефлексії вчитель просить учнів дати відповіді на наступні питання:

- вкажіть, що нового ви дізналися з даної теми;
- позначте питання, на які ви не отримали відповіді.

Інформацію, отриману під час відповіді учнів, дозволяє вчителю ефективніше підійти до змісту наступних уроків і продумати завдання для домашньої роботи.

У 3 класі розглянемо тему уроку «Організм людини» з розділу «Людина та її організм». Метою уроку визначено виробити в учнів навички критичного мислення за допомогою прийому «Дерево передбачень» з використанням ІКТ та сформуванню вміння аргументовано доводити свою точку зору.

Робота на уроці під час стадії виклику починається з розподілу учасників на групи і повідомлення теми. Використання даного прийому допоможе учням у прогнозуванні або обговоренні щодо розвитку якогось явища/проблеми у майбутньому. Учні самі висловлюють свої ідеї та разом із вчителем створюють «Дерево передбачень» (рис. 2.8).

Учитель пропонує учням трішки подумати про особливості організму людини. Наприклад, на чистому аркуші паперу скласти

маркувальну таблицю. Протягом декількох хвилин записати все, що знають або здається, що вони знають про людину. Важливо записати якомога більше відомостей.

Дерево передбачень

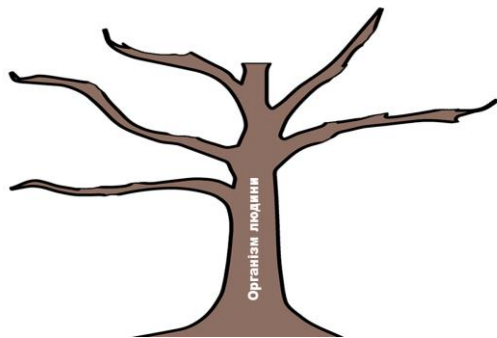

Рис. 2.8. Фрагмент початкового кадру прийому «Дерево передбачень» на стадії виклику

Дерево передбачень

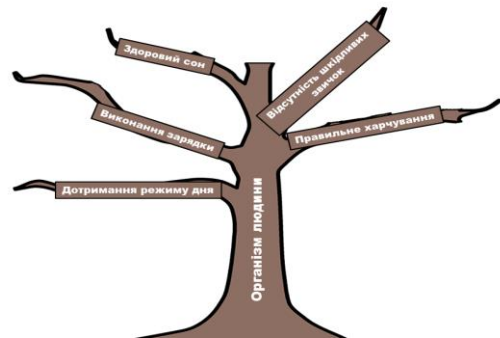

Рис. 2.9. Фрагмент кадру прийому «Дерево передбачень» після заповнення «гілячок»

Після того як учні записали все, що знають про людину та її організм, учитель пропонує учням обговорити у своїх групах і поговорити про особливості людського організму. Наприклад, учні можуть вести бесіду щодо: дотримання режиму дня; виконання зарядки; здорового сну; відсутності шкідливих звичок; правильного харчування, тощо. Після того, як групи завершать своє обговорення, вчитель пропонує представникам груп поділитися своїми знаннями з даної теми. Будь-які розбіжності повинні бути винесені на обговорення і в подальшому будуть виведені на монітор комп'ютера чи інтерактивну дошку для всього класу (рис. 2.9).

На стадії осмислення вчитель пропонує учням здобувати нову інформацію трьома способами, а саме за допомогою:

- вивчення паперових джерел з даної теми;

- ознайомлення з Інтернет-ресурсами;

- аналізу спостережень у домашніх умовах, використовуючи алгоритм виконання цього завдання. Учні пропонується проводити спостереження за людиною відповідно до приблизного плану: зовнішній вигляд; спосіб і склад харчування; наявні звички тощо.

Учні розуміють, що отримана інформація буде спрямована на доповнення «Дерева передбачень» у вигляді «листочків». Після вивчення матеріалів проводиться дискусія. Вся інформація класифікується учнями та подається вчителю.

Організація роботи на стадії рефлексії передбачає завершення побудови «Дерева передбачень». Аналізуючи опрацьовану

інформацію, отриману на стадії осмислення вчитель пропонує звернутися до фрагменту кадру представленого на рисунку 2.9.

Отримавши відповідну інформацію, учні разом із вчителем будують маркувальну таблицю, яку виводять на екран монітора комп'ютера або інтерактивну дошку (див. табл. 2.5). Згідно з таблицею 2.5 заповнюється «Дерево передбачень». Фрагменти кадрів у момент заповнення та кінцевого кадру дерева передбачень на стадії рефлексії представлені рисунками 2.10-2.11.

Таблиця 2.5.

Передбачення

Заповнення «гілячок»	Заповнення «листочків»
Дотримання режиму дня.	Збереження повноцінного відпочинку та фізичної активності.
Виконання зарядки.	Підвищення працездатності, зміцнення імунітету, покращення кругообігу.
Здоровий сон.	Відновлення організму.
Відсутність шкідливих звичок.	Відсутність залежності, добре самопочуття.
Правильне харчування.	Контроль ваги та запобігання деяким хворобам.

Рис. 2.10. Фрагмент кадру у момент заповнення листочків «Дерево передбачень» на стадії рефлексії

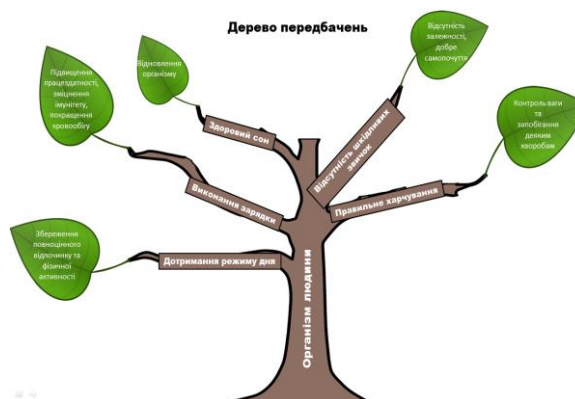

Рис. 2.11. Фрагмент кінцевого кадру прийому «Дерево передбачень»

У 4 класі розглянемо підсумковий урок з розділу «Природа України». Метою уроку буде ознайомити учнів з прийомом критичного мислення «Фішбоун», навчити відбирати необхідний матеріал з пройденого розділу та представляти його; закріпити знання про різноманітність природи України та правила її збереження в рідному краї.

Урок учитель розпочинає з того, що пропонує учням відгадати тему. Для цього наводить ряд слів (словосполучень) асоціацій, які стануть у допомозі (стадія виклику): знищення тварин, вирубування лісів, відходи автомобілів, безвідповідальність людини.

Учитель ставить запитання: Як ви думаєте, про що йде мова? (Школярі пропонують свої ідеї, якщо вони не підходять, вчитель продовжує асоціативний ряд). В результаті визначається тема уроку «Збереження природи», яка записується на дошці.

Потім учитель пропонує згадати все, що учні знають про природу, використовуючи прийом «Фішбоун» з використанням ІКТ. В результаті такої роботи кожна ідея, запропонована учнями та узгоджена з усім класом, записується вчителем на дошці.

На стадії осмислення вчитель пропонує дізнаватися нову інформацію за допомогою доповнення рибного скелету приведеного на рисунку 2.12. У такому випадку вчитель клас може розбити на групи. Кожна група, після отриманого завдання, обговорює, а потім пропонує свої слова/словосполучення, які допоможуть доповнити рибний скелет.

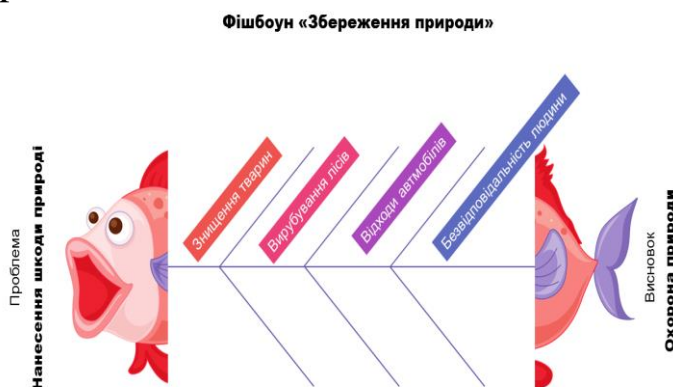

Рис. 2.12. Фрагмент початкового кадру прийому фішбоун «Збереження природи»

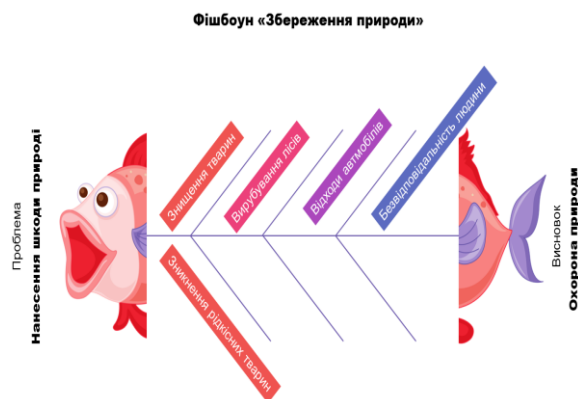

Рис. 2.13. Фрагмент кадру на стадії осмислення

Наприклад, після надання відповіді на питання: До чого призводить знищення тварин? одна із груп надала відповідь: Це призводить до зникнення рідкісних тварин. Учитель натиснувши на одну із правильних відповідей виводить на екран монітора комп'ютера/інтерактивну дошку дану інформацію (рис. 2.13). Інша група учнів: До чого призводять відходи автомобілів відповіла – Це призводить до забруднення повітря (рис. 2.14). Кінцевий фрагмент кадру прийому фішбоун на стадії осмислення буде мати вигляд рисунку 2.15.

Рис. 2.14. Фрагмент проміжного кадру прийому фішбоун на стадії осмислення

Рис. 2.15. Кінцевий фрагмент кадру прийому фішбоун на стадії осмислення

Після роботи в групах молодші школярі обмінюються своєю інформацією, задають питання один одному з теми уроку.

Якщо учні хочуть дізнатися більше про кожну із наведених відповідей у вигляді рибного скелету, то при натисканні на будь-яку піктограму висвітиться детальна інформації. Наприклад, натиснувши на піктограму «Зникнення рідкісних тварин» появиться фрагмент із кадру «Тварини на грані зникнення» (рис. 2.16).

Рис. 1.16. Фрагмент із кадру «Тварини на грані зникнення»

Рис. 1.17. Кінцевий фрагмент кадру прийому фішбоун на стадії осмислення

Якщо учні/вчитель натиснуть на піктограму «Забруднення повітря», то мають можливість переглянути відеофільм з зазначеної проблеми. Відсканувавши QR-коди (рис. 2.17) учні/вчитель мають можливість переглянути два відео про забруднення повітря. Також учні/вчитель можуть відкрити відео за посиланням, яке знаходиться під QR-кодом та продемонструвати його на екрані інтерактивної дошки або комп'ютера.

Рефлексія проводиться з опорою на групи, які були більш активні/емоційні. Учні із задоволенням описують свої враження про урок та можуть відповісти на поставлені питання:

- Що я відчував на уроці?

- Як я ставлюся до теми уроку?
- Що мені сподобалося на уроці?
- Які емоції викликав у мене урок?

У додатку В представлені фрагменти розроблених нами мультимедійних презентацій для комп'ютерної підтримки уроків з предметів «Я досліджую світ» у 1-2 класах та «Природознавство» у 3-4 класах з використанням деяких методичних прийомів.

Отже, ми показали, що втілення засобів ІКТ для розвитку критичного мислення учнів можливе в освітньому процесі початкової школи. Але як і під час традиційного підходу так і з використанням засобів ІКТ необхідно вибирати відповідні прийоми і методи залежно від дидактичних цілей та етапу освітнього процесу.

2.3. Діагностика рівня сформованості критичного мислення молодших школярів

У процесі нашого дослідження було важливим визначити рівень сформованості критичного мислення учнів початкових класів під час проведення уроків природознавства. Для отримання результатів дослідження нами був організований і проведений педагогічний експеримент. Дослідження проходило протягом 2019-2020 навчального року на базі комунального закладу Вінницької міської ради, м. Вінниці.

В педагогічному експерименті брали участь 59 учнів 4-х класів: 29 учнів 4А класу (експериментальний) та 30 учнів 4Б (контрольний) класу.

У ході експерименту вирішувалися наступні завдання:

- визначити рівень розвитку критичного мислення учнів початкових класів;
- виявити оптимальні шляхи розвитку критичного мислення молодших школярів на уроках природознавства;
- впровадити на уроках природознавства технології (прийоми), що сприятимуть розвитку критичного мислення учнів.

Для реалізації поставлених завдань був проведений експеримент, що передбачав: констатувальний, пошуковий та формувальний етапи.

На констатувальному етапі проводилося тестування. Тестування (у вигляді постановки завдань) (додаток Г) проводилося у четвертих класах окремо перед початком уроків з природознавства. Перевірялися залишкові знання за 3 клас. Тестові завдання в

основному передбачали відкриту форму відповіді. Це в свою чергу дозволяло учням вільно конструювати або доповнювати/завершувати частковий варіант відповіді. Тобто у тестових завданнях такого типу зверталася увага учнів на уміння критично мислити/міркувати. Матеріал для тестових завдань брався із підручників [14; 15].

Під час перевірки тестових завдань на усіх етапах експерименту результати учнів щодо дослідження рівнів сформованості критичного мислення визначались наступним чином:

- 10-12 балів – високий рівень сформованості критичного мислення;
- 6-9 балів – середній рівень;
- 5 балів і менше – низький рівень.

На першому етапі дослідження ми провели тестування на виявлення рівня розвитку критичного мислення молодших школярів. Одержані дані ми подали до таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

Рівні сформованості критичного мислення учнів експериментального та контрольного класів на констатувальному етапі

Вибірка	Кількість учнів	Рівні сформованості критичного мислення					
		Низький		Середній		Високий	
		Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)
Контрольний клас (4Б)	30	5	17	18	60	7	23
Експериментальний клас (4А)	29	6	21	18	62	5	17
Всього	59	19	15	36	61	12	20

Отримані дані проведення констатувального етапу дослідження у контрольному та експериментальному класах ми відобразили на рисунку 2.18.

Результати тестування виявилися наступними: після проведення констатувального етапу дослідження, нами було виявлено, що 20% учнів мають високий рівень розвитку критичного мислення, середній рівень мають 61% та 15% мають низький рівень розвитку критичного мислення.

Зокрема, із 29 учнів 4 А класу (експериментального) високий рівень розвитку критичного мислення мають 5 учнів, середній рівень розвитку критичного мислення – 18 учнів і 6 учнів мають низький

рівень розвитку критичного мислення. Щодо 4 Б класу (контрольного), результати наступні: із 30 учнів високий рівень розвитку критичного мислення мають 7 учнів, середній рівень розвитку – 18 учнів і 5 учнів мають низький рівень розвитку критичного мислення.

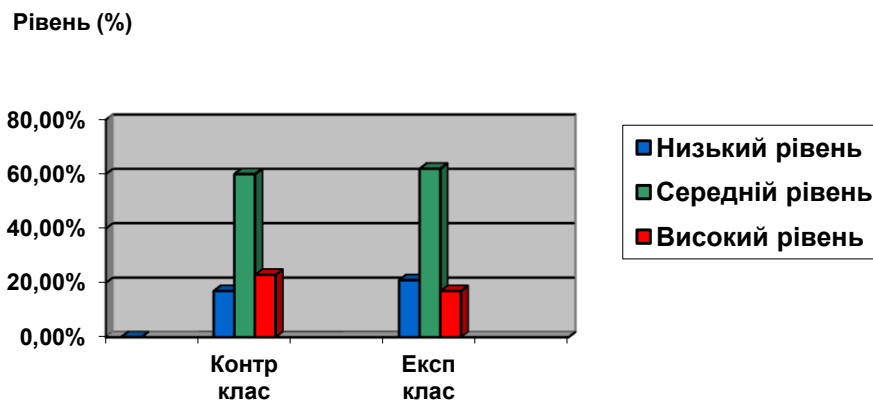

Рис. 2.18. Рівні сформованості критичного мислення учнів експериментального та контрольного класів на констатувальному етапі

Як бачимо, з аналізу проведеного тестування на констатувальному етапі класи підібрані майже рівносильні за рівнем сформованості критичного мислення. Враховуючи результати першого етапу дослідження (див. табл. 2.6) та (рис. 2.18), ми запропонували впровадити технології (прийоми) для розвитку критичного мислення під час проведення уроків природознавства.

Пошуковий етап дослідження ми здійснювали під час проведення уроків природознавства. На уроках ми пропонували учням завдання, що базувалися на технологіях (прийомах) розвитку критичного мислення. На другому етапі нашого дослідження ми впроваджували технології (прийоми) за традиційним підходом (п. 2.1) та за допомогою ІКТ (п. 2.2) для того, щоб визначити чи посприяли вони підвищенню рівня розвитку критичного мислення.

Нами були визначені умови ефективного розвитку критичного мислення, а саме:

- дотримання загальнопедагогічних та психологічних вимог для розвитку критичного мислення молодших школярів;
- запровадження технологій (прийомів) розвитку критичного мислення.

Після проведення уроків з використанням технологій (прийомів) для розвитку критичного мислення в учнів 4 А класу (див. додаток Е),

ми побачили, що динаміка позитивна. Працюючи з такими технологіями, учні стали більш усвідомлені, самостійні, цілеспрямовані, можуть обґрунтувати свою думку, учні контрольовані, самоорганізовані. Молодші школярі навчилися усвідомлено сприймати навчальний матеріал в інформаційній лавині, не піддаватися маніпуляціям, приймати зважені рішення та відстоювати їх, шукати нові шляхи вирішення проблем.

На формувальному етапі нашого дослідження ми застосували технології, які підтвердили, що рівні розвитку критичного мислення учнів в обох класах мають позитивну динаміку. Із завданнями, які пропонувалися на уроках природознавства з використанням технологій (прийомів) учні впоралися добре. За результатами їх виконання бачимо, що у експериментальному класі рівень критичного мислення учнів змінився у порівнянні з контрольним.

Виконання завдань на кінцевому етапі дослідження не викликало труднощів в експериментальному класі (додаток Д). Учні добре орієнтувалися у матеріалі, з легкістю знаходили та виділяли головне. Після опрацювання та обговорення виявилось, що в учнів експериментального класу результати були кращі ніж у контрольного. Аналіз результатів виконаних завдань свідчить, що критичне мислення в експериментальному класі має вищий рівень у порівнянні з контрольним. Результати виконання завдань з використанням технологій розвитку критичного мислення на формувальному етапі дослідження приведені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Результати виконання завдань з використанням технологій розвитку критичного мислення на формувальному етапі дослідження

Вибірка	Кількість учнів	Рівні розвитку критичного мислення					
		Низький		Середній		Високий	
		Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)
Контрольний клас (4Б)	30	3	10	19	63	8	27
Експериментальний клас (4А)	29	0	0	18	62	11	38
Всього	59	3	5	37	63	19	32

Отримані дані проведення формувального етапу дослідження у контрольному та експериментальному класах ми відобразили на

рисунку 2.19.

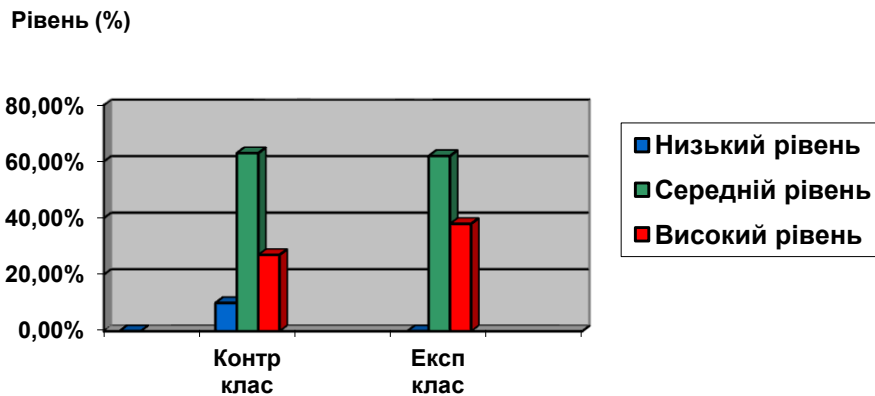

Рис. 2.19. Результати розвитку критичного мислення учнів в контрольному та експериментальному класі на формувальному етапі дослідження

Таким чином, отримані результати свідчать про те, що після впровадження технологій (прийомів) розвитку критичного мислення на уроках природознавства, рівень розвитку критичного мислення в учнів 4 А (експериментального) класу значно покращився. На підставі цього, ми можемо стверджувати, що запропонована нами методика щодо розвитку критичного мислення на уроках природознавства виявилася ефективною.

Отже, з аналізу джерел відомо, що уроки природознавства мають високий потенціал для розвитку критичного мислення, оскільки природничі явища потребують пояснення, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, встановлення закономірностей. Тому використання дослідницьких методів, спостережень, експериментів сприяє формуванню вмінь: ставити запитання; формулювати гіпотези; аналізувати факти; перевіряти припущення; робити висновки.

Природознавство сприяє розвитку в учнів цілісного наукового світогляду через навчання аргументованого мислення, рефлексії над отриманими знаннями.

Використання сучасних технологій, таких як: технологія розвитку критичного мислення; метод проєктів; проблемне навчання; STEM-освіта дозволяє ефективно розвивати критичне мислення в молодших школярів.

Ці технології передбачають: активну взаємодію учнів між собою та з учителем; стимулювання самостійного пошуку відповідей; поетапний розвиток аналітичних і рефлексивних навичок.

Залучення візуальних, цифрових ресурсів, інтерактивних методів робить навчання природознавства не лише цікавим, а й орієнтованим на практичне застосування знань.

Важливою умовою ефективної роботи є системна діагностика рівнів критичного мислення учнів.

Найчастіше застосовуються такі методики: тести на логічне мислення; завдання на встановлення причинно-наслідкових зв'язків; вправи на аналіз і оцінку інформації; вправи на формулювання власних висновків і аргументів.

Діагностичні процедури дозволяють коригувати методику навчання і вчасно виявляти потребу у розвитку окремих мисленнєвих операцій.

Розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках природознавства потребує інтеграції інноваційних технологій навчання, створення проблемних ситуацій, використання інтерактивних методів та обов'язкової діагностики результатів. Це забезпечує не тільки засвоєння знань, а й формування у школярів навичок аналізу, рефлексії, прийняття обґрунтованих рішень, що є основою для подальшого навчання й життєвих компетентностей.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Проведено аналіз психолого-педагогічних, методичних, наукових джерел з питань розвитку критичного мислення молодших школярів під час вивчення природознавства у початковій школі. З'ясовано сутність понять «мислення», «критичне мислення» та особливості розвитку критичного мислення учнів молодших класів на уроках. Результати вивчення вітчизняних та зарубіжних джерел дали можливість виявити, що не існує єдиного підходу до розвитку критичного мислення учнів початкової школи на уроках природознавства. Встановлено, що в основі критичного мислення лежить аналіз та оцінка дійсності з метою виведення власного висновку.

2. Визначено й обґрунтовано шляхи, що забезпечують розвиток критичного мислення молодших школярів в освітньому процесі. Запропоновані шляхи розвитку критичного мислення підбиралися з урахуванням вікових особливостей учнів, змісту навчального

матеріалу, послідовності формування природничих знань учнів та вмінням їх застосовувати.

З'ясовано, що серед основних шляхів розвитку критичного мислення є використання технологій (прийомів), які можна реалізувати як за допомогою традиційних підходів так і з впровадженням засобів ІКТ. Це надає можливість урізноманітнити навчальний процес та організувати цілісну пізнавальну діяльність учнів на всіх етапах оволодіння природничими знаннями.

3. Розглянуто особливості використання технологій (прийомів) з метою розвитку критичного мислення учнів на уроках природознавства у початковій школі. Встановлено, що застосування технологій розвитку критичного мислення створює додаткову мотивацію до навчання. Учні краще засвоюють матеріал, тому що це їм цікаво. Молодші школярі вчаться застосовувати нові знання, спираючись на засвоєний раніше матеріал; у них виробляються вміння діяти і приймати рішення самостійно або в складі команди і вирішувати конфлікти; шукати, компонувати і застосовувати нову інформацію з різних джерел, використовуючи сучасні технології для виконання конкретних завдань, здійснюється перехід до педагогіки партнерства.

4. Розроблено фрагменти уроків природознавства з використанням технологій (прийомів) розвитку критичного мислення молодших школярів. Такі уроки дають можливість розвивати критичне мислення як багатоаспектний, системний і тривалий освітній процес. Вони передбачають: спрямовану, організовану і поетапну розумову діяльність учнів під керівництвом вчителя; оволодіння основними принципами і операціями логічного мислення, що дозволить молодшим школярам виробити новий критичний стиль мислення, який буде допомагати аналізувати проблеми в будь-якій сфері життя і знаходити їх оптимальне рішення. З'ясовано, що розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках природознавства сприяє засвоєнню природничих знань про цілісність і системність природи, які становлять основу формування наукового світогляду, гуманістичного виховання, розумового розвитку учнів початкових класів.

5. Проведено експериментальну перевірку ефективності використання технологій (прийомів) з метою розвитку критичного мислення молодших школярів під час вивчення природознавства у початковій школі. Реалізація запропонованої методики (традиційний

та інноваційний підхід до навчання природознавства з використанням технологій розвитку критичного мислення) довела позитивні зміни у сформованості критичного мислення учнів експериментальних класів. Доведено, що розвиток критичного мислення молодших школярів на уроках природознавства з використанням технологій (прийомів) являє собою динамічну розвивальну систему, а запропонована методика є ефективною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбінова А. Критичне мислення - запорука успіху педагогічної майстерності. Витоки педагогічної майстерності. 2018. Вип. 22. С. 13 - 17.
2. Батрун І.В. Технологія розвитку критичного мислення і сучасний освітній процес. Педагогічна майстерня. 2018. №1. С. 9 - 16.
3. Белкіна О.В. Критичне мислення учнів початкових класів. Практична психологія та соціальна робота. 2014. №5. С. 37- 44.
4. Белкіна-Ковальчук О.В. Критичне мислення як процес аналізу, синтезування й обґрунтування оцінки достовірності інформації та сприймання її учнями початкових класів. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/kritichne-mislennya-yak-proces-analizu-sintizuvannya-y-obgruntuvannya-ocinki-dostovirnosti-informacii-ta-spriymannya-uchnyami-pochatkovih-klasiv-39287.html>
5. Большакова І.О., Пристінська М.С. Я досліджую світ: підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 1. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 80 с.
6. Большакова І.О., Пристінська М.С. Я досліджую світ: підруч. інтегр. курсу для 1 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 2. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 80 с.
7. Большакова І.О., Пристінська М.С. Я досліджую світ: підруч. для 2 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 1. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 80 с.
8. Большакова І.О., Пристінська М.С. Я досліджую світ: підруч. для 2 кл. закл. заг. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 2. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 96 с.
9. Буцька І. Технологія розвитку критичного мислення: багаторівневе опитування за таксономією Блума. Школа. 2018. №12. С. 38 - 45.
10. Волкова Н., Шкрабаченко О. Критичне мислення як метод розвитку творчих можливостей учнів. Директор школи. 2017. №5-6. С. 25-29.
11. Володарська М.О. Природознавство. 3 клас (за підручником І.В. Грущинської). Харків: Вид. група «Основа», 2014. 150 с.
12. Володарська М.О. Природознавство. 3 клас (за підручником Т.Г. Гільберг, Т.В. Сак). Харків: Вид. група «Основа», 2014. 144 с.
13. Галаган С.Л. Формування та розвиток критичного мислення молодших школярів. Педагогічна майстерня. 2017. №5. С. 23-27.
14. Гільберт Т.Г., Сак Т.В. Природознавство: підруч. для 3-го кл.

загальноосвіт. навч. закл. К.: Генеза, 2014. 176 с.

15. Гільберт Т.Г., Сак Т.В. Природознавство: підруч. для 4-го кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: Генеза, 2015. 181 с.

16. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.

17. Горбенко Ю.Л. Рефлексія та критичне мислення особистості в інформаційному суспільстві. Технології розвитку інтелекту. 2021. Вип. 5. №1(29). DOI: <https://doi.org/10.31108/3.2021.5.1.2>

18. Губарева С. Вправи для розвитку критичного мислення. Початкова школа. 2019. №11. С. 21-22.

19. Доценко С.О. Технологія розвитку критичного мислення як засіб формування творчих здібностей учнів початкових класів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2016. Вип. 48(101). С. 277-286.

20. Злисун С.В. Технологія критичного мислення як засіб активізації пізнавального потенціалу учнів. Зарубіжна література. 2018. №7-8. С. 3-16.

21. Іщенко О., Логачевська С. Підручники для Нової української школи – помічники вчителя у формуванні критичного мислення учнів молодших класів. Початкова школа. 2019. №3. С. 4-7.

22. Іщенко О.Л., Ващенко О.М., Романенко Л.В., Романенко К.А., Кліщ О.М. Я досліджую світ: підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах): Ч. 1. Київ: Літера ЛТД, 2019. 112 с.

23. Іщенко О.Л., Ващенко О.М., Романенко Л.В., Романенко К.А., Кліщ О.М. Я досліджую світ: підруч. для 2 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах): Ч. 2. Київ: Літера ЛТД, 2019. 112 с.

24. Кавка В. Розвиток критичного мислення молодших школярів в умовах інтерактивного навчання. Початкова освіта. 2018. №3. С. 4-19.

25. Карпова Л.Б. Розвиток критичного мислення учнів ХХІ століття. – [Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/stattya-rozvitok-kritichnogo-mislennya-uchniv-hhi-stolittya-51227.html>]

26. Ковальчук Ю.О., Сільвейстр А.М. Критичне мислення учнів як психолого-педагогічна проблема. Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної

конференції (м. Львів, 21-22 лютого 2020 року). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. Ч. 1. С. 46-50.

27. Ковальчук Ю.О., Сільвейстр А.М. Особливості розвитку критичного мислення учнів молодших класів. Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 6-7 березня 2020 року). Київ: ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. Ч. 1. С. 11-15.

28. Козира В.М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60 с.

29. Колток Л., Білецька Л. Критичне мислення молодших школярів як психолого-педагогічний феномен. Молодь і ринок. 2019. №9 (176). С. 66-70.

30. Конопляста С.Ю, Сак Т.В. Логопсихологія: навч. посіб.; за ред. д-ра пед. наук, проф. М.К. Шеремет. К.: Знання, 2010. 294 с.

31. Коротка Н., Підколесна Л. Формування технологій критичного мислення при навчанні англійської мови в немовному вузі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Серія «Філологія». 2023. Т. 16, №84. С. 99-102. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/view/3770>.

32. Кротова І.В. Як побудувати освітній процес із предметів мовно-літературної галузі на засадах критичного мислення: практичний аспект. Джерело педагогічних інновацій. Розвиток критичного мислення в умовах упровадження нових державних стандартів в освіті. Науково-методичний журнал. Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2022. Випуск №3(39). С. 72-78.

33. Курило В., Караман О., Степаненко В. Сугестія і контрсугестія крізь призму критичного мислення в інформаційно-психологічному вимірі війни. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023 Вип. 65. Том 2. С. 289-298.

34. Навчальні програми для початкової школи (1-4 класи) / Міністерство освіти і науки України. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna.../navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

35. Павелків Р.В. Загальна психологія. Підручник. К.: Кондор, 2009. 576 с.

36. Парфілова С., Золотіна А. Розвиток критичного мислення як психолого-педагогічна проблема. Дошкільна освіта: від традицій до

інновацій: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів, магістрантів та молодих науковців (8-9 листопада 2018 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С.П., 2018. С. 362-365.

37.Петрик О., Швігель Т. Розвиток критичного мислення молодших школярів. Початкова школа. 2011. № 6. С. 53-55.

38.Пометун О.І., Гупан Н.М. Розвиток критичного мислення учнів засобами шкільного підручника історії. Проблеми сучасного підручника. 2018. Випуск 20. С. 327-338

39.Психологія: навчальний посібник / О.В. Винославська [та ін.]. Київ: Фірма «ІНКОС», 2005. 351 с.

40.Путівник з розвитку критичного мислення в учнів початкової школи: методичний посібник для вчителів / автори-укладачі: О.І. Пометун, І.М. Сущенко. Київ, 2017. 96 с.

41.Розвиток критичного мислення в учнів початкової школи

42.Розробки конспектів уроків з навчального предмета «Природознавство» для 1 класу / за заг. ред. А.О. Соценко, О.В. Стребної. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2013. 236 с.

43.Розробки конспектів уроків з навчального предмета «Природознавство» для 2 класу / за заг. ред. О.В. Стребної, А.О. Соценко. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2013. 296 с.

44.Розробки конспектів уроків з навчального предмета «Природознавство» для 4 класу / за заг. ред. О.В. Стребної. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2016. 328 с.

45.Рябокоть Т. Розвиток критичного мислення. Семінар для вчителів початкових класів. Початкова освіта. 2017. №21. С. 7-13.

46.Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти. К.: Грамота. 2013. 504 с.

47.Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2021. Вип. 2. С. 7-15. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2021_2_3.

48.Скорик Ю.М. Критичне мислення педагога як освітня технологія. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». 2016. Вип. 2. С. 120-124.

49.Телячук В.П., Лесіна О.В. Інноваційні технології в початковій школі: [посібник]. Вид. 2-ге. Харків: Основа, 2008. 233 с.

50. Терно С.О. Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: [посібник для вчителя] Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. 70 с.

51. Терно С.О. Наукові підходи до розвитку критичного мислення в зарубіжній педагогіці. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). Бердянськ: БДПУ, 2011. №2. С. 252-260.

52. Тесленко Т.В., Губарева Д.В. Підготовка майбутніх педагогів початкової школи до формування критичного мислення молодших школярів. Наукові інновації та передові технології (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2022. № 9(11). С. 233-239.

53. Типові освітні програми для 1-2 класів НУШ / розроб. О.Я. Савченко; Р.Б. Шиян. – [Електронний ресурс]. – [Режим доступу]: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

54. Тягло О.В. Критичне мислення: навч. посібник. Х.: Основа, 2008. 187 с.

55. Фаніна М. Критичне мислення як засіб формування та розвитку творчих здібностей молодших школярів. Початкова школа. 2016. №12. С. 34–36.

56. Шквир О. Критичне мислення молодших школярів: сутність і особливості. Молодь і ринок. 2019. № 4. С. 27-32.

57. Halpern D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. Taylor & Francis, 2002. 315 p.

58. Paul R.W., Binker A.J.A. Critical Thinking: What Every Person Needs To Survive in a Rapidly Changing World. Rohnert Park, CA. Center for Critical Thinking and Moral Critique, Sonoma State Univ., 1990. 575 p.

РОЗДІЛ 3. МОТИВАЦІЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

1.1. Теоретичні підходи до дослідження мотивації у молодших школярів

Психологічна характеристика особистості передбачає досить широке охоплення критеріїв, виходячи з яких можна говорити про особливості тієї чи іншої людини. У всьому світі не знайти двох людей, які будуть схожі за всіма параметрами - кожен з нас унікальний і відрізняється від усіх інших.

Термін «особистість» походить від латинського «persona». Первісне тлумачення цього слова означає маску, яку одягали актори під час театральної вистави в драмі [7]. Особистість - одна з базових категорій психологічної науки.

Як характеристика внутрішнього життя людини, особистість - це те внутрішнє, яке організовує і пояснює поведінку людини. Виходячи з психологічної науки особистість розглядається різноманітно: як цілісна система внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні впливи (Л. Рубінштейн); як сукупність суспільних відносин, що реалізуються в різноманітних діяльностях (А. Леонтьєв); як інтегруючий початок психічних процесів (Б. Ломов, Л. Веккер); як управляюча ланка психіки (О. Мотков), як сукупність соціальних ролей (Дж. Мід).

Залежно від того, як ми уявляємо психологічну структуру особистості, ми по різному будуємо свою роботу з нею. У синтон-підході головні елементи структури здорової особистості з точки зору її життєдіяльності - це спрямованість особистості і її особистісну базу: світосприйняття, досвід і здібності людини, її темперамент і характер, а також малюнок тіла [25].

Когнітивна сфера - все те, що виконує у людини функцію раціонального пізнання: пам'ять, увага, сприйняття, розуміння, мислення, прийняття рішень, дії і впливи - в тій мірі або в тій частини, в якій вони зайняті пізнавальними процесами, а не чимось іншим (потяги, розваги ...). Значно спрощуючи, можна сказати, що це компетентність і знання, вміння і навички, розум в найширшому його

розумінні [8].

Афективна сфера - все психічні процеси, які змоделювати розумним чином не видається можливим. В першу чергу це все, що пов'язано з мотиваційно-потребнісною сферою, процеси емоційно-чуттєвого ставлення до життя і взаємодії з собою, людьми та світом. Так само спрощуючи, це зазвичай почуття і передчуття, бажання і імпульси, мотиви і потреби, враження і переживання. Це все те, що протиставляють Розуму.

До індивідуальних особливостей відносять як самі глибокі, особистісні, так і більш поверхневі - психологічні особливості. За фактом, тут же будуть розглядатися особливості людей, які мають тілесну і психофізіологічну природу [1].

Мотивація відноситься до індивідуальних особливостей особистості.

Поняття мотивації в психології означає яскраво виражений інтерес особистості в реалізації своїх бажань. Це психологічний процес, який стимулює людину до прояву ініціативи і спонукає його діяти.

Сутність і поняття мотивації полягають в сукупності різних процесів: фізичних, поведінкових, інтелектуальних і психічних. Завдяки цим процесам визначається рішучість людини в визначених ситуаціях.

Говорячи про поняття мотивації, важливо згадати також поняття мотиву. Мотивом є конкретний предмет, який змушує особистість вчиняти певні дії. Мотивом буде поставлена мета, завдяки якій визначається вибір вчинків і дій людини [7].

Людина - істота діяльна. Причому, діяльність людини завжди цілеспрямована і мотивована. Мотивація, за змістом, визначає поведінку людини, а також здійснює істотний вплив на формування особистості, її активності, інтересів, установок. Мотивація як рушійна сила поведінки і діяльності людини, безумовно, займає провідне місце в структурі особистості, пронизуючи всі її структурні утворення: спрямованість, характер, емоції, здібності, психічні процеси тощо [30].

Крім того, ми можемо говорити про мотивацію не тільки на мікрорівні (на рівні окремої людини), але і на макрорівні (рівні окремо взятого суспільства), що проявляється, перш за все, в ідеології, цінностях, які також впливають на діяльність особистості. Власне, саме через діяльність, отже, через формування мотивів і їх

реалізацію, відбувається становлення не тільки особистості окремої людини, але і всього суспільства в цілому. Зв'язок між суспільством і особистістю простежується через механізм мотивації таким чином: зміст того, що в принципі здатне мотивувати людину, буквально безмежний, тому що все, що вироблено і виробляється суспільством як в матеріальній, так і духовній сферах, у кінцевому рахунку здійснюється конкретними людьми, які до незліченних видів діяльності стимулюються настільки ж різноманітною мотивацією.

Мотивація ділиться на стійку і нестійку [13].

Нестійка мотивація - це такий вид мотивації, який потребує постійного додаткового підкріплення.

Стійка мотивація спирається на прагнення та потреби людини.

Також виділяють позитивну і негативну мотивації.

Негативна мотивація заснована на негативних стимулах.

Під час *позитивної мотивації* стимули, відповідно, будуть позитивними.

Варто згадати такі види мотивації, як внутрішня і зовнішня.

Внутрішня мотивація ніяк не пов'язана із зовнішніми обставинами. Такий вид мотивації виникає спонтанно всередині самої людини.

Зовнішня мотивація народжується завдяки зовнішнім обставинам.

З точки зору Х. Хекхаузена термін «мотив» включає такі поняття, як «потреба», «спонукання», «потяг», «схильність», «прагнення» тощо. При всіх відмінностях у відтінках значення цих термінів вони вказують на «динамічний» момент спрямованості дії на певні цільові стани. Вони незалежно від їх специфіки завжди містять в собі ціннісний момент і які суб'єкт прагне досягти, які б різноманітні засоби і шляхи до цього ні вели [14].

У психології є й інші визначення поняття «мотив». Так Л. Божович визначила, що поняття «мотив» включає в себе наміри, уявлення, ідеї, почуття, переживання; П. Рудік - бажання, хотіння, звички, думки, почуття обов'язку; В. Мерлін - спонукання, від яких залежить цілеспрямований характер дій.

У процесі дорослішання багато провідних мотивів поведінки з часом стають настільки характерними для людини, що перетворюються в риси її особистості. До їх числа слід віднести мотивацію досягнення, або мотивацію уникнення невдачі, мотив влади, мотив надання допомоги іншим людям (альтруїзм), агресивні

мотиви поведінки тощо. Домінуючі мотиви стають однією з основних характеристик особистості, що відбивається на особливостях інших особистісних рис.

Тому, власне, так важливо сформувати у школярів позитивну мотивацію до навчання - тим самим бажання вчитися, пізнавати, осягати, вдосконалюватися, рефлексувати стане відповідної рисою особистості вже дорослої людини. У дріаді особистість—мотиви відбувається взаємовплив: як домінуючі мотиви стають рисою особистості, так і властивості самої особистості впливають на формування мотивів. Причому, властивості особистості впливають на індивідуальні особливості процесу формування мотивів на всіх його етапах.

Зупинимося на найвідоміших моделях мотивації.

Перша і найпоширеніша модель - теорія мотивації А. Маслоу [27]. Вона побудована на тому, що потреби вищого рівня не будуть задоволені до тих пір, поки не буде стабільності в нижчих ланках ієрархії. Наприклад, складно говорити про самопросування і розвиток поки не буде налагоджено побут. Теорія А. Маслоу послужила поштовхом до подальшого вивчення, так з'явилася модель мотивації Ф. Херцберга.

Основна думка моделі мотивації Ф. Херцберга полягає в тому, що людина почне діяти і мотивувати себе тільки в тому випадку, якщо буде повністю впевнена в позитивному результаті своїх потреб.

Модель мотивації Д. Макклелланда цікава тим, що згідно з нею можна розділити людей за кількома прагненням в життєдіяльності.

Наступний пункт моделі - успіх. Тут потрібно не плутати визначення цього поняття, успіх в моделі мотивації Д. Макклелланда - доведення справи до успішного кінця.

Третій пункт моделі схожий з критерієм за А. Маслоу. Так під причетністю розуміється те, що людина прагне набувати нових знайомих, вибудовувати дружні взаємини, бути милосердною.

Існують різні види мотивації, кожному з яких слід враховувати, оскільки всі вони однаково важливі. Отже, виділяються такі аспекти [10; 14]:

- Мотиваційна система особистості в загальному сенсі, яка розглядається як сукупність потреб, інтересів, переконань, захоплень, стереотипів, уявлень індивіда про норми та багато чого іншого.

- Мотивація досягнення - це прагнення особистості до високих результатів в тій галузі, яка йому цікава і яку він сам визначив для

себе важливою.

- Мотивація самоактуалізації - це мотиви особистості у вищому їх прояві, які коротко можна описати як потреби в самореалізації.

Вважається, що навіть самі геніальні ідеї не будуть втілені, якщо особи, залучені для цього, будуть слабо мотивовані. Що особливо яскраво стосується мотивації творчої і пізнавальної діяльності [6].

Для того, щоб у особистості була достатня мотивація для звершень, модно використовувати мотивування, яке, в свою чергу, також поділяється на два типи [2]:

1. Зовнішній вплив. Цей вплив має на меті спонукати людину на певні дії, які приведуть до успіху в бажаній галузі.

2. Формування мотиваційної структури. В даному випадку мова йде про виховний характер - вчителю належить навчити учнів мотивувати самих себе. Це займає значно більше часу, але і дає набагато яскравіші і цікаві результати.

При дослідженні мотивації молодших школярів велика увага приділяється мотивації навчальної діяльності. У психології стали класичними роботи, виконані в середині і наприкінці минулого століття. У них показаний широкий спектр навчальних мотивів, властивих молодшим школярам. Навчальна мотивація включає в себе три групи мотивів: *пізнавальні мотиви, соціальні мотиви навчання і мотиви досягнення.*

До першої групи належать мотиви, безпосередньо пов'язані з змістом і процесом навчання.

Другу групу представляють широкі соціальні (прагнення добре закінчити школу, вступити до ЗВО, борг тощо).

До третьої групи відносять вузькоособисті мотиви. Їх виникнення пов'язане з системою відносин, в яку залучені діти [16].

Мотивація ж інших сфер життя молодших школярів досліджена значно менше.

1.2. Психолого-педагогічний особливості аналізу концепцій розвитку мотиваційної сфери в початковій школі

Мотивація навчальної діяльності молодших школярів є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Її значущість для розробки сучасної психології пов'язана з аналізом джерел активності дитини, спонукальних сил її діяльності, поведінки. Складність і багатоаспектність проблеми мотивації

обумовлює множинність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а так само до методів її вивчення (Б. Ананьєв, Л. Божович, К. Левін, А. Леонт'єв, А. Маркова, А. Маслоу, С. Рубінштейн, З. Фрейд, П. Якобсон, М. Махмутов та ін.).

Мотивація розуміється як джерело активності і одночасно як система збудників будь якої діяльності і вивчається в самих різних аспектах та трактується авторами по-різному.

У загальнопсихологічному контексті мотивація являє собою складне поєднання. *Мотиваційна сфера* або мотивація в широкому сенсі слова розуміється як стрижень особистості, її спрямованість, ціннісні орієнтації, установки, соціальні очікування, намагання, емоції, вольові якості та інші соціально - психологічні характеристики. Таким чином, можна стверджувати, що, незважаючи на різноманітність підходів, мотивація розуміється більшістю авторів як сукупність, система психологічно різнорідних чинників, що детермінують поведінку і діяльність людини.

Істотним для дослідження структури мотивації виявилось виділення її чотирьох *структурних компонентів*:

- задоволення від самої діяльності;
- значущості для особистості безпосереднього її результату;
- «мотивуючої» сили винагороди за діяльність;
- зовнішнього тиску, який впливає на особистість.

Для розгляду структури сфери потреб людини вельми цікавим є «*трикутник потреб*» А. Маслоу [27]. Під час його розгляду звертає на себе увагу місце і значення, яке відводиться власне пізнавальним і комунікативним потребам людини. Разом з тим, сфера потреб людини розглядається поза структурою її діяльності - тільки стосовно її особистості. Для роботи нами були взяті такі визначення.

Мотивація - спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість.

В свою чергу *мотив* - спонукання до діяльності, пов'язане з задоволенням потреб суб'єкта.

Згідно [14], *мотив* – це те, завдяки чому відбувається діяльність, «в якості мотиву можуть бути предмети з зовнішнього світу, уявлення, ідеї, почуття і переживання». Тобто, все те, в чому знайшла своє втілення «потреба». Разом з тим поняття «мотив» вужче поняття «мотивації».

Загальне системне уявлення мотиваційної сфери людини дає

можливість дослідникам класифікувати мотиви. Як відомо, в загальній психології види мотивів (мотивації) поведінки (діяльності) поділяються за різними ознаками. Серед таких виступають:

- *характер участі в діяльності* (розуміються, знані і реально діючі мотиви, за А. Леонтьєвим);
- *час (протяжність) обумовлення діяльності* (далека - коротка мотивація за Б. Ломовим);
- *соціальна значимість* (соціальні – вузькоособистісні за П. Якобсоном);
- *факт їх включеності в саму діяльність або знаходження поза нею* (широкі соціальні мотиви і вузькоособисті мотиви, за Л. Божович);
- *певний вид діяльності*, наприклад навчальна мотивація тощо;
- *за характером спілкування* (ділові, емоційні за П. Якобсоном).

Класифікуються мотиви щодо їх якості [18]:

1) *Змістові мотиви*. Які характеризуються наявністю:

- *особистісного сенсу*. «Змістоутворюючі» (надають навчання особистісного сенсу);
- *дієвості мотиву*;
- *самостійності мотиву*, який виникає під час роботи учня (внутрішній мотив) або за допомогою дорослих (зовнішній мотив);
- *усвідомленості мотиву*. Підводить до усвідомлення через твори учнів (В. Сухомлинський);
- *домінування мотиву*. Які в свою чергу діляться на типи діяльності, навчальні предмети і навчальні завдання;
- *місця мотиву*. Які діляться на провідні і підпорядковані.

2) *Динамічні мотиви*, які характеризуються:

- *наявністю стійкості*. Виникають завжди або ситуативно;
- *наявністю сили, виразності*. Наскільки довго учень зможе працювати?;
- *переключенням на інші теми, предмети*;
- *емоційним забарвленням*. Негативна мотивація - усвідомлення певних незручностей. Позитивна мотивація - усвідомлення успіхів навчання.

Чітко виділяє ознаки для класифікації Л. Божович [3, с. 68]. Нею встановлено такі групи і підгрупи.

1. Мотиви, закладені в самій навчальній діяльності, пов'язані з її прямим продуктом. У цій групі навчально-пізнавальних мотивів виділяються підгрупи:

- мотиви, пов'язані зі змістом навчання. Учня спонукає вчитися прагнення пізнавати нові факти, опановувати знання, способи дій, занурюватися в сутність явищ. Таку мотивацію ми умовно називаємо мотивацією змістом;

- мотиви, пов'язані з самим процесом навчання. Учня спонукає вчитися прагнення проявляти інтелектуальну активність, думати і міркувати на уроці, долати перешкоди в процесі пізнання, в процесі вирішення складних завдань, дитину захоплює сам процес вирішення завдань, а не лише отримані результати. Таку мотивацію ми умовно називаємо мотивацією процесом.

2. Мотиви, пов'язані з непрямим продуктом навчання, його результатом, з тим, що лежить поза самою навчальною діяльністю. Сюди відносяться такі підгрупи мотивів:

- широкі соціальні мотиви: а) мотиви обов'язку і відповідальності перед суспільством, класом, учителем тощо; б) мотиви самовизначення (розуміння значення знань для майбутнього, бажання підготуватися до майбутньої роботи тощо) і самовдосконалення (отримати розвиток в результаті навчання);

- вузькоособисті мотиви: а) прагнення отримати схвалення з боку вчителів, батьків, однокласників, отримати хороші оцінки. Така мотивація умовно названа мотивацією добробуту; б) бажання бути в числі перших учнів, бути кращим, зайняти гідне місце серед товаришів. Таку мотивацію умовно назвемо престижною мотивацією;

- негативні мотиви, прагнення уникнути неприємностей, які можуть виникнути з боку вчителів, батьків, однокласників, якщо школяр не буде добре вчитися. Подібну мотивацію ми умовно називаємо мотивацію уникнення неприємностей.

В освітньому процесі школи, що здійснює соціалізацію учнів, мотивація відіграє істотну роль, визначаючи умови його протікання. Інакше кажучи, чи буде навчання приносити школяреві позитивні емоції або буде здійснювати тільки на основі вольових зусиль подолання небажання відвідувати школу. Від умов протікання освітнього процесу залежить його якість, що виражається в якості знань учнів і їх вихованості, що, в свою чергу, визначає рівень розвитку всього суспільства.

Мотивація навчальної діяльності - найважливіший елемент успішності учня. Для того, щоб учень по-справжньому включився в роботу, потрібно, щоб завдання, які ставляться перед ним під час навчальної діяльності, були не тільки зрозумілі, а й внутрішньо

прийнятті ним, тобто вони стали значимі для нього [12].

Практика показує, що у більшості учнів слабо сформовані вміння навчатися, часом відсутній інтерес до навчання. В НУШ змінений концептуальний підхід до самої навчальної діяльності. Організуючи системно-діяльнісний підхід в навчанні, учень з об'єкта навчання перетворюється в суб'єкт навчання, який сам усвідомлює, що знання йому необхідні, а тому він сам зацікавлений в їх отриманні та засвоєнні. Таким чином, суб'єктно-об'єктні стосунки між учителем і учнем стають суб'єктно-суб'єктними.

Учитель не тільки джерело знань, він створює середовище навчання, яке здатне розвивати у школярів пізнавальний інтерес, вчить їх працювати творчо, самостійно.

Формування мотивів до навчання є однією з важливих проблем в початковій школі, оскільки, як свідчать психологи, саме в молодшому шкільному віці спостерігається тенденція до падіння сумлінного ставлення до навчання. Звідси дуже важливо, щоб учень вже в початкових класах усвідомлював мотиви навчання, так як від цього залежить прояв його інтелектуальної і вольової активності, формування його ставлення до навчального процесу в цілому [33].

Основні компоненти розвитку позитивної внутрішньої мотивації: розвиток інтересу до досліджуваного предмета, теми; організація активної усвідомленої діяльності; стимулювання навчання [17].

Щоб позитивні мотиви були не тільки усвідомленими, але і діючими, необхідно організувати роботу для формування внутрішніх мотивів навчання (пізнавальних, ініціативних, творчих), що виникають в процесі навчальної діяльності і залежать від змісту і форм навчання.

Працюючи над формуванням позитивної мотивації навчання, необхідно будувати навчальну діяльність так, щоб учень займав активне місце у навчанні і відчував себе провідним в пізнавальному процесі, використовувати форми, методи, прийоми, які активізують пізнавальну діяльність під час уроків і в позаурочний час, проводяться спостереження і діагностика змін у структурі мотивації для підвищення питомої ваги внутрішніх мотивів [8].

Особливе значення для розвитку в молодшому шкільному віці має стимулювання і максимальне використання мотивації досягнення в навчальній, трудовій та інших сферах діяльності. Мотивація досягнення вивчалася багатьма авторами як вітчизняними (М. Кондратьєва, М. Матюхіна, В. Кручинін і ін.), так і зарубіжними

(Г. Мюррей, Д. Аткинсон і ін.). Вони говорять про те, що мотив є вища форма спонукання і регуляції діяльності, взаємодії людини з навколишнім середовищем. Сукупність мотивів визначається як мотивація.

Одним з видів мотивації, що визначають творче, ініціативне ставлення людини до справи є мотивація досягнення, яка спрямована на якомога краще виконання будь-якого виду діяльності і орієнтована на досягнення певного результату [5].

Людам з переважаючим мотивом прагнення до успіху притаманні такі особливості: впевненість в успішних наслідках початої справи; активний пошук інформації для судження про свої успіхи; готовність взяти на себе відповідальність і рішучість у невизначених ситуаціях; велика інтенсивність прагнення до мети; отримання підвищеного задоволення від вирішених завдань; бажання робити більш-менш складну роботу, але таку, яку можна реально виконати; відсутність інтересу до вирішення нескладних або простих завдань; прагнення до розумного ризику; велику завзятість в разі виникнення перешкод; підвищення рівня домагань після успіху і зниження після невдачі.

Для людей з переважаючим мотивом уникнення невдачі характерні прагнення до пошуку інформації про можливості уникнути невдачі в ситуаціях досягнення, а також до виконання надскладних або, навпаки, простих завдань. На противагу людям з мотивом прагнення до успіху причиною невдачі вони вважають брак власних здібностей, а успіх пояснюють зовнішніми обставинами [4].

Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку мотивації досягнення. Особистість молодших школярів полягає в провідній для даного віку діяльності - навчальній, і саме в цьому віці поведінка, орієнтована на досягнення результату, стає для школярів актуальною [18].

Також зазначається, що мотивація досягнення в молодшому шкільному віці нерідко стає домінуючою. У дітей з високою успішністю яскраво виражена мотивація досягнення успіху – бажання добре, правильно виконати завдання, отримати потрібний результат.

При цьому у молодших школярів може розвиватися і мотивація уникнення невдачі, яка проявляється в прагненні уникнути «двійки» і тих наслідків, які тягне за собою низька оцінка, - невдоволення вчителя, батьків (будуть лаяти, заборонять гуляти, дивитися телевизор тощо) [3; 20].

Як і будь який інший вид, навчальна мотивація визначається

цілим рядом специфічних для цієї діяльності факторів [29]:

- по перше, вона визначається самою освітньою системою, освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність;
- по друге, організацією освітнього процесу;
- по третє, суб'єктивними особливостями учнів (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, рівень намагань, самооцінка, взаємодія з іншими учнями тощо);
- по четверте, суб'єктивними особливостями педагога і, перш за все, системою відносин його до учня, до справи;
- по п'яте, специфікою навчального предмета.

Отже, для того, щоб навчальний процес характеризувався високою мотивацією, як з боку учнів, так і з боку педагогів, він повинен відрізнятися такими особливостями [31]:

- враховувати в максимально можливій мірі пізнавальні інтереси учнів і підтримувати творчу діяльність вчителів;
- мати високий ступінь практичної орієнтованості, тобто учні будуть розуміти корисність і значущість одержуваної інформації особисто для себе і для своєї повсякденної діяльності;
- здійснюватися у взаємодії з закладами додаткової освіти, батьківським співтовариством.

У психології та педагогіці виділяють типи мотивації навчальної діяльності [27]:

- мотивація, яка умовно може бути названа негативною. Під негативною мотивацією мають на увазі спонукання школяра, викликані усвідомленням певних незручностей і неприємностей, які можуть виникнути, якщо він не буде вчитися (докори з боку батьків, вчителів, однокласників тощо). Така мотивація може викликати лише короточасні успіхи і не призводить до успішних результатів;
- мотивація, що має позитивний характер, але також пов'язана з мотивами, закладеними поза самою навчальною діяльністю. Ця мотивація виступає в двох формах.

В одному випадку така позитивна мотивація визначається вагомими для особистості соціальними прагненням (почуття громадянського обов'язку перед країною, перед близькими). Навчання розглядається як дорога до освоєння великих цінностей культури, як шлях до здійснення свого призначення в житті. Така установка в навчанні, якщо вона досить стійка і займає значне місце в особистості учня, дає йому сили для подолання відомих труднощів, для прояву терпіння і посидючості. Це - найбільш цінна мотивація

[37].

Однак, якщо в процесі навчання дані налаштування не будуть підкріплені іншими мотивуючими факторами, то вони не забезпечать максимального ефекту, оскільки володіє привабливістю не діяльність як така, а лише те, що з нею пов'язано.

Інша форма мотивації визначається суто особистими мотивами: схвалення оточуючих, шлях до особистого добробуту тощо. Крім цього, може бути виділена мотивація, що лежить в самій навчальній діяльності, наприклад, мотивація, пов'язана безпосередньо з цілями навчання. Мотиви цієї категорії [36]:

- задоволення допитливості,
- набуття певних знань,
- розширення кругозору.

Мотивація може бути закладена в самому процесі навчальної діяльності: подолання перешкод, інтелектуальна активність, реалізація своїх здібностей тощо.

Отже, для формування стійкої позитивної мотивації до навчання необхідно орієнтуватися на два види мотивації з пріоритетом мотивації позитивного характеру.

Способів формування позитивної мотивації в педагогіці виявлено велику кількість. З нашої точки зору для формування позитивної мотивації до навчання в учнів необхідно спиратися на широкий спектр мотивів, таких як [23]:

- пізнавальні (зацікавленість в оволодінні новими знаннями, бажання виконувати завдання підвищеної складності, самоосвіта тощо);
- соціальні (корисність в майбутньому, авторитет у однокласників і ін.);
- дисциплінарні (розпорядок в школі, позиція батьків і вчителів, покарання батьків і несхвалення однокласників).

Орієнтування на виявлені мотиви сприяє формуванню системного підходу до проблеми формування позитивної мотивації в учнів до навчання. Системний підхід в шкільному середовищі може реалізовуватися двома шляхами [10]:

- 1) через використання відповідних прийомів і методів в рамках вже сформованого змісту освіти,
- 2) введення додаткових освітніх предметів, орієнтованих на формування позитивної мотивації на основі широкого спектра мотивів, тобто за рахунок зміни змісту навчального процесу.

Педагоги школи можуть йти одним з двох виділених шляхів, так і використавши комбінований метод. Найголовніше, щоб в процесі роботи було видно успіхи, так як поява очікуваного результату також є важливим мотиваційним стимулом для діяльності.

Таким чином, структура навчальної мотивації є двійкова: виділяють внутрішню і зовнішню мотивацію. При цьому позитивна мотивація може бути сформована як на основі внутрішньої, так і на основі зовнішньої мотивації дитини. Однак найбільш стійкою є внутрішня мотивація, яку набагато складніше сформувати. Щоб це зробити, необхідно зусилля всього педагогічного колективу школи та використання різноманітних прийомів і методів, що входять в різні педагогічні технології, засновані, в свою чергу, на різних підходах. Організаційні умови, що сприяють формуванню позитивної мотивації в учнів до навчання, можуть бути різні.

Найбільш оптимальні - це орієнтування навчального процесу на пізнавальні здібності та інтереси за можливостями кожного учня. Досягти такої орієнтованості дає можливість диференціація навчання, що реалізує особистісно-орієнтований та диференційований підходи в навчанні [36].

1.3. Вікові та індивідуальні особливості молодших школярів

Молодшим шкільним вважається вік з 6-7 до 10-11 років. В цей період з дитиною відбувається багато змін, що стосуються психофізичного розвитку. Це і дорослішання, втрата безпосередності, і формування характеру, і криза 7 років [35].

Для дитини період від 6 до 7 років є перехідним. В цей час дитина поєднує в собі риси дошкільного дитинства з особливостями школяра. Ці риси проявляються в його поведінці і свідомості у вигляді складних поєднань, які часом суперечать одна одній. дошкільний і молодший шкільний вік багаті можливостями розвитку. В цей час настає так званий сензитивний період (період особливої чутливості дитини до зовнішніх впливів), протягом якого закладаються основи для майбутнього розвитку якостей особистості [34].

Психологи Д. Ельконін, Л. Виготський стверджують, що в період з 7 до 11 років у дітей інтенсивно розвивається пізнавальна сфера. Дитина вчиться керувати своєю поведінкою, протіканням психічних процесів (мислення, увагу, пам'ять).

Зарубіжні психологи З. Фрейд, Е. Еріксон, Ж. Піаже стверджують, що в дошкільному та молодшому шкільному віці дитина особливо активно засвоює системи моральних норм батька (передумови розвитку внутрішньої цензури, системи моральних і етичних цінностей).

Такий інтенсивний розвиток психіки неможливий без інтенсивних змін і організму дитини, оскільки розвиток тіла впливає на розвиток психіки. У молодшому шкільному віці у дитини формуються вигини хребта - шийний, грудний і поперековий, міцніють м'язи і зв'язки, росте їх об'єм, зростає загальна м'язова сила. При цьому великі м'язи розвиваються раніше дрібних. Так само до 9-11 років відбувається окостеніння фаланг пальців рук і зап'ясть. З цих причин молодші школярі важче справляються з дрібними рухами, які вимагають точності і відчують швидку стомлюваність при виконанні письмових завдань. У цьому віці дуже важлива відповідність меблів, за якими сидить молодший школяр, правильна посадка за столом, фізичне виховання і заняття багатьма видами спорту.

Особливе значення в розвитку психіки грає розвиток серцево-судинної системи і головного мозку. У цьому віці головний мозок інтенсивно забезпечується кров'ю, що є важливою умовою його працездатності. Вага головного мозку помітно збільшується після семи років. Особливо інтенсивно розвиваються лобні долі мозку, які відіграють велику роль у формуванні найбільш складних функцій психічної діяльності людини, таких як самоконтроль, волевільні якості особистості [30].

Лобові частки головного мозку відповідають за довільне порушення (спонукання до виконання дії) і довільне гальмування (основа стримування, самоконтролю). У молодших школярів співвідношення цих двох процесів змінюється. Гальмування стає більш помітним, ніж у дошкільнят. Однак схильність до порушення ще дуже велика, звідси - непосидючість молодших школярів. Відсутність внутрішнього самоконтролю пояснюється тимчасовим недорозвиненням відповідних нервових центрів. Саме тому дитина старанно поводить себе в присутності батьків або вихователі і стає непосидючою, як тільки дорослий відходить від нього. У цьому віці дітям необхідне зовнішнє джерело контролю, для того щоб зуміти виробити внутрішню регуляцію власної поведінки. Такими зовнішніми джерелами контролю можуть бути свідомі і розумні

дисципліна, систематичність вимог дорослих, вироблений в родині розпорядок дня. Все це необхідні зовнішні умови формування у дітей нормальних взаємин процесів збудження і гальмування [3].

Інша особливість психології дитини в молодшому шкільному віці полягає в тому, що пам'ять школяра набуває довільності, стає свідомо регульованою і опосередкованою [20].

Ще одним новоутворенням в психології молодшого школяра є розвиток довільної поведінки, планування результатів дії і рефлексія. Школяр стає самостійним, у нього формуються моральні цінності, яких він намагається дотримуватися. Більш чітко в молодшому шкільному віці виступає мотив досягнення успіху, іноді - мотив уникнення невдачі.

Важливим аспектом в психології дитини стає його смислове орієнтування в своїх діях, що пов'язано з боязню зміни відносин з оточуючими.

Розвиток особистості дитини в молодшому шкільному віці багато в чому залежить від шкільної успішності, оцінки дорослими. Психологія школяра в цьому віці сильно схильна до зовнішнього впливу, він емоційний, схильний до перепадів настрою [30].

У молодшому шкільному віці діти переживають свою унікальність, усвідомлюють себе особистістю, прагнуть до досконалості, лідерства. Школярі шукають нові групові форми активності, занять, намагаються належати до будь-якої дитячої спільноти.

У дітей молодшого шкільного віку недостатньо чітко сформований образ «Я». Дитина охоче приймає свій новий статус учня, так як в ньому міститься суспільна значущість.

Важливість його навчальної діяльності постійно підкреслюють дорослі, що дає підставу дитині вважати, що його навчання і він - значимі для оточуючих дорослих [24].

Всезростаючий порівняльний характер самооцінювання, який відзначається в середині дитячого періоду, стає особливо помітним в шкільній обстановці. Діти в дитячому саду і першокласники приділяють відносно мало уваги тому, наскільки добре інші справляються з конкретним завданням; фактично, переважна більшість дітей цього віку впевнено повідомлять, що вони найрозумніші діти в класі - характерна для цього віку загальна тенденція описувати свої якості в позитивному ключі. До третього класу, однак, дитина починає помічати, хто виконав тест швидше, він

або інші діти, хто отримав найкращу оцінку або допустив більше помилок в зошиті з правопису. Їх самооцінка починає включати як позитивні, так і негативні елементи.

Вчителі відповідним чином реагують на зміни: в початковій школі вчителі виділяють старанних і працьовитих учнів. Поступово вони починають використовувати більш порівняльні судження [14]. У середніх класах вчителі порівнюють дітей, які не тільки один з одним, але і з фіксованими стандартами, учнями інших шкіл або національними нормами [33].

Уявлення про свої здібності, вироблені в результаті цього процесу, зазвичай досить точні. Учні, які відрізняються стабільної хорошою успішністю в порівнянні з іншими учнями, формують уявлення про те, що вони компетентні в академічних дисциплінах. І що ще більш важливо - вони приходять до розуміння того, що можуть контролювати свою успішність (вони володіють сильним почуттям самоефективності в навчанні) [36].

Основні нюанси дитячого розвитку і виховання в цьому віці можна коротко описати так:

- Дівчата випереджають хлопчиків у розвитку приблизно на 1,5 року.
- Дівчата більше реагують на емоційне забарвлення.
- Для 7 років характерна «територіальна поведінка» - бажання освоювати нові території, шляхи.
- Виникнення рефлексії, внутрішнього плану дій.
- Всі психічні процеси формуються на основі розвитку мислення.
- До закінчення початкової школи всі процеси крім мислення стають вищими (довільними), а сприйняття стає «думаючим».
- Завдання дорослих (батьків і педагогів) - сформувати у дитини пізнавальний інтерес. За успішне виконання завдання - обов'язково хвалити, реагувати на успіхи дитини досить емоційно, але не награно.
- У деяких випадках і похвали буває занадто багато, іноді буває досить схвального погляду. У всьому важливо відчувати міру.
- Ставити оцінки в молодшій школі не зовсім правильно, так як дитина ще не розуміє до кінця сенс «оцінки».
- Тому необхідно створювати систему оцінки - промовляти, що дитина виконала добре, що погано і що потрібно зробити, вивчити, виправити, щоб було добре;
- Використовувати яскраві стікери в зошитах учнів з заохоченнями та зауваженнями;

- Необхідно формувати дію контролю, дія виконання за зразком, розвивати просторові уявлення. Прикладом несформованої дії контролю є виконання завдань з пропису: чим менш схоже до зразка - тим гірше написано. Що стосується просторових уявлень, відступ трьох клітин зверху і двох праворуч в зошитах з математики також сприяє їх розвитку.

- У навчанні важлива наочність, але не надмірна. Надмірна наочність відволікає. Унаочнювати матеріал потрібен тільки той, який необхідний на цей момент.

- Дитина вчиться на прикладі батьків. Вона повинна бачити, що батьки захоплені своєю роботою, у них є інтереси, хобі.

- Важливо стежити за самопочуттям дитини, відзначати перевантаження, звільняти час для відпочинку і прогулянок.

- Важливо, чи є у дитини можливість спілкуватися і бути успішним ще десь крім школи.

- У молодшому шкільному віці відбуваються розвиток самооцінки, самоконтролю, навичок спілкування з однолітками (вміння дружити), дитина активно соціалізується.

§ 2. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Організація роботи для формування навчальної мотивації у молодших школярів

В останні роки все частіше і відвертіше говорять про труднощі навчання в початковій школі. Фактично в ситуації невдачі виявляється не тільки дитина, а й педагог, і батьки, що в свою чергу створює додаткові проблеми.

Поняття «трудність» неодноразово розглядалася в працях психологів. О. Гузенко [13] вивчала подолання різних перешкод, що виникають на шляху задоволення потреб людини, які заважають досягненню його цілей.

А. Маркова [25] вважає, що труднощі в навчанні - суб'єктивне переживання невідповідності між вимогами навчальної діяльності та інтелектуальними можливостями учня. На її думку від 15 до 40% учнів початкових класів відчувають різні труднощі в процесі шкільного навчання. Певні труднощі в навчанні виникають в разі розбіжності вимог, висунутих навчальним процесом до рівня здійснення пізнавальної діяльності школяра, до реального рівня його розумового розвитку.

Більшість дітей у початковій школі, потребують додаткового корекційного режиму навчання з різних причин, вимагають індивідуального диференційованого підходу з боку вчителя, поблажливого режиму. Учитель повинен створювати ситуацію успіху, позитивного переживання досягнень, позитивну мотивацію навчальної та суспільно-корисної діяльності дітей.

Учитель вже в початковій школі повинен демонструвати на уроці різні стратегії навчання, щоб сформувати здатність особистості вчитися все життя. У педагогічній діяльності педагога початкових класів можна практикувати особистісно-орієнтований підхід, який доречно реалізовувати через впровадження здоров'язберігаючого підходу, компетентісно-орієнтованого навчання, інформаційно-комунікативних, ігрових технологій, педагогіку співробітництва, розвиваючого навчання [28].

Роботу з дітьми вчитель початкових класів буде на наступних принципах особистісно орієнтованого підходу [34]:

Принцип актуалізації. У кожній дитині існує потреба актуалізації

своїх інтелектуальних, комунікативних, художніх і фізичних здібностей. Вчитель спонукає і підтримує прагнення дитини до прояву і розвитку своїх природних і соціально набутих можливостей.

Принцип індивідуальності. Тільки виховні системи створюють умови для формування як особистості дитини, так і особистості педагога, і всіляко сприяють їх подальшому розвитку.

Принцип суб'єктності. Індивідуальність властива лише тій людині, яка реально володіє суб'єктними якостями і повноваженнями та вміло їх використовує в побудові діяльності, спілкування і відносин. Відмінність гуманістичної педагогіки від традиційного навчання і виховання в тому, що в традиційній системі виховання взаємини будуються за принципом суб'єкт (педагог) - об'єкт (дитина), в новій парадигмі освіти дітей - за принципом суб'єкт (педагог) - суб'єкт (дитина), в основі яких лежить педагогіка співтворчості педагога і дитини.

Принцип вибору. Педагогічно доцільно, щоб дитина жила і виховувалася в умовах вибору, мала суб'єктні повноваження в виборі мети, змісту, форм і способів життєдіяльності. У новій освітньої парадигми передбачається, щоб дитина могла вибирати освітню програму, педагога, який реалізовує дану програму, може вільно переходити з одної дитячої спільноти до іншої, поки її інтерес стане стійким.

Принцип творчості і успіху. Досягнення успіху не тільки в навчанні, але і в інших видах життєдіяльності сприяє формуванню позитивної Я-концепції особистості дитини.

Принцип довіри і підтримки. У виховних системах нової парадигми освіти дітей повністю відсутній принцип авторитарності в освітньому процесі. Віра в дитину, довіра до неї, підтримка її прагнень до самореалізації і самоствердження замість контролю – основа взаємин педагога і дитини [7].

Реалізація цих ідей дає можливість цілком успішно здійснювати духовно-моральний розвиток дитини, формувати систему цінностей, вирішувати завдання освоєння ними норм і правил соціально-схвалюваної поведінки, здобуття досвіду будівництва гуманістичних відносин з оточуючими людьми – з дорослими, педагогами, батьками, однолітками. Тільки в такому діалозі поколінь, тільки в моральній терпимості до іншої думки, до іншої людини, до іншої культури або релігії проявляється духовна позиція людини, основу якої допомогла сформувати різноманітна діяльність дитини в системі роботи для

становлення системи цінностей і ціннісних орієнтацій дітей молодшого шкільного віку [36].

Здоров'язберігаючі технології можуть застосовуватися як в урочній діяльності, так і в позакласній роботі. Формування відповідального ставлення до свого здоров'я - необхідна умова успішності сучасної людини. Здоров'язберігаючий підхід необхідний на всіх етапах уроку, оскільки передбачає чітке чергування видів діяльності.

Фізкультхвилинки можна вибирати в залежності від переважної діяльності на уроці [33]:

- якщо переважаючий вид діяльності писання, то варто використовувати вправи для зняття загального або локального стомлення, вправи для кистей рук;

- якщо читання - гімнастику для очей; слухання, говоріння – гімнастику для слуху, дихальну гімнастику.

При технології особистісно-орієнтованої спрямованості можна використовувати такі форми уроку і методи [8]:

Методи: проблемний метод, індивідуальний і диференційований підхід в навчанні, робота в групах, парах, робота з порт фоліо тощо.

Форми: урок-дискусія, урок-гра, урок-КВК, урок-бесіда, урок-екскурсія, інтегрований урок, урок-концерт, урок-спектакль, урок-роздум.

Проблемне навчання можна використовувати на етапах повідомлення теми і цілей уроку і самостійної роботи учнів. Наприклад, створення проблемної ситуації на уроці - здивування, утруднення.

Використання інформаційно-комунікативних технологій дає можливість використовувати комп'ютерні презентації, інтерактивні дошки, особливо на тих уроках, які вимагають наочного подання матеріалу - навколишній світ, навчання грамоті, письмо, математика, а пізніше українська мова, літературне читання [21-23].

Об'єктивну картину рівня засвоєння матеріалу, що вивчається і своєчасно його скоректувати дає можливість застосування на уроках комп'ютерних тестів і діагностичних комплексів. застосування комп'ютера на уроках дуже ефективно допомагає в розвитку пізнавального інтересу молодших школярів.

Застосовуючи ігрові технології на уроках, учитель забезпечує навчання для дитини більш природним і гуманним. Навчаючись за допомогою гри, діти вчаться не так, як нам, дорослим, зручно дати

навчальний матеріал, а як дітям зручно і природно його взяти.

Ігрову діяльність можна використовувати в наступних випадках [21-23]:

- Для освоєння поняття, теми і навіть розділу навчального предмета (урок гра «Подорож у країні Знань», урок-спектакль «Народні свята «).

- Як уроку (заняття) або його частини (введення, пояснення, закріплення, вправи, контролю) (гри, ігрові елементи: гри «в слова», гри «зі словами», «Доповни слово», «Перевернуті слова», «З'єднай половинки слів» тощо).

Використання сучасних навчальних технологій може перетворити викладання традиційних навчальних предметів, раціоналізуючи дитячу працю, оптимізувавши процеси розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу, а головне, піднявши на незмінно більш високий рівень інтерес дітей до навчання.

В. Кириленко стверджує, що для формування повноцінної мотивації навчання молодших школярів важливо забезпечити такі умови [17]:

- збагачувати зміст особистісно орієнтованим цікавим матеріалом; задовольняти пізнавальні запити і потреби учнів;

- організувати цікаве спілкування дітей між собою;

- заохочувати виконання завдань підвищеної складності;

- стверджувати гуманне ставлення до всіх учнів - здібних, відстаючих, байдужих тощо;

- підтримувати рівний стиль відносин між усіма учнями;

- формувати активну самооцінку своїх можливостей;

- стверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;

- використовувати ефективну підтримку дитячих ініціатив, підбадьорювати учнів під час виникнення у них труднощів;

- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці, піклуватися про різноманітність методів і прийомів навчання.

На основі вивчення особливостей навчальної мотивації сучасних молодших школярів, встановлено, що зниження рівня навчальної мотивації настає в другому класі. Більш слабкий розвиток навчальної мотивації в даний час дослідник пояснює неправильної педагогічної підготовкою до шкільного навчання [18].

Зокрема, в дитячому садку дублюється шкільна програма, тому дошкільнята недостатньо займаються традиційними видами діяльності, а в школі аналогічні завдання виявляються позбавленими

ефекту новизни. Отже, головною причиною низького рівня розвитку мотивації навчальної діяльності в початкових класах є відсутність нової змістовної діяльності, новизни і складності навчальних завдань.

Ю. Бабаян [2], розглядаючи мотиви навчальної діяльності, особливу увагу приділяли питанням взаємодії вчителя і молодших школярів, адекватного застосування оцінок і балів.

Вчені простежили зв'язок між характером навчальної мотивації і низьким статусом молодшого школяра, обумовленим його неуспішністю, низькими оцінками і низькою успішністю в цілому.

С. Занюк [16] показав, що у невстигаючих дітей звужено коло навчальних мотивів, відсутній ряд широких соціальних мотивів навчання, менш змістовні, ніж у їх успішних однолітків, пізнавальні мотиви, яскраво виражена мотивація уникнення невдачі, створює негативний емоційний фон навчальної діяльності.

Д. Ельконін, В. Давидов вивчали формування мотивації навчання через організацію діяльності. Дослідники виявили переваги розвитку пізнавальної мотивації в процесі навчання за системою Д. Ельконіна-В. Давидова [36].

А. Маркова [25] однією з головних умов розвитку навчальної мотивації вважають взаємодію школярів в групі, які вирішують загальну навчальну задачу. Важливим засобом формування пізнавальної мотивації в сучасній школі стають інформаційні технології.

Таким чином, психологи по-різному вирішують проблему навчальної мотивації молодших школярів.

Тому особливо актуальною є задача такої організації освітнього процесу, при якій було б можливо успішне оволодіння знаннями кожним учнем. Уже в початкових класах діти стають «ізгоями» через неуспішність у навчанні та недостатньої уваги з боку педагогів і батьків.

Навчання учнів орієнтуються на процес виконання окремих, конкретних дій і протягом усіх років навчання в початковій школі зберігають схильність до полегшеної навчальної роботи, механічного копіювання дій вчителя. Інтерес до змісту предмета зазвичай пов'язаний з новизною матеріалу, зміною конкретних видів роботи, наочною стороною навчання і ігровими елементами уроку.

У дітей з високою успішністю яскраво виражена мотивація досягнення успіху - бажання добре виконати завдання, яке поєднується з мотивом отримання високої оцінки або схвалення

дорослих. У менш успішних учнів початкових класів мотив досягнення виражений значно гірше, а в ряді випадків взагалі відсутній.

Престижна мотивація, пов'язана з суперництвом зі здібними однокласниками, притаманна учням, які добре навчаються, із завищеною самооцінкою і лідерськими нахилами. У невстигаючих учнів престижна мотивація не розвивається.

Мотив уникнення невдачі властивий учням молодших класів, які добре навчаються, так і для тих, хто погано навчається, але до закінчення початкової школи у останніх він досягає значної сили, так як мотив досягнення успіху у них практично відсутній. Майже чверть невстигаючих третьокласників негативно ставляться до навчання через те, що у них переважає мотив уникнення невдачі.

У цьому ж віці школярі відчують потребу реалізувати себе як суб'єкта, долучаючись до соціальних сторін життя не просто на рівні розуміння, але і як перетворювачі. Головним критерієм оцінки себе і інших стають моральні і психологічні особливості особистості [2].

Незважаючи на те, що навчально-пізнавальна мотивація не є для молодших школярів основним спонукальним чинником навчання, саме всередині цієї групи мотивів відзначаються найбільш суттєві зміни протягом молодшого шкільного віку. Від 1-го до 3-го класу збільшується частка мотивів, пов'язаних зі змістом навчальної діяльності («хочу все знати», «люблю дізнаватися на уроці нове», «подобається, коли вчитель на уроці розповідає щось цікаве»). Це відображає розвиток пізнавальних інтересів дітей, виникнення виборчих інтересів до окремих навчальних предметів. Відзначено, що у деяких дітей до кінця молодшого шкільного віку ці інтереси набувають виражений і відносно стійкий характер.

Однак паралельно зі зростаючим інтересом до змісту навчання до кінця молодшого шкільного віку знижується частка мотивації, пов'язаної з процесом пізнавальної діяльності («люблю думати, міркувати на уроці», «люблю вирішувати складні завдання» тощо). Характерно при цьому, що у позанавчальній ситуації під час виконання цікавих завдань у більшості дітей відзначається високий інтерес до процесуальної сторони інтелектуальної діяльності.

До кінця молодшого шкільного віку відзначається виразне зниження навчальної мотивації. Ця обставина перешкоджає подальшому освоєнню повноцінної навчальної діяльності і, крім того, суперечить природному ходу розвитку пізнавальних потреб і

інтересів в дитячому віці. Адже, навпаки, до кінця молодшого шкільного віку закономірно було б очікувати появи нового рівня розвитку мотивації навчання, що забезпечує можливість переходу до більш складних форм пізнавальної діяльності [33].

Необхідною умовою для створення в учнів інтересу до змісту навчання, мотивації до самої навчальної діяльності є можливість проявити в навчанні розумову самостійність, ініціативність, активність, яка передбачає готовність виконувати навчальні завдання і прагнення до самостійної діяльності.

Все це дозволяє зробити висновок, що навчальний процес молодших школярів повинен бути організований особливим чином.

По перше, вчитель повинен формувати у школярів відповідний виконуваний роботі мотиваційний цикл.

По друге, використовувати системи завдань, в яких учень повинен самостійно знайти теоретичні закони, основні принципи предмета, оскільки це сприяє формуванню узагальненої мотивації до навчання.

По третє, використовувати завдання, що вимагають застосування операцій аналізу, синтезу і узагальнень. В цьому випадку формуються спеціальні пізнавальні мотиви, що забезпечують спрямованість розумової діяльності на розкриття цілком певних властивостей і відносин пізнаваного об'єкта.

По четверте, застосовувати цікаві, незвичайні форми викладу і подання матеріалу.

По п'яте, використовувати емоційно забарвлену мову.

По шосте, спиратися на аналіз життєвих ситуацій.

По сьоме, вміло застосовувати заохочення і осуд.

Крім цього, «вихованню» позитивної мотивації навчальної діяльності сприяють загальна атмосфера в групі, включеність учня в колективні форми різних видів діяльності, співробітництво вчителя з учнями, залучення останніх до оціночної діяльності, формування у них адекватної самооцінки тощо [32].

Таким чином, виходячи з теоретичного аналізу наукової літератури, можна зробити висновок, що мотив є спонукання до діяльності, те, заради чого школяр робить ту чи іншу діяльність. Отже, мотивація - складне структурне утворення, в якому різні мотиви виступають в єдність і взаємозалежність.

Існує багато класифікацій мотивів. Однак їх можна розділити на кілька великих груп: *пізнавальні, соціальні, престижні, негативні*

мотиви. Пізнавальні та соціальні мотиви забезпечують повноцінне формування навчальної діяльності.

Навчальна діяльність молодших школярів регулюється і підтримується складною багаторівневою системою мотивів. Дослідження мотивів навчання молодших школярів показали, що мотиви, пов'язані з самою навчальною діяльністю, її процесом і змістом, не займають провідного місця.

У процесі формування навчальної мотивації визначальну роль відіграє така соціально-психологічна умова, як групова згуртованість в ході спільної діяльності. Це підвищує у молодших школярів бажання самостійно оволодіти знаннями і поділитися ними з однокласниками.

Найважливіше значення набуває організація різноманітних форм колективної діяльності і ділового спілкування на уроці. Це може бути взаємооцінка, взаємоконтроль, спільне планування послідовності дій тощо. Зокрема, в початкових класах можна використовувати взаємну перевірку письмових самостійних робіт, взаємоперевірку при заучуванні напам'ять, редагування творчих робіт дітей.

У процесі спільної діяльності на уроці молодший школяр порівнює результати своєї роботи з роботою однокласників, підвищує інтерес до роботи інших. Колективна діяльність формує такий мотив, як прагнення до взаємодопомоги, почуття особистої відповідальності не тільки за свою особисту справу, свій успіх, але і за справу, успіх класу в цілому.

Важливим аспектом в корекції навчально-пізнавальної діяльності є їх психолого-педагогічна підготовка до навчальної діяльності, мотивація навчально-пізнавального процесу. Важливо показати дитині перспективу майбутньої роботи, переконати в значимості знань і умінь, тоді учні проявлять більш активне ставлення до вивчення навчального матеріалу. Для відстаючих школярів в процесі формування навчальних умінь не менш важливим є систематичність і послідовність у відпрацюванні кожного вміння, тобто не слід переходити до нового, не засвоївши попередню операцію (узагальнення, систематизація матеріалу).

Для цього можна створити ситуацію бажання отримання знань: ситуація емоційно сприятлива для сприйняття знань; ситуація, пов'язана з розкриттям практичної і пізнавальної значущості матеріалу; ситуація, що сприяє усвідомленню недостатності своїх знань і умінь, необхідності набуття нових.

З усього вищесказаного випливає, що подолання шкільних труднощів у дітей має бути в вигляді комплексного підходу, що включає в себе роботу такого рівня, яка б забезпечувала успішне здійснення навчальної діяльності молодшого школяра. Для досягнення цього є всього лише один шлях - шлях, пов'язаний з підбором точних діагностичних методик, а також використанням систематизованих корекційних впливів, які надають інтенсивний стимулюючий вплив на психічний розвиток дитини.

Таким чином, використання різних підходів, методів, прийомів, націлених на активізацію пізнавальної діяльності учнів, а також слідування організаційним правилам, які знімають негативні моменти навчального процесу, такі як нав'язливість ззовні, жорстка регламентованість, обов'язковість тощо, дозволить сформувати стійку внутрішню мотивацію в учнів до навчальної діяльності.

2.2. Методичні основи для підвищення мотивації до навчання учнів 1-4 класів

В результаті проведеного дослідження було встановлено, що в початковій школі у загальноосвітніх класах мотивація до навчання учнів значно слабкіша. Спираючись на отримані результати, нами розроблено психолого-педагогічні рекомендації вчителю початкової школи, спрямовані на підвищення мотивації до навчання та змістом шкільного життя учнів 1-4 класів.

В процесі навчання молодших школярів доцільно дотримуватися наступних принципів:

- забезпечення успішного досвіду. Отриманий успіх підвищує відчуття власної компетентності (організувати заняття так, щоб воно забезпечило успішний досвід і тим самим підвищило в учня відчуття власної компетентності);

- забезпечення відповідності заохочення до виконуваної діяльності. Пов'язати заохочення з певною поведінкою, щоб підвищити інформаційну значущість заохочення (учень повинен бути впевненим, що його заохочують за правильне виконання будь-якого елемента, навички тощо). Робити акцент на інформаційний аспект заохочень;

- використання словесних та інших видів заохочення. Словесне підбадьорювання забезпечує позитивний зворотний зв'язок і допомагає учням продовжувати прагнути до вдосконалення;

- зміна змісту і послідовності виконання елементів освітньої діяльності. Урок може бути нудним, одноманітним, тому необхідно порушувати монотонність заняття, змінюючи послідовність виконання вправ, а також самі вправи;

- залучення учасників у процес прийняття рішення. Учні відчують більш високий рівень власної компетентності, коли вони беруть активну участь в процесі навчання;

- визначення реальної мети. Проблема полягає не в тому, щоб навчитися ставити цілі, а в тому, щоб ставити цілі, що забезпечують напрямок дій і підвищення мотивації, а також в тому, щоб навчити учнів слідувати поставленим цілям і досягати їх. Легше поставити мету, ніж слідувати їй.

З огляду на різноманітність факторів, які впливають на мотивацію кожної окремо взятої людини, слід розуміти, що і методи її підвищення різні. Нами були використані:

- переконання (інформаційні, пошукові, дискусійні, взаємоосвіти);

- стимулюючі (навіювання, заохочення, осуд);

- особистий приклад викладача;

- проблемний виклад;

- самопізнання;

- спільна рефлексія діяльності та взаємодії.

Одним з основних методів формування мотиваційного компонента є метод переконання, який пов'язаний з цілком усвідомленими процесами розуміння і сприйняття ціннісної інформації, зверненням до власного критичного судження учня. Щоб переконати, необхідно розкрити сенс явища в тому аспекті, який буде для нього найбільш значущим, так як людина реагує, перш за все, на те, що має особистісний сенс. Разом з тим бажано не показувати учням, що педагог хоче їх у чомусь переконати, так як, за словами М. Рубінштейна [30], інстинктивне прагнення особистості зберегти свою самостійність штовхає її мимоволі на обережне ставлення і навіть опір. Необхідно вміти знайти таке становище або створити його, щоб факти могли направити учнів в потрібному напрямку.

Також для підвищення мотивації до навчання необхідно реалізовувати особистісно-орієнтований підхід до навчання молодших школярів. Він полягає в наданні учням можливості проявити вибірковість до предметного матеріалу, організаційних форм і методів навчання.

Технологія особистісно-орієнтованого навчання здійснювалася на уроках традиційних загальноосвітніх предметів через побудову навчально-виховного процесу за допомогою наступних форм, прийомів і методів:

1) творчі завдання, які надзвичайно ефективно мотивують учнів до пізнавальної діяльності, серед них слід виділити розповідь;

2) зустріч з героєм (даний прийом особливо ефективний на уроках предметів гуманітарного циклу, він дає можливість персоніфікувати історичних діячів і літературних персонажів, представити їх як реальних людей, а не у вигляді портретів в підручниках історії і літератури);

3) навчальні ігри;

4) учень в ролі вчителя;

5) кожен навчає кожного;

6) робота в малих групах.

Як вже говорилося вище, провідним видом діяльності для молодших школярів є вчення, тому слід шукати можливості підвищення їх активності в цьому процесі, що сприятиме не тільки поліпшенню якості загальноосвітньої підготовки учнів, але і формування мотивації в цілому.

Педагогічна практика використовує різні шляхи активізації, основний серед них - різноманітність методів і прийомів навчання, вибір таких їх поєднань, які у виниклих ситуаціях підвищують рівень навчальної мотивації молодших школярів.

Розглянемо докладно методи розвитку та формування навчальної мотивації молодшого школяра.

Метод створення проблемної ситуації. Суть його полягає в тому, щоб «не вводити знання в готовому вигляді. Навіть якщо немає ніякої можливості повести дітей до відкриття нового, завжди є можливість створити ситуацію пошуку ...». Створення проблемної ситуації можливо через формулювання проблемних питань, завдань пошукового характеру. На кожному з етапів уроку можна використовувати проблемні питання: питання, адресовані учням, в яких зустрічаються суперечності; питання, що вимагають встановлення подібності та відмінності. Чим менше очевидно це відмінність або схожість, тим цікавіше його виявити; питання щодо встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Відкриття кожної причини - крок до глибшого розуміння.

Важлива в формуванні мотивації молодшого школяра оцінка. Не

всі діти початкових класів добре розуміють її об'єктивну роль. Безпосередній зв'язок між оцінкою і знаннями встановлюється лише небагатьма. У зв'язку з цим, виникає необхідність оцінки діяльності так, щоб школяр розглядав її як показник рівня знань і умінь.

Метод «*Дидактичні ігри*» - спеціально створені ситуації, моделюють реальність, з яких учням пропонується знайти вихід.

Головне призначення цього методу - стимулювати пізнавальний процес.

Отже, вчитель постійно повинен вивчати мотиви навчання і поведінки своїх учнів. Педагог повинен добре знати прийоми збудження інтересу школярів, вміти ними користуватися в залежності від ситуації [21-23; 32].

Таким чином, нами були розглянуті методи формування навчальної мотивації. Участь молодших школярів в таких іграх сприяє їх самоствердженню, розвиває наполегливість, прагнення до успіху і різні мотиваційні якості.

Ігрова модель підвищує мотивацію участі в програмі і розвиває творчі здібності. Крім того, на кожному занятті дітям в контексті гри даються спеціальні вправи, спрямовані на розвиток креативності. При складанні занять враховані фактори і умови, що сприяють розвитку креативності, відсутність оціночних суджень, зразок креативної поведінки, емоційно-особистісна включеність в ігрову діяльність.

Мета комплексу *ігрових методів*: сприяти розвитку навчально-пізнавальних мотивів у молодшому шкільному віці.

Принципи реалізації комплексу ігрових методів [17]:

1. Принцип обліку індивідуальних особливостей дитини.
2. Принцип комплексності (спільні зусилля психолога, учнів, класного керівника).
3. Принцип обліку обсягу і ступеня різноманітності матеріалу. У зв'язку з проведенням ігор у групі молодших школярів час кожного заняття зменшується. У кожному занятті від 5 до 7 різноманітних вправ.
4. Принцип позитивності - створення підтримуючої доброзичливої атмосфери допомоги, співпраці.

Форма і умови проведення [32]: ігрові заняття проводилися в груповій формі у другій половині дня по 40 хвилин два рази на тиждень (табл. 3.1).

Матеріал: аркуші паперу, фарби, аудіоапаратура, стільці, килимки, олівці, клей, журнали.

Місце проведення занять: кімната психоемоційного розвантаження і психологічного консультування, просторий клас, актова зала.

Таблиця 3.1

Тематичний план

<i>Назва</i>	<i>Мета</i>
«Чарівна картинка»	Розвивати творчу уяву, вміння передавати свій настрій
«Так чи ні»	Формувати вміння міркувати, будувати висновки
«Де що»	Розвивати увагу, а також розширювати пізнавальну активність і кругозір
«Заборонена літера»	Розвивати увагу, а також розширювати пізнавальну активність і кругозір
«Долоньки»	Розвивати стійкість уваги
«Цифрова таблиця»	Розвивати стійкість уваги
«Що змінилося»	Розвивати пам'ять
«Фотоапарати»	Розвивати пам'ять
«Небилиці в особах»	Активізувати процес вільного фантазування дітей
«Картинки-загадки»	Активізувати процес вільного фантазування дітей
«Сніжний ком»	Формувати вміння міркувати, будувати висновки
«Забавні помилки»	Розвивати у дітей образне мислення

Гра-розвага «Чарівна картинка»

Мета: розвивати творчу уяву, вміння передавати свій настрій.

Матеріал: акварельні фарби або гуаш, кисть, промокальний папір (білий), палітра (можна використовувати кахельну плитку).

Хід роботи:

Під час прослуховування музичного твору треба знайти фарбу, співзвучну настрою в цей момент, і методом набризку капнути нею на палітру. Під час прослуховування настроїв, а, отже, і фарби, можуть змінюватися кілька разів. Після закінчення прослуховування запропонувати дітям акуратно покласти промокальний папір на

палітру. Фарби зіллються, проявиться колірна гамма, відповідна відчуттям кожної дитини. Можна перед прослуховуванням не озвучувати назву твору, обмежившись ім'ям композитора, і запропонувати дітям дати назву прослуханого твору і своїй картині.

Гра «Так чи ні»

Мета: формувати вміння міркувати, будувати висновки.

Хід роботи:

Діти дуже добре знайомі з цією грою, коли на питання необхідно дати коротку і точну відповідь. Новизна даної гри в тому, що відповідаючи на питання позитивно, треба одночасно головою повертати ліворуч-праворуч, а відповідаючи негативно, похитувати головою вгору-вниз. Оскільки ці рухи зовсім незвичні, багато помиляються і мимоволі супроводжують відповідь не тими рухами голови, якими потрібно. Керівник або хто-небудь з хлопців проходить між рядами парт і звертається то до одного, то до іншого учня з яким-небудь питанням, наприклад: «Ти розмовляєш під час їжі?», «Чи поступаєш ти місцем літнім людям?», «Кажуть, що ти на перервах бігаєш коридором. Це правда?» Відповідати треба швидко, коротко і обов'язково вставляти слова «так» або «ні».

Гра «Де що?»

Мета: гра ефективно розвиває увагу, а також розширює пізнавальну активність і кругозір.

Хід роботи:

Слід домовитися з учнем, що він буде плескати в долоні, коли почує слово на задану тему, наприклад тварини. Після цього вчитель повинен вимовити ряд різних слів. Якщо дитина помиляється, гра починається спочатку. Згодом можна ускладнити завдання, запропонувавши дитині вставати в тому випадку, якщо він почує назву рослини, і одночасно з цим плескати, коли почує назву тварини.

Гра «Заборонена буква»

Мета: гра ефективно розвиває увагу, а також розширює пізнавальну активність і кругозір.

Хід роботи:

Одного з учасників гри призначають провідним. По черзі звертаючись до граючих, ведучий кожному задає якесь нескладне питання, вимагаючи на нього негайного відповіді. Наприклад:

«Скільки тобі років?», «З ким ти сидиш за партою?» тощо. Той, до кого звертаються, повинен швидко дати відповідь, не використовуючи у своїй фразі букви, яка за домовленістю була оголошена забороненою. Гра ведеться в швидкому темпі, роздумувати не дозволяється. Забарився або помилився, ставай на місце ведучого і задавай питання.

Гра «Долоньки»

Мета: гра на розвиток стійкості уваги.

Хід роботи:

Учасники сідають у коло і кладуть долоні на коліна сусідів: праву долоню на ліве коліно сусіда праворуч, а ліву долоню на праве коліно сусіда зліва. Сенс гри полягає в тому, щоб долоньки піднімалися по черзі, тобто пробігала «хвиля» з долоньок, що піднімаються. Після попереднього тренування долоньки, підняті НЕ вчасно або не підняті в потрібний момент, вибувають з гри.

Гра «Цифрова таблиця»

Мета: гра на розвиток стійкості уваги.

Хід роботи:

Перед початком заняття слід підготувати необхідний інвентар: таблицю з розташованими в довільному порядку цифрами від 1 до 25. Дитині потрібно якомога швидше показати і назвати всі цифри по порядку (парні числа по порядку, непарні числа тощо). При цьому можна засікти час. Більш складний варіант - в таблицю з 25 клітинами вписати цифри від 1 до 35, пропустивши 10 з них. Дитина повинна показати всі цифри, назвати їх і помітити помилки.

Гра «Що змінилося»

Мета: гра на розвиток пам'яті

Хід роботи:

Перед початком гри слід підготувати інвентар (різноманітні дрібні предмети, картинки), розкласти їх на столі і накрити газетою. Дитина повинна протягом 30-и секунд запам'ятати розташування предметів, відвернутися, а після цього подивитися на предмети ще раз і розповісти, як змінилося їхнє розташування. За кожен вгаданий предмет дитині можна нарахувати 1 очко, за кожную помилку - відняти 1 очко. Якщо в грі брали участь кілька людей, переможцем вважається той, хто набере найбільшу кількість очок.

Гра «Фотоапарати»

Мета: гра на розвиток пам'яті

Хід роботи:

Дітям пропонуються картки, на яких написані слова на певну тему в довільному порядку, наприклад тварини. Протягом 15 секунд потрібно постаратися запам'ятати розташування слів. Потім потрібно на аркуші паперу

Гра-змагання «Небилиці в особах»

Мета: активізувати процес вільного фантазування дітей.

Хід роботи:

Захід проводиться у вигляді змагання. Клас ділиться на дві команди. Кожна команда - це редакція журналу. У кожного члена редакції свій порядковий номер. Ведучий починає казку: Жив-був маленький Винтик. Коли він з'явився на світ, то був дуже гарний, блискучий, з новенькою різьбою і вісьмома гранями. Всі говорили, що його чекає велике майбутнє. Він разом з деякими гвинтиками буде брати участь в польоті на космічному кораблі. І ось нарешті настав той день, коли Винтик опинився на борту величезного космічного корабля ... На самому цікавому місці ведучий зупиняється зі словами: «Продовження очікуйте в такому то номері журналу ...». Дитина, у кого в руках цей номер, повинен підхопити нитку сюжету і продовжити розповідь. Ведучий уважно стежить за розповіддю, в потрібному місці перериває. Дитина повинна сказати: «Продовження очікуйте в журналі «...» в номері ...». Перервати казку може ведучий словами: «Закінчення в журналі» ... «в номері ...». В результаті дитячої творчості головний герой побував на багатьох планетах, зустрівся з інопланетянами. Однак діти один раз склавши продовження про нові планети і їх жителів, повторювали потім те ж саме, змінивши лише назву планети. Але кінець казки був досить цікавим. В цілому цей вид діяльності показав, що дітям важко ще підключити вільне фантазування. Вони краще справляються з роботою за готовими шаблонами.

Гра «Картинки-загадки»

Мета: гра на розвиток фантазії

Хід роботи:

З групи дітей вибирається один ведучий, інші сідають на стільці,

вони повинні відгадувати. Учитель має велику коробку, в якій лежать маленькі картинки з зображенням різних предметів. Ведучий підходить до вчителя і бере одну з картинок. Не показуючи її іншим дітям, він описує предмет, намальований на ній. Діти пропонують свої версії. Наступним ведучим стає той, хто перший відгадав правильну відповідь.

Гра «Снігова куля»

Мета: гра на розвиток фантазії

Хід роботи:

Дітям пропонується якесь слово, наприклад: садівник. Потрібно по черзі додавати до цього слова нові слова, пов'язані за змістом з заданим словом, щоб кожен раз виходило нова пропозиція.

Гра «Забавні помилки»

Мета: гра на розвиток образного мислення

Хід роботи:

Пропонуються прислів'я зі спеціально допущеними в них «забавними» помилками. Дітям за змістом потрібно здогадатися про помилку і виправити її, закреслюючи «зблукалі» букви. Після виправлення помилок слід запитати дітей про сенс прислів'я, яке вони прочитали.

2.3. Використання інформаційних технологій для мотивації навчальної діяльності молодших школярів

Використання комп'ютерних технологій на уроках в школі за останнє десятиліття набуло значного поширення, що пов'язано з глобальною інформатизацією суспільства і появою мережі Інтернет. Нові навчальні технології надають величезні можливості організації навчального процесу. Це шанс для вчителя підвищити мотивацію учнів до набуття знань через організацію навчальної та позаурочної їх діяльності.

Як показують дані психолого-педагогічних і дидактичних досліджень, необхідний потенціал у розвитку мотиваційної сфери учнів мають методики навчання на основі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), так як саме вони здатні забезпечити індивідуалізацію навчання, адаптацію до здібностей та інтересів учнів, розвиток їх самостійності і творчості, доступ до нових джерел

навчальної інформації, використання комп'ютерного моделювання досліджуваних процесів і об'єктів тощо. Використання засобів ІКТ сприяє обліку індивідуальних можливостей кожного учня, його інтересів, схильностей, суб'єктивного досвіду, накопиченого в навчанні і реальному житті, а також необхідності вимоги індивідуалізації навчання, їх адаптації до пізнавальних потреб і інтересів учнів [8].

Згадаймо, що формування мотивації - це спонукання учнів до активної навчальної діяльності, продуктивному пізнанню змісту навчання. Мотивація пов'язана з таким поняттям, як пізнавальна активність школяра.

У структурі активності виділяють наступні компоненти:

1. готовність виконувати навчальні завдання;
2. прагнення до самостійної діяльності;
3. свідомість виконання завдання;
4. систематичність навчання;
5. прагнення підвищити свій особистий рівень.

Ефективним засобом підвищення пізнавальної активності і формування мотивів є ІКТ.

На основі зазначеного вище можна стверджувати [28]:

1. Формувати мотивацію до навчання, особливо у молодших школярів, необхідно, тому що в результаті спонукання учнів до активної навчальної діяльності зростає рівень самостійності дитини.

2. Для того, щоб сформувати мотивацію в учнів початкової школи на уроках, необхідно використовувати в цьому процесі такі методи і засоби, за допомогою яких учитель міг би зацікавити дитину виниклою проблемою.

3. Дидактичні можливості ІКТ не тільки активізують процеси сприйняття, мислення, уваги, пам'яті і мобілізують увагу учня, а й допомагають реалізувати діяльнісний підхід в навчанні.

4. Використання ІКТ компонента є резервом для формування мотивів до навчання у молодших школярів на уроках.

Отже, застосування ІКТ в навчальному процесі дозволяє збільшити обсяг інформації, що повідомляється учневі на уроці, більш активно в порівнянні зі звичайними заняттями організувати пізнавальну діяльність, впливати на такі психологічні процеси, як сприйняття, мислення, запам'ятовування, засвоєння інформації. Використання ІКТ компонента на уроках призводить до активації розумової діяльності, формує позитивну мотивацію в учнів до цих

занять. Існує багато напрямків застосування ІКТ в освітньому процесі. Наведемо декілька з них:

1. Контроль знань (рис. 3.1).

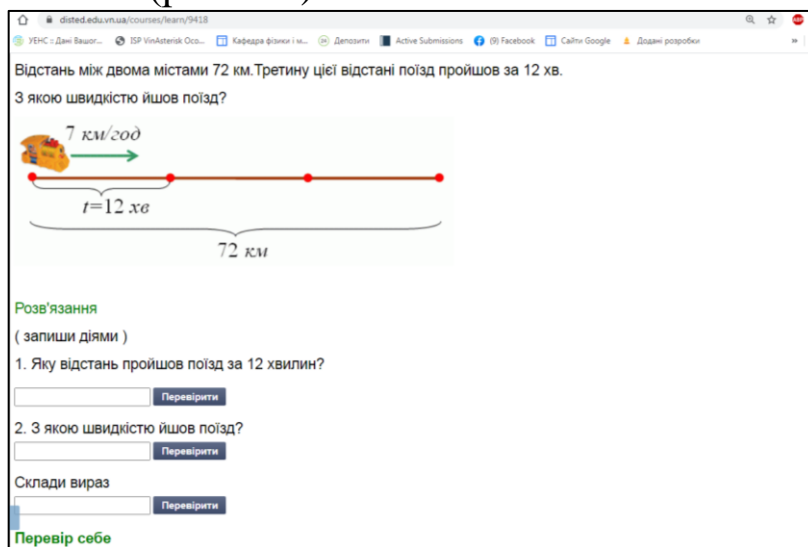

Рис. 3.1. Завдання для контролю знань у вигляді комп'ютерного тестування у системі <https://disted.edu.vn.ua/>

2. Лабораторний практикум (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Презентація для проведення дослідження властивостей води

3. Ілюстративний засіб під час пояснення нового матеріалу (рис. 3.3).

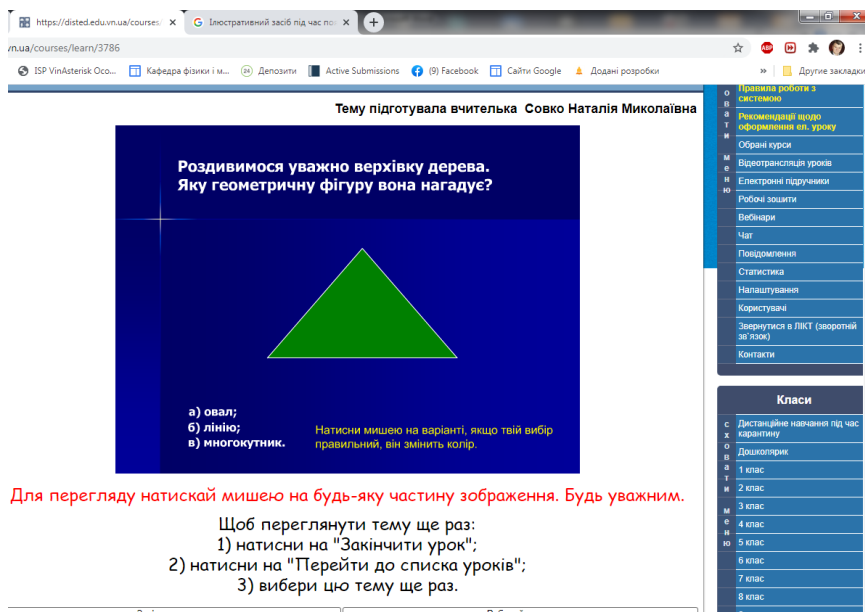

Рис. 3.3. Приклад ілюстративного матеріалу в системі <https://disted.edu.vn.ua/>

4. Самоосвіта (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Приклад он-лайн ресурсу для додаткової освіти молодших школярів

5. Ефективне формування пізнавального інтересу.

Сучасні ІКТ мають унікальні дидактичні можливості. Вони дають можливість:

1. Подавати для учнів навчальну інформацію в різній формі: текст, аудіо, відео, анімація, презентація.
2. Контролювати тимчасові параметри уроку для кожного учня.

3. Видавати великий обсяг інформації частинами, в зв'язку з цим досліджуваний матеріал засвоюється легше, ніж матеріал підручників і статей.

4. Активізувати процеси сприйняття, мислення, уяви, пам'яті.

5. Мобілізувати увагу учнів.

6. Бути точним і об'єктивним в оцінці знань.

7. Формувати мотивацію до навчання та пізнавальний інтерес.

ІКТ допомагають:

- засвоїти в більшому обсязі нові знання з цих предметів;

- організувати діяльнісний підхід в навчанні;

- досягти привабливості уроків;

- диференціювати процес навчання;

Характер використання ІКТ на уроках може бути різний - це навчальний, розвивальний, комунікативний, діагностичний, загальнокультурний. Це залежить від мети і завдань, що ставить учитель перед учнями, при проектуванні уроку з використанням комп'ютера. Проводжу уроки демонстраційного типу, уроки узагальнення і отримання нових знань, уроки комп'ютерного тестування та ін. На уроці використовуються мультимедійний проектор, комп'ютер, інтерактивна дошка, електронні мікроскопи, документ-камера. Програмне забезпечення використовується у вигляді готових продуктів, розроблених виробниками - електронні підручники.

Все це активізує пізнавальну діяльність учнів і допомагає самореалізації особистості. Робота проводиться під керівництвом вчителя, що сприяє співпраці між учнями, взаємодопомоги і взаєморозуміння, партнерським відносинам «учитель - учень». Технологія застосування ІКТ на уроках повинна бути не самоціллю, а супроводжувати предмет для доступного, наочного викладу матеріалу, для організації цікавої пізнавальної навчальної діяльності.

Використання ІКТ в навчальному процесі:

- створення презентацій,

- робота з Інтернет-ресурсами,

- колекції цифрових освітніх ресурсів (ЦОР),

- використання готових навчальних програм - електронних підручників,

- робота з тестами.

ІКТ дають можливість організувати різні форми роботи: групову, парну, індивідуальну. Працюючи в ІКТ середовищі, вчитель має

можливість створювати умови, що дозволяють кожному учневі розвиватися у відповідності зі своєю освітньою траєкторією. Інформаційно-комунікаційні технології допомагають організувати самоконтроль знань учнями в роботі з тестами, надають їм можливість систематизувати знання, повторювати, закріплювати вивчений матеріал, вирішувати інтерактивні вправи, розвивати образне мислення, пам'ять.

Застосування ІКТ на уроках є ефективним фактором для розвитку мотивації учнів. У більшості випадків дітям дуже подобається працювати в комп'ютерному класі або з інтерактивною дошкою, так як уроки проходять в неформальній обстановці, дітям надано велику свободу дій, і деякі з них можуть проявити свої знання.

Застосування ІКТ сприяє усвідомленому засвоєнню знань учнями і дає можливість підвищити позитивну мотивацію навчання, активізувати пізнавальну діяльність учнів. Використання ІКТ сприяє проведенню уроків на високому естетичному і емоційному рівні; забезпечує наочність, залучення великої кількості дидактичного матеріалу, дає можливість збільшити обсяг виконаної роботи на уроці в 1,5-2 рази; забезпечити високий ступінь диференціації навчання (майже індивідуалізація); розширити можливість самостійної діяльності; формувати навички дослідницької діяльності; забезпечити доступ до різних довідкових систем, електронних бібліотек, інших інформаційних ресурсів.

Необхідно пам'ятати: ІКТ повинні виступати як допоміжний елемент навчального процесу, а не основний.

З огляду на психологічні особливості молодшого школяра, робота з використанням ІКТ повинна бути чітко продуманою і дозованою. Практика роботи в цьому напрямку показала, що в кінцевому рахунку використання комп'ютерних технологій оптимізує процеси розуміння і запам'ятовування навчального матеріалу, позитивно впливає на мотивацію школярів, що безсумнівно підвищує якість навчання.

Використання ІКТ також дозволяє проводити уроки:

- на високому естетичному і емоційному рівні (анімація, музика)
- забезпечує наочність;
- привертає велику кількість задач;
- забезпечує високий ступінь диференціації навчання;
- учні вчаться навичкам контролю та самоконтролю;
- дозволяє вести навчання в зоні найближчого розвитку;

- створює сприятливі умови для кращого взаєморозуміння вчителя і учнів і їх співпраці в навчальному процесі.

Саме інформаційні технології, будучи універсальними засобами навчання, дозволяють не тільки формувати в учнів знання, вміння і навички, а й розвивати особистість дитини. Образність відображення тих чи інших явищ і процесів в пам'яті учня збагачує сприйняття навчального матеріалу, сприяє його кращому розумінню, а значить і підвищують мотивацію до навчання.

Отже, місце ІКТ в навчанні - інформаційна підтримка діяльності вчителя і учнів, роль ІКТ полягає в розширенні освітніх можливостей учнів, інтенсифікації, диференціації та індивідуалізації їх діяльності в процесі навчання. Значення ІКТ полягає в створенні передумов та умов для вдосконалення якості освіти, для формування і розвитку особистості людини і її творчих здібностей.

2.4. Діагностика основних мотивів навчання учнів початкової школи

У процесі євроінтеграційного шляху нашої держави важливе місце займає позитивна мотивація молодших школярів до навчання, їх бажання здобувати нові знання, впевнено та прогресивно розвиватися, у майбутньому прославляючи свою країну. Проблему основних мотивів навчання досліджували у своїх працях відомі психологи: О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, Є. Ільїн та ін., а також відомі педагоги: С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Савченко.

Мотив (франц. *motif*, від лат. *Moveo* – рухаю) – спонукальна причина дій і вчинків людини (те, що штовхає до дії). Основою мотиваційної діяльності людини є її різноманітні потреби. Внаслідок усвідомлення і переживання потреб первинних (природжених) і вторинних (матеріальних і духовних) у людини виникають певні спонуки до дії, завдяки яким ці потреби задовольняються. В дошкільному віці провідними є ігрові мотиви. У шкільному віці вони відступають на другий план, поступаючись місцем навчальним мотивам, до яких у подальшому приєднуються трудові. Особливо важливе значення мають моральні мотиви. поведінки. Саме мотиви. надають моральний (або аморальний) смисл діям і вчинкам. Виховання й закріплення в досвіді правильних мотивів поведінки – одне з найважливіших завдань педагога [7]. Передусім є цікавим трактування, у якому мотив визначається як предмет потреби. Так

розумів мотив, наприклад, О. Леонтьєв. «Предмет потреби, – пише він, – матеріальної чи ідеальної, яка чуттєво сприймається або дана тільки в уяві, в розумовому плані, ми називаємо мотивом» [13]. Науковець вважає, що за мотивом завжди приховується проблема потреб в її дійсності, проте у понятті «потреба» мотив прихований. На його думку, мотив – це об'єкт, який відповідає тій чи іншій потребі, і який, у тій чи іншій формі відображаючись суб'єктом, веде його до діяльності. Але більшість дослідників трактують мотив діяльності значно ширше. Так, С. Рубінштейн, характеризуючи мотив як свідомий стимул, вважає, що він у своїй конкретній змістовності формується у міру того, як людина враховує, оцінює, зважує обставини, в яких перебуває, і усвідомлює мету, яка з'являється перед нею. Думку, близьку до цієї, розвиває П. Якобсон, який вважає, що мотивом учинку є «той стимул, що приводить до його завершення» [13].

Навчання по-різному впливає на розумовий розвиток залежно від того, наскільки успішно воно виховує в учнів повноцінні мотиви учіння. Дослідні дані свідчать, що структура навчальної діяльності, адекватна цілям навчання, є фактором формування в учнів не лише систем операцій і знань, а й навчальних, пізнавальних інтересів, бажання вчитися, допитливості, любові до книги, прагнення до самоосвіти. Щоб розширити і спрямувати мотиваційні стимули учіння, важливо знати, що є рушійною силою учіння школярів. Мотиви, які визначають ставлення дітей до навчання, різноманітні за змістом, тривалістю дії, силою впливу [15]:

- почуття обов'язку
- бажання заслужити похвалу вчителя
- страх перед покаранням
- звичка виконувати вимоги дорослих

Мотиви учіння

- пізнавальний інтерес молодших школярів
- честолюбство
- прагнення утвердитися в класі
- бажання порадувати батьків
- бажання одержувати «п'ятірки»
- прагнення заробити винагороду.

Навчання молодших школярів полімотивоване, тобто дитиною керують, залежно від ситуації, різні мотиви, але серед них є визначальний. Ось на нього і треба впливати. Щоб цей вплив був

дієвим і різнобічним, слід подбати про відповідну організацію навчальної праці учнів на уроці й удома. Спочатку в молодших учнів (особливо в першокласників) переважає інтерес до зовнішньої сторони навчання, до нової позиції учня, нових форм спілкування. Потім з'являється і закріплюється мотив досягнення результату навчальної праці. І лише з часом, за сприятливих умов виявляється інтерес до самого процесу учіння, до способів пізнавальної діяльності. Для учіння цінніша мотивація, зумовлена пізнавальними потребами, інтересом до способів пізнання [13].

На думку Є. Ільїна [20] основними факторами, які впливають на формування позитивної стійкої мотивації до учбової діяльності, є:

1) зміст навчального матеріалу;

2) сама організація учбової діяльності, яка містить мотиваційний, операційно-виконавчий і рефлексивно-оцінний етапи.

Нами було проведене опитування (див. табл. 3.2) серед учнів 2-А класу ЗОШ І-ІІІ ступенів №8 м. Вінниці з метою виявлення основних мотивів учнів навчання у школі (за В. Кириленком). В опитуванні брали участь 28 респондентів. Ми запропонували учням дати відповіді на запитання, заповнюючи наступні картки. Пропонуємо варіант відповідей учениці 2-А класу Олесі М.(8 років).

Таблиця 3.2

Питання для опитування

№	Твердження	так	ні
1.	Я навчаюсь тому, що на уроці мені цікаво	+	
2.	Я навчаюсь тому, що змушують батьки		+
3.	Я навчаюсь тому, що це приносить мені радість	+	
4.	Я навчаюсь тому, що хочу в майбутньому мати гарну роботу	+	
5.	Я навчаюсь тому, що хочу, аби батьки могли мною пишатися	+	
6.	Я навчаюсь тому, що не хочу відставати від інших учнів та своїх товаришів	+	
7.	Я навчаюсь тому, що наш клас найкращий в школі	+	
8.	Я навчаюсь тому, що мені подобаються шкільні перерви	+	
9.	Я навчаюсь тому, що у наш час треба багато всього знати	+	
10.	Я навчаюсь тому, що не хочу бути покараним за	+	

	невдачі		
11.	Я навчаюсь тому, що мені подобається класний керівник	+	
12.	Я навчаюсь тому, що мені подобається, коли мене хвалять	+	
13.	Я навчаюсь тому, що мені подобається ходити в школі у новій шкільній формі	+	
14.	Я навчаюсь тому, що хочу отримувати високі оцінки	+	
15.	Я навчаюсь тому, що мені подобається, коли мене хвалить учитель в класі	+	
16.	Я навчаюсь тому, що до мене часто звертаються однокласники за допомогою	+	
17.	Найкраще у навчанні мені вдається:		
	- рахувати, додавати, віднімати, ділити, множити;	+	
	- читати	+	
	- писати	+	
	- ліпити та малювати, робити фізичні вправи	+	

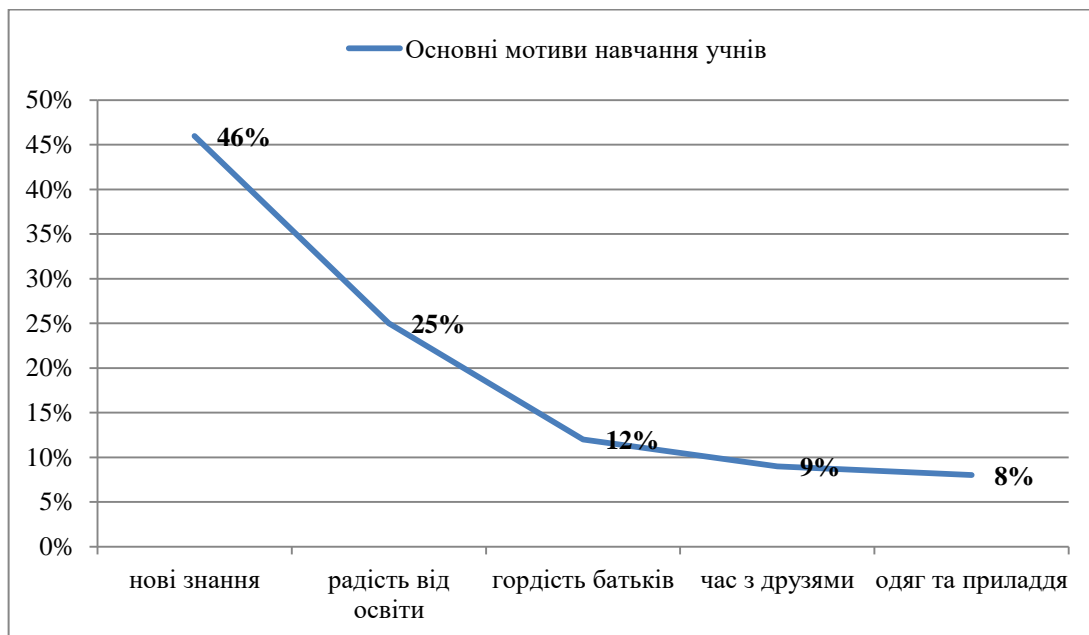

Рис. 3.5. Основні мотиви навчання учнів.

Проаналізувавши відповіді учнів, ми дійшли висновку, що в більшості (94%) школярів переважає позитивна мотивація. Основними мотивами навчання дітей є: бажання отримати нові знання (46%), освіта приносить радість (25%), бути гордістю батьків (12%), проводити час з друзями (9%), одягати красиву форму та

користуватися новим шкільним приладдям(8%). Основні мотиви учнів зображені на рис. 3.5.

Отримані результати спонукали нас до виокремлення умов для забезпечення позитивної мотивації учнів:

- збагачувати зміст особистісно-орієнтованим цікавим матеріалом;

- утверджувати справді гуманне ставлення до всіх учнів, бачити в дитині особистість;

- задовольняти потреби в спілкуванні з учителем та однокласниками під час навчання;

- збагачувати мислення інтелектуальними почуттями;

- формувати допитливість і пізнавальний інтерес;

- формувати адекватну самооцінку своїх можливостей;

- утверджувати прагнення до саморозвитку, самовдосконалення;

- використовувати різні способи педагогічної підтримки, прогнозувати ситуації, коли вона особливо потрібна дітям;

- виховувати відповідальне ставлення до навчальної праці, зміцнювати почуття обов'язку.

Реалізація кожної з цих умов вимагає тривалої, узгодженої роботи вчителя і батьків. Організація навчання, тобто зовнішні умови, опосередковано впливають на мотивацію учіння, яка є глибоко індивідуальною і не може бути негайним наслідком ізольованого використання навіть дуже ефективного засобу (скажімо, дидактичної гри, безбального оцінювання). Отже, підвищуючи мотивацію навчання учнів, ми зможемо ефективно впливати на формування компетентного, свідомого населення держави.

ВИСНОВКИ

Під час виконання дослідження виконано всі поставлені завдання, що дає можливість зробити такі висновки:

1. Проведено теоретичний аналіз науково-методичної, психолого-педагогічної літератури, періодичних видань та ресурсів мережі Інтернет з досліджуваної проблеми, на основі якого охарактеризовано сутність понять мотивація, мотив, мотиваційна сфера.

Визначено, що сутність і поняття мотивації полягають в сукупності різних процесів: фізичних, поведінкових, інтелектуальних і психічних. Завдяки цим процесам визначається рішучість людини в визначених ситуаціях.

Розглянуто найпоширеніші моделі мотивації А. Маслоу, Ф. Херцберга, Д. Макклелланда.

2. З'ясовано, що для того, щоб навчальний процес в початковій школі характеризувався високою мотивацією, як з боку учнів, так і з боку педагогів, він повинен відрізнятися такими особливостями:

- враховувати в максимально можливій мірі пізнавальні інтереси учнів і підтримувати творчу діяльність вчителів;

- мати високий ступінь практичної орієнтованості, тобто учні будуть розуміти корисність і значущість одержуваної інформації особисто для себе і для своєї повсякденної діяльності;

- здійснюватися у взаємодії з закладами додаткової освіти, батьківським співтовариством.

3. Проведено експериментальну діяльність з учнями початкових класів. Яка будувалась на наступних принципах особистісно орієнтованого підходу: актуалізації, індивідуальності, суб'єктності, вибору, творчості і успіху, довіри і підтримки.

Нами розглянуто і запропоновано для використання методи розвитку та формування навчальної мотивації молодшого школяра: створення проблемної ситуації, дидактичні ігри тощо.

Ігрова модель навчання сприяла підвищенню мотивацію участі в програмі і розвитку творчих здібностей учнів. Крім того, на кожному занятті дітям в контексті гри давались спеціальні вправи («Чарівна картинка», «Так чи ні», «Де що», «Заборонена літера», «Долоньки», «Цифрова таблиця», «Що змінилося», «Фотоапарати», «Небилиці в особах», «Картинки-загадки», «Сніжний ком», «Забавні помилки» та ін.), спрямовані на розвиток креативності. Під час проектування та підготовки занять були враховані фактори і умови, що сприяють розвитку креативності: відсутність оціночних суджень, приклади креативної поведінки, їх емоційно-особистісна включеність в ігрову діяльність.

Підтверджено ефективність використання інформаційних технологій для розвитку мотиваційної сфери учнів. Адже вони здатні забезпечити індивідуалізацію навчання, адаптацію до здібностей та інтересів учнів, розвиток їх самостійності і творчості, доступ до нових джерел навчальної інформації, використання комп'ютерного моделювання досліджуваних процесів і об'єктів тощо. Використання інформаційних технологій сприяє обліку індивідуальних можливостей кожного учня, їх інтересів, схильностей, суб'єктивного досвіду, накопиченого в навчанні і реальному житті, виконання вимог

щодо індивідуалізації навчання учнів, їх адаптації до пізнавальних потреб і інтересів.

Проведено експериментальне дослідження щодо рівня сформованості мотивації до навчальної діяльності молодших школярів. Було проведене опитування серед учнів 2-А класу ЗОШ І-ІІІ ступенів №8 м. Вінниці з метою виявлення основних мотивів учнів навчання у школі (за В. Кириленком).

Отримані результати дали можливість виокремити ряд умов для забезпечення позитивної мотивації учнів. Реалізація кожної з цих умов вимагає тривалої, узгодженої роботи вчителя і батьків і сприятиме підвищенню навчальної мотивації учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабка В.Л. Айзенк Ганс Юрген. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Айзенк>.
2. Бабаян Ю.О. Розвиток рефлексивного оцінювання як чинника мотивації досягнення молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07.; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2004. 20 с.
3. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). 2-ге вид.: Навч. посіб. / В.П. Кутішенко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.
4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. 400с.
5. Вінс В.А., Стариченко О.А. Соціально-психологічні особливості розвитку мотивації досягнень у дітей молодшого шкільного віку. Молодий вчений. № 9.1 (36.1), вересень. Чернівці, 2016. С. 30-33.
6. Волкова Н.П. Педагогіка: [навчальний посібник]. К.: Академія, 2001. 212 с.
7. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К. : Либідь, 1997. 374 с.
8. Гузенко О.А. Шляхи та умови ефективного формування мотивації навчання молодших школярів. Інноваційна система виховної роботи на основі проектування соціального розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 1-2 березня 2001 р. Луцьк: Волинський обласний навчально-методичний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, 2001. С. 41-46.
9. Гузенко О.А. Дидактичні умови підвищення рівня пізнавальної мотивації молодших школярів. Проблеми педагогічних технологій: Зб.наук.пр. Луцьк, 2001. Вип.2. С. 44-48.
10. Гузенко О.А. Формування мотивації навчання молодших школярів в умовах особистісно орієнтованої освіти: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Луцьк, 2002. 21 с.
11. Державний стандарт початкової загальної освіти URL: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/NewSchool_Presentation-final_18-08-2017.pdf.
12. Заброцький М.М. Основи вікової психології. Навч. посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 112с.

13. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.Д. Максименко, В.О. Зайчук, В.В. Клименко, В.О. Соловієнко. За загальною редакцією академіка С.Д. Максименко. К.: Форум, 2000. 543 с.

14. Заєць В.С., Моклюк М.О. Мотивація навчальної діяльності молодших школярів як психолого-педагогічна проблема. Сучасні досягнення вітчизняних вчених у галузі педагогічних та психологічних наук : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, Україна, 6-7 березня 2020 року). Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. Ч. 1. С. 71-74.

15. Заєць В.С. Діагностика основних мотивів навчання учнів початкової школи. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 3 березня 2020 р.) / за ред. О.А. Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. Вип. 9. С. 155-159.

16. Занюк С. Мотивація та саморегуляція учня. К.: Главник, 2004. 96 с.

17. Кириленко В. Формування та корекція мотивації учіння молодших школярів. Початкова школа. 2007. № 12. С. 50-53.

18. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. За ред. Л.М. Проколієнко. К.: Рад. шк., 1989. 608 с.

19. Кудикіна Н. Ігрова діяльність у початковій освіті. Відкритий урок. 2006. №5-6. С.27-32.

20. Кудикіна Н. Психологія та педагогіка гри. Відкритий урок. 2006. №5-6. С.32-36.

21. Лапшина І.М. Місце дидактичних ігор у позитивній мотивації полімовності дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник Ізмаїльського держ. пед. ін-ту., 2000. Вип 9. С. 87-90.

22. Лапшина І.М. Словесні ігри та ігрові вправи у формуванні аудіативних навичок дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Її величність гра : теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. С. 139-145.

23.Лапшина І.М., Любанська А.М. Місце дидактичних ігор у позитивній мотивації двомовності дітей молодшого шкільного віку. Современные тенденции развития и взаимодействия языков: Материалы межвуз. науч.-практ. конф., посвященной Дню слав. письменности 23-24 мая 2000 г. 2000. С. 135-138.

24.Макаренко А. С. Гра. Вибрані твори: в 7-ти т. Т.4. К., 1954. 524 с.

25.Маркова А.К. Формування мотивації навчання: Книга для вчителя. М., 2003. 320 с.

26.Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка: Навч. посіб. К.: МАУП, 2002. 176с.

27.Maslow A.H. A Theory of Human Motivation. Originally Published in Psychological Review, 1943. 50. 370-396. URL: <https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.

28.Олефіренко Н.В., Андрієвська В.М. Дидактичні ситуації з використанням комп'ютера у навчанні молодших школярів. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/98/84>.

29.Олійник О. Мотивація учнів початкової школи до навчання. URL: <https://www.empatia.pro/motyvaczija-uchniv-pochatkovoyi-shkoly-do-navchannya/>

30.Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. К.: Либідь, 1999. 536 с.

31.Полєвікова О.Б. Система творчих вправ як засіб розвитку мотивації до вивчення рідної мови у молодших школярів : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 ; Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2004. 20 с.

32.Поліщук М.А., Моклюк М.О. Дидактична гра як засіб навчання і виховання молодших школярів. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 19-20 квітня 2018 р.) / за ред. О.А.Голюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. Вип. 7. 326 с.

33.Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти: посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид., доповн., переробл. К.: Богданова А.М., 2009. 226 с.

34. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: [підр. для студентів пед. факультетів]. К.: Генеза, 1999. 368 с.

35. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5-ти т. Т.3. К.: Радянська школа, 1977. С. 9-98.

36. Формування позитивної мотивації як фактору успіху навчальної діяльності молодших школярів. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://te.zavantag.com/docs/>

37. Юдина Н.О. Особливості дослідження мотивації навчання учнів молодшої школи. Обдарована дитина. 2006. № 9. С. 41-61.

РОЗДІЛ 4. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ ЯК ЗАСОБУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

§ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

1.1. Дидактична гра як метод навчання: характеристика основних понять проблеми

Сучасна педагогіка і психологія спрямовує свої зусилля на те, щоб виявити здібності та можливості учня, максимально використовувати їх для розвитку особистості. Цього можна досягти лише впровадженням таких методів, засобів та організаційних форм навчання, які б активізували пізнавальну діяльність учнів, розвивали їх здібності, привчали працювати самостійно і творчо [24, с. 20; 26]. Одним із таких методів є дидактична гра.

Сьогодні єдиного погляду на визначення поняття «дидактична гра» у педагогічній літературі не існує. Цей термін має різні тлумачення в працях окремих дослідників. Проблема гри приділяли значну увагу мислителі і педагоги як минулого, так і сучасного: Платон, Аристотель, Рабле, Я.А. Коменський, Д. Локк, Ж-Ж. Руссо, І. Кант, К. Ушинський, А. Макаренко, Л. Виготський, О. Запорожець та інші. Так, наприклад, М.В. Кларін визначав, що дидактична гра - це гра за правилами, підпорядкованими досягненню заздалегідь накресленого ігрового результату [25, с. 62]. У багатьох працях дослідників відображено різні підходи до визначення сутності дидактичної гри. Так, науковці визначають сутність гри як форму спілкування (М. Гончаров, Т. Ладивір, М. Лісіна, В. Семенов, В. Сушко, Н. Філатова), форму діяльності (Л. Виготський, Д. Ельконін), умову розумового розвитку (П. Каптерев, Є. Покровський, С. Рубінштейн, І. Сікорський, А. Смирнов) [7, с. 47]. А. Макаренко вважав дитячі рольові ігри такими ж важливими для розвитку дитини, як для дорослого справжню працю. Однак, зазначав він, тільки та гра є педагогічно цінною, в якій учень активно діє, мислить, будує, комбінує, моделює людські взаємини.

Дидактична гра – це практична групова вправа з вироблення оптимальних рішень, застосування методів і прийомів у штучно

створених умовних, що відтворюють реальну обстановку. Під час гри в учня виникає мотив, суть якого полягає в тому, щоб успішно виконати взятую на себе роль. Отже, система дій у грі виступає як мета пізнання і стає безпосереднім змістом свідомості школяра. Все, що допомагає успішному виконанню ролі, має для учня особливе значення і якісно ним усвідомлюється.

Опрацювавши педагогічні джерела, ми наводимо найбільш вдале, на наш погляд, тлумачення цього поняття: *дидактична гра* - індивідуальна, групова і колективна навчальна діяльність учнів, що включає в себе елемент суперництва та самодіяльність в засвоєнні знань, умінь і навичок, набуття досвіду пізнавальної діяльності і спілкування в процесі ігрового навчання.

Дидактичні ігри застосовуються у навчанні та вихованні всіх вікових груп дітей. Особливістю їх те, що вони створюються і розробляються дорослими для навчання і виховання дітей. Дидактичні ігри поєднують елементи навчання з радісною для дітей ігровою діяльністю.

Мета дидактичних ігор – формування в учнів умінь поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю; розширення світогляду та інтересів дитини, розвивати інтелектуальні, творчі, пізнавальні здібності дітей, їх організаторські, комунікативні, прикладні вміння, навички, самостійність, сприяти розвитку емоційної сфери дитини, умінь її рефлексії, створити умови для самовираження, розкриття її власного «Я». Оволодіти необхідними знаннями, вміннями і навичками ученя зможе лише тоді, коли

Дидактична гра на уроці – не самоціль, а засіб навчання і виховання. А тому найсуттєвішим для вчителя будь-якого предмета, є такі питання:

а) визначити місце дидактичних ігор та ігрових ситуацій у системі інших видів діяльності на уроці;

б) доцільність використання їх на різних етапах вивчення різноманітного за характером навчального матеріалу;

в) розробка методики проведення дидактичних ігор з урахуванням дидактичної мети уроку та рівня підготовленості учнів;

г) вимоги до змісту ігрової діяльності у світлі ідей розвивального навчання;

д) передбачення способів стимулювання учнів, заохочення в процесі гри тих, хто найбільше відзначився, а також для підбадьорення відстаючих.

Гра – одна з найважливіших сфер у життєдіяльності дитини, разом з працею, навчанням, мистецтвом, спортом вона забезпечує необхідні емоційні умови для всебічного, гармонійного розвитку особистості. Для педагога вона стає інструментом виховання, що дає змогу повністю враховувати вікові особливості дітей і підлітків, розвивати ініціативу, створювати атмосферу розкутості, самостійності, творчості та умови для саморозвитку.

В грі формується багато особливостей особистості дитини. Гра – це своєрідна школа підготовки до праці. В грі виробляється спритність, витримка, активність. Гра – це школа спілкування дитини.

Гра тільки здається легкою. А насправді вона потребує, щоб дитина яка грається віддавала грі максимум своєї енергії, розуму, витримки, самостійності. Гра є напруженою працею і через зусилля веде до задоволення.

Дидактичні ігри повинні приковувати нестижку увагу дітей до матеріалу уроку, давати нові знання, заставити їх напружено мислити.

Гра є найприроднішою і найпривабливішою діяльністю для молодших школярів. Про це К.Д. Ушинський [7] писав: «Зробити серйозне заняття для дитини цікавим – ось завдання початкового навчання. Кожна здорова дитина потребує діяльності і до того ж серйозної діяльності... З перших ж уроків привчайте дитину полюбити свої обов'язки й знаходити приємність в їх виконанні».

Саме в іграх розпочинається невимушене спілкування дитини з колективом класу, взаєморозуміння між учителем і учнем. У процесі гри в дітей виробляється звичка зосереджуватися, працювати вдумливо, самостійно, розвивається увага, пам'ять, жадоба до знань. Задовольняючи свою природну невсипущу потреба в діяльності, в процесі гри дитина «добудовує» в уяві все, що недоступне їй в навколишній дійсності, у захопленні не помічає, що вчиться – пізнає нове, запам'ятовує, орієнтується в різних ситуаціях, поглиблює раніше набутий досвід, порівнює запас уявлень, понять, розвиває фантазію.

Гра належить до традиційних і визнаних методів навчання і виховання, дошкільників, молодших школярів і підлітків. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності освітня, розвиваюча й виховна функція діють у тісному взаємозв'язку. Гра як метод навчання організовує, розвиває учнів, розширює їхні

пізнавальні можливості, виховує особистість.

Задовольняючи дитячу допитливість, залучити їх до активного пізнання оточуючого світу, оволодіти способами пізнання зв'язків між предметами та явищами допоможе гра.

Навчатись, граючись! Ця ідея цікавила багатьох педагогів і вихователів. Практично вирішити цю проблему зміг нині добре відомий всім О. Амонашвілі [7]. Він показав, як через гру можна увести дитину в складний світ пізнання. О. Амонашвілі грає, спілкуючись із своїми учнями. І це важливе вміння дорослої людини стати на один рівень з дитиною щедро винагороджується – блиском допитливих очей, живою активністю сприймання, щирою любов'ю до вчителя.

Ігри можна поділити на предметні та сюжетні. Предметні призначені для пізнання повних явищ і закономірностей, крім тих, які містять зв'язки та стосунки між людьми. Сюжетність ігри характеризується тим, що охоплюють закономірності людської діяльності й спілкування. Вони поділяються на виробничі й тренінгові.

Виробничі ігри у свою чергу, поділяються на імітаційні, рольові, ділові. Останні є синтезом двох попередніх (імітаційних і рольових), вони найбільш складні. Для проведення ділових ігор потрібні певний досвід, який можна набути у навчальних іграх інших видів.

Щодо рольових відношень у сюжетних іграх, то їх прийнято ділити на симетричні й асиметричні. При симетричних рольових відносинах учасники гри виступають носіями однієї соціальної ролі, наприклад: брат – сестра, учень – учень, вчитель – вчитель. Ситуації такого спілкування спрямовані на розвиток умінь будувати взаємовідносини з носієм ролі, обговорювати і вирішувати проблеми в межах загального соціального контексту.

Асиметричні відношення спостерігаються тоді, коли учасники спілкування різняться між собою соціальними ознаками. Наприклад: учень – учитель, учень – учень (якщо вони належать до різних вікових груп) та ін. Асиметричні відношення впливають і на повну поведінку відносно до ролі та статусу партнера.

Рольові відношення між учасниками гри є основними параметрами, що визначають характер емоцій. Залежно від конкретної дидактичної мети нестандартного уроку, індивідуальних вікових і психологічних особливостей дітей, сюжетно-рольову гру можна проводити з одним учнем, групою або з цілим класом [22].

Головна мета рольової гри – розвивати здібності школярів, прищеплювати уміння приймати правильні рішення. У рольових іграх виявляється особистість учня, його здібності та перспективи на майбутнє.

Дидактичні ігри бажано широко використовувати як засіб навчання, виховання і розвитку школярів. Важливою являється виховна сторона. Гра вимагає від дітей уваги, вміння швидко знаходити правильне рішення.

У будь-якій грі розвивається увага, спостережливість, кмітливість. Сучасна дидактика звертаючись до ігрових форм навчання на уроках, вбачає в них можливості ефективної взаємодії педагога і учнів, продуктивної форми їх спілкування з властивими їм елементами змагання, невідомості, цікавості.

У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються.

Виникнення інтересу до математики в учнів значною мірою залежить від методики її викладання [12, с. 20]. Кожен учитель має нести відповідальність за те, якими учні вийшли з уроку. Тобто після уроку в дітей не повинна згаснути жага до знань і любов до життя. На уроці учень має здобувати знання і вчитися ними оперувати, витрачаючи на це лише частку своїх сил [7, с. 6]. Потрібно турбуватися про те, щоб на занятті кожний учень працював активно, захоплено. І використовувати це як відправну точку для виникнення та розвитку допитливості, глибокого пізнавального інтересу.

Одним із можливих шляхів досягнення поставленого завдання є введення дидактичних ігор у широку практику роботи викладачів. У процесі гри в дитини формується звичка зосереджуватися, мислити самостійно, розвивається увага, увага, прагнення до знань. Гра допомагає виховувати в учнів дисциплінованість, доброзичливість, почуття відповідальності та інші якості [18].

Л.С. Виготський виявив і сформулював своєрідний педагогічний парадокс гри: учень під час гри робить те, що йому хочеться (лінія найменшого опору), але в грі він вчиться підкорятися правилам, логіці, раніше прийнятим умовам (лінія найбільшого опору) [21-22].

У людській практиці ігрова діяльність виконує такі функції [16]:

-*розважальну* (це основна функція гри – розважити, принести задоволення, захопити, пробудити інтерес);

- *комунікативну*: засвоєння діалектики спілкування;
- *самореалізації* у грі як полігоні людської практики;
- *ігротерапевтичну*: переборювання різноманітних труднощів, що виникають у інших видах діяльності;
- *діагностичну*: виявлення відхилень від нормативної поведінки, самопізнання у процесі гри;
- *корекційну*: внесення позитивних змін у структуру особистісних показників;
- *міжнаціональної комунікації*: засвоєння єдиних для усіх людей соціально-культурних цінностей;
- *соціалізації*: включення в систему громадських (суспільних) відносин, засвоєння норм людського співіснування.

Виділяють такі можливості ігрової діяльності її учасників [13]:

- не дати згаснути інтересу до нового, творчого, пошуку першості;
 - допомогти у вирішенні особистих проблем дитини;
 - створити умови для розкриття лідерського, творчого потенціалу особистості, що розвивається, формується;
 - розкрити здібності кожної дитини.
- При виборі гри слід враховувати:
- вікові та індивідуальні особливості дітей;
 - бажання та настрої дітей;
 - умови проведення та наявність необхідного інвентаря та обладнання.

Дидактична гра є цінним засобом виховання розумової активності дітей, вона активізує психічні процеси, викликає в учнів живий інтерес до процесу пізнання. В ній діти з задоволенням долають значні труднощі, тренують свої сили, розвивають здібності і вміння. Вона допомагає зробити будь-який навчальний матеріал захоплюючим, викликає в учнів глибоке задоволення, створює радісний робочий настрій, полегшує процес засвоєння знань. Дидактичні ігри конструюються по різному. В деяких із них є всі елементи рольової гри : сюжет, роль, дія, ігрове правило, а в інших – тільки окремі елементи: дія чи правило або те і інше.

У структуру гри як процесу входять [4, с. 3-6].:

- ролі, взяті на себе гравцями;
- ігрові дії як засіб реалізації цих ролей;
- ігрове використання предметів, тобто заміна реальних речей ігровими, умовними;

- реальні взаємини між гравцями;
- сюжет (зміст) – частина дійсності, що умовно відтворюється у грі.

При підборі ігор необхідно пам'ятати про те, що вони повинні сприяти повноцінному всесторонньому розвитку психіки дітей, їх пізнавальним здібностям, мові, досвіду спілкування з однолітками і дорослими, прищепити інтерес до навчальних занять, формувати вміння і навички навчальної діяльності, допомогти дитині оволодіти вмінням аналізувати, порівнювати, абстрагувати, обговорювати. В процесі проведення ігор інтелектуальна діяльність дитини повинна бути пов'язана з її діями у відношенні до навколишніх предметів.

Для успішного навчання математики в процесі гри необхідно застосовувати як предмети, які оточують школяра, так і моделі вивчаючого матеріалу [10, с. 3-4].

Під час проведення ігор можна досягти важливих педагогічних цілей:

1. Розширювати, поглиблювати і закріплювати знання, отримані під час занять з навчальної теми.

2. Розвивати вміння використовувати необхідну інформацію, швидко реагувати на різноманітні події, оцінювати ефективність вжитих заходів у стандартній і нестандартній ситуаціях.

В процесі гри створюються умови для освоєння соціальних ролей і того середовища, в якому відбувається навчання дитини (роль вчителя, роль контролера тощо).

Як правило, гра спрямована на вирішення не одної задачі, а цілого ряду задач, при чому функції гри визначаються її дидактичними цілями. Наприклад, функція засвоєння соціальних ролей може реалізовуватися в більшості ігор, так як дидактичні ігри найчастіше мають колективний характер і передбачають той чи інший розподіл ролей.

Не можна привчати дітей до того, щоб на кожному уроці вони чекали нових ігор чи казкових героїв, так як гра не повинна являтися самоціллю, не повинна проводитися заради розваг. Вона обов'язково повинна бути підпорядкована конкретним навчально-виховним завданням, які вирішуються на уроці. Саме тому гру попередньо планують, продумують її місце в структурі уроку, визначають форму її проведення, готують матеріал необхідний для проведення гри. Потрібний послідовний перехід від уроків, насичених ігровими ситуаціями, до уроків, де гра є нагородою за роботу на уроці чи

використовується для актуалізації уваги: веселі хвилинки-смішинки, ігри-мандрівки в країну чисел чи країну знань.

В залежності від оволодіння учнями навиків учіння дидактичні ігри захоплюючого типу втрачають свою провідну роль: якщо раніше гра була передумовою для включення школярів у навчання, то після засвоєння в ігрових ситуаціях елементів навчальної діяльності гра перетворюється в дидактичний прийом.

Дидактична гра сприяє активізації розумової діяльності учнів, викликає у дітей живу цікавість і допомагає їм засвоїти навчальний матеріал. При підборі і розробці ігор необхідно виходити з основних закономірностей навчання. Ось головна з них: навчання відбувається тільки при активній діяльності школярів. Чим різноманітніше забезпечується вчителем інтенсивність діяльності учнів з предметом засвоєння, тим вища якість на рівні, який залежить від характеру організуючої діяльності – репродуктивної чи творчої.

Дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми підвищують ефективність сприймання учнями навчального матеріалу, урізноманітнюють їхню навчальну діяльність, вносять у неї елемент цікавості.

1.2. Класифікація дидактичних ігор

Враховуючи цю закономірність, можна провести класифікацію ігор з врахуванням різних видів діяльності учня. В залежності від характеру пізнавальної діяльності її можна віднести до наступних груп [21, с. 61].

1. Ігри, які потребують від дітей виконавчої діяльності. З їх допомогою діти виконують дію за зразком.

2. Ігри, під час яких діти виконують відтворюючу діяльність. До цієї групи більшість ігор спрямованих на формування навичок лічби і рахунку.

3. Ігри, в яких запрограмована контролююча діяльність школярів.

4. Ігри, з допомогою яких діти здійснюють перетворюючу діяльність. Наприклад, гра «Числа-перебіжки», діти-числа утворюють приклад на додавання, потім, по команді вчителя, утворюють інший приклад на додавання. На основі порівнювання пари прикладів роблять висновок про переставний закон додавання. Аналогічно, змінивши знак дії діти з тими ж числами складають два приклади на віднімання. Після першої команди визивають другу команду, яка

складає ланцюжок аналогічних прикладів. Виграє та команда, яка швидше справиться з завданням і зуміє грамотно сформулювати правило про перестановку доданків.

5. Ігри, які включають елементи пошукової діяльності, де ціллю гри є пояснення дітям через малюнок, схему і опорні слова математичного правила.

В системі уроків за темами важливо підбирати ігри на різні види діяльності – виконавчу, відтворюючу, контролюючу і пошукову. В грі необхідно продумувати не тільки характер діяльності дітей, але й організаційну сторону, характер управління грою. З цією метою необхідно використовувати такі прості засоби як сигнальні картки чи розрізні цифри, математичні диски тощо. Все це служить засобом активізації дітей в грі.

В більшість ігор корисно вносити елементи змагання, що також підвищує активність дітей в процесі вивчення математики [8].

Існують також і різні погляди на класифікацію дидактичних ігор. На думку О. Смоглій доцільно виокремити такі види дидактичних ігор [41]:

1) ігри-подорожі. Відображають реальні факти і події через незвичайне: просте - через загадкове, складне - через переборне, необхідне - через цікаве. Вони покликані посилити враження, надати пізнавального змісту, казкової незвичайності, звернути увагу учнів на те, що існує поряд, але вони цього не помічають. Це може бути подорож у намічене місце, подолання простору і часу, подорож думки, уяви тощо;

2) ігри-доручення. Ігрове завдання та ігрові дії в них ґрунтуються на пропозиції що-небудь зробити;

3) ігри-припущення. Їх ігрове завдання виражене в назвах: «Що було б?», «Що б я зробив, якби...?» та ін. Вони спонукають учнів до осмислення наступної дії, що потребує вміння зіставляти знання з обставинами або запропонованими умовами, встановлювати причинні зв'язки, активної роботи уяви;

4) ігри-загадки. Розвивають здатність до аналізу, узагальнення, формують вміння розмірковувати, робити висновки;

5) ігри-бесіди. Основою їх є спілкування вчителя з учнями, учнів між собою, яке постає як ігрове навчання та ігрова діяльність. Цінність таких ігор полягає в активізації емоційно-розумових процесів (єдності слова, дії, думки, уяви учнів), у вихованні вміння слухати і чути питання вчителя, питання і відповіді учнів, вміння

зосереджувати увагу на змісті розмови, висловлювати судження.

Як зазначає Д. Щербина, відповідно до характеру ігрових дій, дидактичні ігри поділяються на [51-52]:

- ігри-доручення. Ґрунтуються на інтересі дітей до дій з іграшками і предметами: підбирати, складати, роз'єднувати, з'єднувати, нанизувати тощо;

- ігри з відшукуванням предметів, їх особливістю є несподівана поява і зникнення предметів;

- ігри з відгадуванням загадок. Вибудовуються вони на з'ясуванні невідомого: «Впізнай», «Відгадай», «Що змінилось?»;

- сюжетно-рольові дидактичні ігри. Ігрові дії, передбачені у них, полягають у відображенні різних життєвих ситуацій, у виконанні ролей (покупця, продавця, вовка, гусей та ін.);

- ігри у фанти або в заборонений «штрафний» предмет (картинку). Вони пов'язані з цікавими для дітей ігровими моментами: скинути картку, утриматися, не сказати забороненого слова тощо [31].

Функціонально всі види дидактичних ігор зорієнтовані на те, щоб навчати і розвивати учнів через ігровий задум. Ця їх властивість зумовлює особливості роботи педагога щодо використання ігрових методів у розвитку школярів.

Провівши дослідження літературних джерел, ми виокремили найважливіші завдання навчальних ігор.

1. Дидактична гра збагачує чуттєвий досвід учня, забезпечує розвиток сприймання. Розвиток сенсорних здібностей у дидактичній грі відбувається разом із розвитком логічного мислення і вміння виражати думки словами, адже для розв'язання ігрового завдання учневі доводиться знаходити характерні ознаки предметів і явищ, порівнювати, групувати, класифікувати їх, робити висновки, узагальнення. Виконання цікавих ігрових дій і правил сприяє розвитку спостережливості, довільної уваги, швидкого і тривкого запам'ятовування.

2. Розв'язання дидактичного завдання формує також і волю. Добросовісне виконання правил вимагає витримки, дисциплінованості, привчає до чесності, справедливості, впливає на розвиток довільної поведінки, організованості. Зміст і правила дидактичних ігор допомагають формуванню в учнів моральних уявлень і понять (про бережне ставлення до предметів як продуктів праці, про норми поведінки, стосунки з однолітками і дорослими

тощо).

3. Ігри з дидактичними іграшками, природним матеріалом, картинками сприяють естетичному розвитку. Цікава дидактична гра викликає позитивні емоції, поліпшує самопочуття.

Дидактична гра, як метод навчання має свою структуру. Так, Г. Пятакова і Н. Заячківська визначають 4 етапи в структурі навчального процесу, який передбачає дидактичну гру [36]:

1. Орієнтація. Вчитель характеризує тему, яка вивчається, основні правила гри та її загальний хід.

2. Підготовка до проведення. Розподіл ролей, вивчення ігрових завдань, процедурні питання.

3. Проведення гри. Вчитель стежить за грою, фіксує наслідки (підрахунки балів, прийняття рішень), роз'яснює те, що незрозуміле.

4. Обговорення гри. Вчитель керує дискусійним обговоренням гри. Увага приділяється зіставленню імітації з реальним світом, установленню зв'язку гри зі змістом навчальної теми.

З'ясувавши значення дидактичної гри та існуючі види цього методу навчання, ми підкреслюємо ефективність та необхідність використання дидактичних ігор на уроках української мови. Найефективнішими є ті уроки української мови, на яких використовують різноманітні форми роботи, збагачують їх знахідками своїх творчих пошуків. У процесі гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, учні не помічають, що навчаються, до активної діяльності залучаються навіть найпасивніші учні.

1.3. Психолого-педагогічні особливості використання гри на уроках математики

Майже всі діти приходять до школи з прагненням вчитися, вони ставляться до учіння як до серйозної справи, суспільно важливої діяльності. В перші дні навчання у школі майже кожна дитина намагається сумлінно ставитись до навчання.

У недосвідчених вчителів значна частина учнів класу через три-чотири місяці починає виявляти байдужість школи, небажання відвідувати її. Основною причиною цих негативних явищ є недосконалість організації навчально-виховного процесу, яка виявляється у недостатній активізації учбової діяльності, зокрема їх мислення, у надмірному захопленні вправами, спрямованими на

формування різних навичок. У 1-2 класах діти виконують такі вправи з інтересом, у 3-му класі вони починають уже нудитися ними. Щоб такого не відбувалося вчителю треба добре знати психологічні особливості дітей, мати індивідуальний підхід до кожної дитини.

Для зміцнення позитивного ставлення учнів до школи важливо зважати на індивідуальні відмінності учнів, пам'ятаючи, що серед них є впевнені і невпевнені в своїх силах діти, які намагаються проявити активність, демонструючи цим ставлення до вчителя і школи, але є і такі, які прагнуть бути непоміченими в класі, чітко не виражають своє ставлення до школи. [7, с. 121]

Розвиток психіки здійснюється передусім на основі провідної для певного вікового періоду діяльності. Такою діяльністю для молодших школярів є навчання, яке суттєво змінює мотиви їхньої поведінки та відкриває нові джерела розвитку пізнавального та особистісного потенціалу.

Включаючись у нову для них діяльність, діти поступово звикають до її вимог, а дотримання останніх, у свою чергу, зумовлює розвиток нових якостей особистості, відсутніх у дошкільному віці. Такі якості (новоутворення) виникають і розвиваються у молодших школярів відповідно до формування навчальної діяльності.

Основними новоутвореннями психіки дитини молодшого шкільного віку є довільність як особлива якість психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексія. Саме завдяки їм психіка молодшого школяра досягає рівня розвитку, необхідного для подальшого навчання в середніх класах, переходу до підліткового віку з його особливими вимогами та можливостями.

Своєрідність навчальної діяльності полягає в тому, що її зміст в основному складають наукові поняття та зумовлені ними узагальнені способи розв'язання завдань, а її основна мета та головний результат – засвоєння наукових знань та відповідних умінь.

У структурі навчальної діяльності виділяють такі компоненти як [3; 8]:

- мета (засвоєння певних знань, умінь та навичок);
- навчальні ситуації(завдання);
- навчальні дії та операції;
- контроль і оцінка;
- мотиви і форми спілкування учнів з учителем та між собою.

Істотну роль у навчанні молодших школярів відіграють різні види наочності та дидактичні ігри. Використання наочності є засобом

донесення до учнів чуттєвих даних, необхідних для формування уявлень і понять про об'єкти пізнання, засобом розвитку здатності сприймати різноманітні явища навколишньої дійсності. А використання гри є засобом мотивації. Завдяки їй розвиваються пізнавальні інтереси, зацікавленість не лише процесом навчання, а й змістом навчання, усвідомлення необхідності виконання навчальних завдань, почуття обов'язку, відповідальності перед вчителем та батьками.

Власне, логіка розвитку дитячої гри зумовлює формування передумов для поступової трансформації ігрової мотивації у навчальну, при якій дії виконуються заради конкретних завдань і умінь, що дозволяє добитися похвали, визнання з боку дорослих і однолітків, особливого статусу.

В іграх за правилами, які характерні для старшого дошкільного і молодшого шкільного віку, виграє той, хто краще освоїв гру. Дитина прагне відпрацьовувати відповідні навички, виконувати окремі не дуже цікаві дії. Тобто, в ігровій мотивації уже наявне певне зміщення акценту з процесу на результат; окрім того, розвивається мотивація досягнення.

Щоб краще зрозуміти психологічні особливості молодших школярів розглянемо розвиток пізнавальних психічних процесів, які необхідно знати вчителю для організації не лише ігрової, а й інших діяльностей школярів як в урочний, так і позаурочний час.

До основних психічних процесів психологи відносять [22]:

- сприймання;
- увага;
- мислення;
- мовлення;
- пам'ять;
- уява.

Розглянемо докладніше кожен з них.

Сприймання молодших школярів досить розвинуте (їм притаманна висока гострота зору та слуху, вони добре орієнтуються у різноманітних формах та кольорах тощо), однак ще слабо диференційоване. Зокрема діти цього віку ще не вміють здійснювати цілеспрямований аналіз результатів сприймання, виділяти серед них головне, істотне [15].

Включення школярів у процес навчання сприяє формуванню такого виду діяльності як спостереження. У процесі навчання зростає

швидкість перебігу процесів сприймання, збільшується кількість сприйнятих об'єктів, розширюється обсяг запам'ятовування тощо. Водночас із кількісними змінами у розвитку сприймань молодших школярів проходять і якісні зміни. Якісні зміни – це певні перетворення структури сприймання, виникнення нових особливостей, що знаменують зростання його пізнавальної ефективності.

Поступово сприймання у молодших школярів стає довільнішим, цілеспрямованішим процесом. Сприймаючи нові об'єкти, діти намагаються віднести їх до певної категорії. Вибираючи предмети із певної сукупності, учні орієнтуються переважно на колір та форму, вважаючи саме їх характерними ознаками. З віком зростає точність розрізнення форми предметів.

Характерною віковою особливістю є недостатньою розвинута довільна увага молодших школярів. Домінує увага мимовільна, спрямована на нові, яскраві, несподівані та захоплюючі об'єкти. Слабкість гальмівних процесів у цьому віці зумовлює також нестійкість уваги.

Увага молодших школярів стає довільнішою за умови створення такої атмосфери для цілеспрямованої діяльності, за якої вони привчаються керуватися самостійно поставленою метою. При цьому розвиток довільної уваги іде від керування цілями, поставленими перед дітьми дорослими, до реалізації самостійно сформульованих цілей, від постійного контролю з боку вчителя (через контроль із боку однокласників) – до самоконтролю.

З віком у дітей зростає обсяг і стійкість уваги. Увага молодших школярів тісно пов'язана з важливістю навчального матеріалу. Усвідомлення необхідності, цінності нової інформації, інтерес до її змісту зумовлює стійкість їхньої уваги.

Увага залежить і від доступності та посильності навчальних завдань, поставлених перед учнями, а також від уміння вчителя так організувати процес навчання, щоб охопити ними усіх учнів класу.

Однією з причини нестійкості уваги у цьому віці є перед усім недостатня розумова активність дітей, зумовлена як недосконаліми методиками навчання, так і рівнем їхньої готовності до навчальної діяльності, недостатністю переборювати труднощі, станом здоров'я тощо.

Мислення дітей до початку навчання в школі характеризується такими особливостями [32]:

1) спрямованістю на розв'язання конкретних завдань, які виникають під час діяльності дитини, включенням її в конкретну роботу;

2) наочним і конкретним характером словесних понять про предмети і явища дійсності, в основі яких лежить узагальнення зовнішніх ознак і які органічно пов'язані з практичним використанням предмета;

3) наявністю в мисленні причинно-наслідкових зв'язків значною мірою ще обмежених предметами індивідуального досвіду дитини;

4) виникненням словесних, планувальних дій, роздумів.

З приходом до школи здійснюється перехід від наочно-образного, конкретного мислення, притаманного дошкільнятам, до понятійного, науково-теоретичного. Конкретність мислення першокласників виявляється перед усім у того, що при розв'язанні розумового завдання вони опираються на означені словами конкретні предмети, їх зображення або уявлення. Їм легше проаналізувати конкретний факт та зробити відповідні висновки, ніж навести приклад до загального правила.

Під впливом навчання в структурі мислення дитини змінюється співвідношення образних і понятійних, конкретних і абстрактних компонентів на користь зростання ролі останніх.

Молодші школярі вчать визначати відомі їм поняття, виділяючи загальні та істотні ознаки об'єктів, розв'язувати деталі складніші пізнавальні та практичні завдання, виконуючи потрібні для цього дії та операції й виражаючи результати в судженнях, поняттях, міркуваннях і умовиводах.

Загалом, засвоєння молодшими школярами уміння порівнювати підносить їх аналітико-синтетичну діяльність на вищий рівень. Аналіз поступово переходить в абстрагування, яке стає важливим компонентом мислительної діяльності учнів необхідним для узагальнення і формування понять, яка має місце в абстрагуванні, є готовність вважати зовнішні, яскраві, вражаючі ознаки об'єкта суттєвими, хоч вони нерідко не є такими. Крім того, молодшим школярам порівняно легше дається абстрагування властивостей предметів, ніж їх зв'язків і відношень.

Під впливом вимог навчальної діяльності поступово вдосконалюється і способи узагальнення: від переважно наочно-мовних. Відповідно змінюється і результати узагальнення.

З віком зростає кількість індуктивних умовиводів, змістовність та

істинність яких залежить від накопиченого дітьми досвіду. Водночас формується і дедуктивні міркування, які ґрунтуються спочатку на конкретних узагальненнях, основою яких є чуттєві спостереження, а згодом – і на абстрактних судженнях, підкріплених конкретною ситуацією. Індуктивними умовиводами молодші школярі оволодівають швидше.

Спостерігаються істотні індивідуальні особливості розумової діяльності молодших школярів, виражені у рівнях розвитку операцій аналізу і синтезу, абстрагування й узагальнення, у співвідношеннях конкретно-образних і абстрактно-словесних компонентів, у гнучкості мислення.

На початок шкільного періоду розвитку дитина вже володіє певним словниковим запасом та граматиною мови. Новим у розвитку мовлення є передусім свідоме вживання різних форм слова, оволодіння письмом, збагачення внутрішнього мовлення.

Змінюється співвідношення вживаних категорій слів, зростає словниковий запас, урізноманітнюються функції мовлення, удосконалюється його синтаксична структура тощо. Діти оволодівають писемним мовленням, у морфологічній структурі якого під впливом навчання відбуваються зміни. Збільшується кількість слів і речень у письмових роботах, зростає швидкість письма, підвищується його якість. Засвоєнню письма передують оволодіння читанням, успіхи в якому залежать передусім від методів навчання.

Важливим показником успіхів дитини в оволодінні мовленням є мовчазне читання, яке, відповідно, пов'язане з розвитком внутрішнього мовлення.

Пам'ять молодших школярів розвивається перед усім у напрямку посилення її довільності, зростання можливостей свідомого керування нею та збільшення обсягу смислової, словесно-логічної пам'яті. Змінюється співвідношення мимовільного і довільного запам'ятовування на користь зростання ролі останнього. Дослідні дані свідчать, що при вмілому керівництві навчальною діяльністю молодші школярі вже можуть виділяти у зрозумілому для них матеріалі опорні думки, пов'язувати їх між собою і завдяки цьому успішно запам'ятовувати. Розвивається також здатність до довільного відтворення матеріалу.

Однак без педагогічної допомоги діти, як правило, використовують тільки найпростіший спосіб довільного запам'ятовування і відтворення – переказування. Спроби застосувати

продуктивніші способи (переказування з використанням готового плану, смислове групування матеріалу тощо) ускладнюють роботу.

Розвиток довільної пам'яті не означає ослаблення мимовільної. Мимовільна пам'ять молодших школярів характеризується новими якісними особливостями, що зумовлюються новим змістом та формами діяльності. Мимовільне запам'ятовування і відтворення включається у систематичне виконання дітьми навчальних завдань, завдяки чому, а також внаслідок подальшого розвитку мислення, ці процеси стають систематичнішими і продуктивнішими.

Під впливом навчання у молодших школярів формується логічна пам'ять, внаслідок чого суттєво змінюється співвідношення образної та словесно-логічної пам'яті. Важливою умовою ефективності цього процесу є педагогічне керівництво, спрямоване на забезпечення розуміння (аналіз, порівняння, співвіднесення, групування тощо) учнями навчального матеріалу, а вже потім – заучування його.

У молодшому шкільному віці зростає продуктивність, міцність і точність запам'ятовування навчального матеріалу. Зумовлено це оволодіння учнями досконалішими мнемонічними прийомами.

Підвищується точність упізнання об'єктів, при чому спостерігаються якісні зміни у цьому процесі. Наприклад, першокласники, впізнаючи об'єкти, більше спираються на їх родові, загальні ознаки, а третьокласники більшою мірою зорієнтовані на аналіз, виділення в об'єктах специфічних видових та індивідуальних ознак.

Уява в цьому віці надзвичайно бурхлива, яскрава, із характерним рисами некерованості. У процесі навчання вона поступово розвивається, зокрема, вдосконалюється відтворювальна уява, яка стає реалістичною та керованішою.

Інтенсивно формується і творча уява. На основі попереднього досвіду виникають нові образи, від простого довільного комбінування уявлень діти поступово переходять до логічного обґрунтованої побудови нових образів.

Зростає швидкість утворення образів фантазії, а також вимогливість дітей до витворів власної уяви [10].

Отже, педагогу для організації ігрової діяльності молодших школярів необхідно враховувати їх психологічні особливості. Це дасть змогу використання гри на уроках математики зробити ефективнішим і полегшити стосунки вчителя і учнів.

§ 2. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ДИДАКТИЧНИХ ІГОР ЯК ЗАСОБУ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

2.1. Педагогічні умови використання гри в освітньому процесі

Відразу з'ясуємо зміст понять «умова» та «дидактична умова». В педагогіці *умови* визначають як – обставини чи особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється щось [8, с. 136].

Відповідно, *дидактичні умови* – це сукупність обставин, завдяки яким протікання навчального процесу є успішним [8, с. 136].

Дидактична гра як засіб навчання молодших школярів на думку О.Я. Савченко має відбуватись за дотримання умов ефективності її застосування: органічне включення гри в навчальний процес; захоплюючі назви; наявність ігрових елементів, зокрема зачинів, римування; обов'язковість дотримання правил, які не можна порушувати; використання лічилок; емоційне ставлення вчителя до ігрової діяльності [38, с. 196].

Також у педагогіці виділяють умови успішного застосування дидактичної гри у навчальному процесі: усвідомлення учнями мети дидактичної гри, її практичного завдання; спрямованість гри на розвиток умінь та навичок до спілкування; поступове зростання складності дидактичних ігор із урахуванням рівня навченості учнів і ступеня їх підготовленості; врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів; зв'язок дидактичної гри з іншими видами діяльності на уроці [40].

Ми не заперечуємо, а цілком розділяємо названі вище позиції вчених, що займалися розв'язанням зазначеної проблеми. Однак, передбачаємо, що процес навчання іноземних мов молодших школярів із використанням ігрової технології буде ефективнішим, якщо будуть дотримані такі педагогічні умови: буде відбуватися співпраця вчителя й учнів на підготовчому, діяльнісному та завершальному етапах гри; гра відповідатиме психологічним особливостям та віковим можливостям учнів початкової школи, їхньому навчальному досвіду, потребам та інтересам; будуть використовуватися різноманітні види ігрової діяльності, що забезпечить стійкий інтерес учнів до навчання іноземних мов; будуть застосовуватись ігри, які стимулюють розвиток мотиваційної сфери і пізнавальної діяльності учнів, сприяють удосконаленню їхніх

фізіологічних якостей та адаптації до шкільного соціуму; зміст гри відповідатиме меті та завданням уроку.

В результаті здійснення аналізу науково-методичних, психолого-педагогічних джерел і з'ясування понятійного апарату, виокремити можна наступні педагогічні умови успішного використання дидактичної гри в навчальному процесі:

1) наявність мети навчально-виховного процесу, яка має особистісний зміст і сприяє забезпеченню позитивної мотивації молодших школярів в процесі навчання з використанням гри;

2) особистісно-орієнтований характер ігрової діяльності;

3) застосування системи різноманітних дидактичних ігор під час проведення уроків в основній школі.

Розглянемо їх детальніше.

Перша умова забезпечується формуванням у учнів молодших класів позитивної мотивації на основі використання дидактичної гри в процесі навчання. Важливими у цьому випадку є розуміння понять мотив і мотивація.

Мотив – (франц. *motif*, від лат. *moveo* – рухаю) спонукальна причина дій та вчинків людини. Разом з тим виховання й закріплення в досвіді позитивних мотивів поведінки – одне з найважливіших завдань педагога [1, с. 79].

Мотивація – система мотивів або стимулів, яка спонукає учня до конкретних форм діяльності або поведінки. Її значення для поведінки діяльності і формування особистості школяра дуже велике. Завданням педагога за таких умов є виховання правильної мотивації [1, с. 81].

Серед показників, за якими визначаються рівні пізнавальної мотивації є: наявність інтересу до навчання, що виражається у свідомому характері навчально-пізнавальної діяльності, невимушеності дій; наполегливість та цілеспрямованість навчально-пізнавальних дій; тривалість довірливої уваги, яку спрямовує учень до навчального предмету; прагнення до систематичного навчання, яке реалізується поряд із наполегливістю в ретельності, охайності під час виконання навчальних дій.

Мотиваційний компонент є складовою навчального процесу. Він сприяє формуванню усвідомлення учнями їх власного стимулу до діяльності. До речі роз'яснення мети, поглиблення мотивації є передумовою позитивного ставлення учнів до навчального предмета. Тому учитель зобов'язаний викликати в учнів внутрішню потребу в

засвоєнні знань. Цього можна досягнути за допомогою чіткого й достатнього формулювання учням пізнавального завдання (найчастіше у формі проблемної ситуації), тому, що одна й та сама за характером і результатами навчальна діяльність учнів може мати різні мотиви. Разом з тим важливо, щоб учитель свідомо керував мотиваційною стороною навчальної діяльності учнів, їх інтересами і потребами, сприяв формуванню позитивного ставлення до навчання. Яке можливе, якщо: знання, вміння і навички значимі для учня практично в різних життєвих ситуаціях і тому викликають глибоку зацікавленість; наукові знання викликають зацікавленість, а вчитель забезпечує створення ситуацій, якими учні захоплюються; навчальна діяльність стимулює бажання переборювати труднощі, випробувати власні сили для засвоєння навчального матеріалу; в системі суспільних пріоритетів наукові знання користуються належним авторитетом, що сприяє зміцненню мотиваційної основи навчальної діяльності учнів; підтримується почуття власної гідності; сформовано колективний характер навчальної діяльності (створюються сприятлива атмосфера і прагнення зайняти достойне місце серед ровесників); навчальна діяльність є плідною (стимулює подальші намагання); сформувалося справедливе оцінювання досягнень, повага й розумна вимогливість, доброзичливе ставлення до учнів.

Позитивна навчально-пізнавальна мотивація реалізується в свідомому визначенні мети індивідуальної навчально-пізнавальної діяльності, сприйманні та розумінні вимог вчителя, наявності та розвиненості умінь працювати з книгою, наявності умінь складати план власних дій, наявності умінь самоконтролю. У такому випадку вона впливає на підбір дидактичних ігор для проведення уроків.

У своєму дослідженні Н. Волкова [8, с. 54] зазначає і ми з цим погоджуємося, що емоційний добробут у співпраці вчителя і учнів забезпечується позитивною оцінкою дій і вчинків останніх з боку вчителя і дорослими. Якщо ж учитель не вміє викликати перед майбутньою зустріччю з учнями певних позитивних емоцій, то неможливим є створення необхідного психологічного клімату, який забезпечував би результативність взаємодії його з учнями.

Отже можна підсумувати, що емоційна налаштованість є складовою частиною позитивної мотивації. Вона передбачає виникнення стійких позитивних образів, які за основу мали б чітке уявлення сприятливої атмосфери на уроці, схвалення дій і вчинків

учнів вчителем та однолітками і отримання задоволення від процесу і результатів своєї діяльності.

Друга умова - ігрова діяльність повинна мати особистісно орієнтований характер.

Особистісно-орієнтована освіта передбачає таку технологію навчально-виховного процесу, за якої відбувалося б створення необхідних умов духовного, морального, емоціонального й інтелектуального становлення особистості, реалізація не тільки педагогічного впливу, але й педагогічного взаємовпливу співпраці й співтворчості в системі відносин «учитель - учень», активізація позиції школяра для збагаченні інтелектуального й духовно-морального потенціалу особистості.

Значення особистісно-орієнтованого навчання полягає у створенні оптимальних умов для особистісного розвитку, становлення індивідуальності, самовизначення і самоствердження школяра.

Варто зазначити, що до ряду важливих особливостей навчання, орієнтованого на особистість учня можна віднести: гуманістичну систему взаємовідносин учителя й учнів; активну інтелектуальну працю; визнання внеску кожного учня у колективний пошук, навчальний результат, який орієнтований на розвиток особистості; свободу вибору навчальних ролей, завдань та способів їх виконання; особистісно-орієнтовану систему оцінювання; ситуацію успіху у розв'язанні пізнавальних проблем; самооцінку особистісних досягнень у навчальному процесі.

Кожен учень повинен сприйматися як особистість цілісна і окрема. Відповідно до цього має організовуватися і гра на уроках. Отже гра підбирається з урахуванням ролей, що відповідають особистостям кожного учня. При цьому дуже важлива і визначальна процедура - розподіл ігрових завдань для учнів. Тут учитель має виявити весь психологічний і педагогічний такт. Учнів, які володіють знаннями з невисоким рівнем, необхідно підтримувати, створювати для них ситуацію успіху, щоб вселити впевненість. Учням з високим рівнем навчальних досягнень і лідерів класу необхідно забезпечити завдання підвищеної складності. Тоді їхня перемога у грі буде важчою, але не менш бажаною [52].

Таким чином, ми можемо стверджувати, що елемент особистісної орієнтації учнів під час гри є важливим для реалізації цілей, намічених вчителем.

Третя умова полягає у застосуванні комплексу різноманітних ігор під час проведення уроків.

Гра – це фактично групова вправа з вироблення оптимальних рішень, застосування прийомів і методів у штучно створених умовах, які відтворюють реальну ситуацію. Під час гри в учнів виникає мотив, значення якого полягає в тому, щоб успішно виконати взяту на себе роль.

Ігрова діяльність – різновид активний дій дітей, в процесі яких вони оволодівають суспільними функціями, відносинами та рідною мовою як засобами спілкування між людьми [9].

Гра як метод навчання сприяє організації, розвитку учнів, розширює їхні пізнавальні можливості, виховує особистість. Цінність цього виду діяльності полягає в тому, що під час гри освітня, розвиваюча й виховна функції діють у тісному взаємозв'язку. Під час гри в учнів виробляється звичка зосереджуватися, самостійно думати, розвивати увагу. Захопившись грою, діти не помічають, що навчаються.

Для повного використання можливостей, які надає застосування гри на уроці, слід застосовувати систему різнопланових ігор. Мова йде про ігри різних типів: навчальні, тренувальні, розвивальні ігри тощо. Саме завдяки спланованому і розумно побудованому алгоритму впровадження ігор у навчальний процес вони мають стати його органічною і невід'ємною частиною. Такий алгоритм дає можливість повністю розкрити потенціал гри як форми роботи на уроці, як засобу навчання виховання і розвитку особистості учнів.

Ігри повинні бути такими, щоб якомога ширше розкривати можливості кожного учня. Тобто варто звертатись до використання поліфункціональних ігор – тих, які б сприяли учневі актуалізувати його позапредметні знання.

Для того, щоб ігрова діяльність на уроках проходила ефективно і давала бажані результати необхідно нею керувати. Разом з тим необхідно забезпечити виконання таких вимог [23]:

1. Готовність учнів до участі у грі (кожний учень має засвоїти правила гри, чітко усвідомити її мету, кінцевий результат, алгоритм дій, мати відповідний запас знань для участі у грі).

2. Чітке і зрозуміле представлення завдань гри. Пояснення до гри мають бути зрозумілі, чіткі, доступні тощо.

3. Необхідно кожного учня забезпечити необхідними дидактичними матеріалами для здійснення повноцінної гри.

4. Складну для розуміння гру варто проводити поетапно. Учні мають засвоїти зміст і значення окремих дій, а далі можна пропонувати всю гру і різні її варіанти.

5. Неприпустимим є приниження гідності дитини під час гри (образливі порівняння, оцінки за поразку в грі, глузування тощо).

6. Діяльність учнів слід контролювати, спрямовувати, своєчасно коригувати, оцінювати.

7. Доцільно розсадити учнів (зазвичай непомітно для них) так, щоб за кожною партою сиділи учні з різними навчальними досягненнями. У такому випадку гра між сусідами за партою проходять ефективніше і постійно контролюються. Розсадити учнів за рядами парт треба так, щоб рівень їхніх знань і розумового розвитку був приблизно однаковим, щоб шанс виграти мав кожен ряд учнів.

8. Гра на уроці не має проходити стихійно, вона повинна бути чітко організованою і цілеспрямованою. Учні мають засвоїти правила гри, її зміст, форма повинні бути доступними для учнів.

Разом з тим надзвичайно важливу роль в будь якій ігровій діяльності відіграють правила. Якщо вони заздалегідь не продумані, чітко не сформульовані, то це ускладнює пояснення ходу гри, розуміння учнями її змісту і за таких умов викликає втому та байдужість учнів. Дотримання правил гри зобов'язує учнів діяти організовано, суворо по черзі чи колективно відповідати, уважно слухати відповідь товариша, щоб вчасно виправити його і не повторювати сказаного, бути дисциплінованими, не заважати іншим, чесно визнавати свої помилки.

Правила гри в цілому виконують функцію організуючого елемента і є засобом керування грою. Вони визначають способи дій та їх послідовність, вимоги до поведінки, вчать їх співвідносити свої дії з діяльністю інших гравців, сприяючи вихованню наполегливості, чесності, кмітливості, регулюють взаємини дітей у грі тощо.

Жодне порушення правил не повинно залишатися поза увагою вчителя. Залежно від обставин він має знайти час і досить вимогливо та справедливо вказати учню на його недоліки в грі, пояснити, до чого призводять подібні вчинки в повсякденному житті. Проте під час гри не треба робити довгих зауважень, повчань, оскільки це погіршує настрій учнів, послаблює їхній інтерес, гальмує увагу [20].

Отже процес підбору і організації дидактичних ігор з метою їх використання під час проведення уроків в початковій школі

відбувається з урахуванням ряду педагогічних вимог, описаних вище.

2.2. Використання дидактичних ігор як засобу навчання

Кожен період життя і розвитку дитини характеризується певним основним видом діяльності. Під основною розуміється діяльність, у процесі якої відбувається якісна зміна психіки дітей, формування та розвиток психічних процесів і властивостей особистості, з'являються психічні новоутворення, які характерні для даного віку.

Сутність гри як одного з основних видів діяльності дитини полягає в тому, що діти відображають у ній різні сторони життя, особливості взаємини дорослих, уточнюють свої знання про навколишній світ. Гра є засобом пізнання дійсності і передбачає [6]:

- 1) особливе ставлення особистості до навколишнього світу;
- 2) особливу діяльність дитини, яка змінюється і розгортається як його суб'єктивна діяльність;
- 3) особливий зміст засвоєння;
- 4) соціально-педагогічна форму організації життя дитини і дитячої спільноти;
- 5) діяльність, в ході якої відбувається розвиток психіки дитини.

Провідним видом діяльності для молодших школярів є навчальна діяльність, але разом з тим гра продовжує здійснювати значний вплив на розвиток пізнавальних процесів, властивостей і станів особистості дітей.

Тому, одним з ефективних методів навчання в 1-му класі і прийомів роботи в наступних класах є дидактична гра.

Дидактичні ігри дуже добре взаємопов'язуються з процесом навчання. Використання на уроці дидактичних ігор та ігрових моментів робить процес навчання цікавим, сприяє створенню у дітей бадьорого настрою, полегшує подолання труднощів у засвоєнні навчального матеріалу. Розмаїття ігрових дій, за допомогою яких вирішується та чи інша розумова задача, підтримують і посилюють інтерес дітей до навчального предмету. Гра повинна розглядатися як потужний незамінний важіль розумового розвитку дитини, як вид діяльності, який організовується в процесі навчання з метою розвитку пізнавальних інтересів.

Дидактична гра поряд з вправами спрямована на закріплення вивченого матеріалу, на активізацію мовленнєвої діяльності молодших школярів. Однак на відміну від вправ гра в першу чергу

впливає на емоційний стан дитини. Тому в багатьох випадках вона є найбільш ефективним засобом підвищення мотивації до навчання і розвитку необхідних умінь і навичок.

Використання дидактичних ігор як засобу навчання молодших школярів визначається на нашу думку рядом причин:

1) ігрова діяльність як провідна для дошкільнят ще не втратила свого значення в молодшому шкільному віці, тому використання ігрової діяльності, ігрових форм і прийомів - це найбільш адекватний і ефективний шлях включення дітей до навчальної діяльності;

2) освоєння молодшими школярами навчальної діяльності та включення до неї відбувається досить повільно;

3) учням початкових класів притаманні вікові особливості, пов'язані з недостатньою стійкістю і дотриманням уваги, переважанням наочно-образного типу мислення, переважно довільним розвитком пам'яті. А дидактичні ігри, як уже зазначалось, сприяють розвитку у дітей психічних процесів;

4) недостатньо сформована пізнавальна мотивація молодших школярів. Мотив і зміст їх навчальної діяльності не відповідають один одному. Тому існують значні труднощі під час адаптації учнів до школи. Дидактична гра у цьому випадку багато в чому сприяє подоланню зазначених труднощостей.

Як відомо всі дидактичні ігри можна розділити на три основних види [41]:

- 1) ігри з предметами;
- 2) настільно-друковані;
- 3) словесні.

Для реалізації *ігор з предметами* можна використовувати різноманітні іграшки і реальні предмети. Граючись з ними, учні формують і розвивають навички порівняння, встановлення подібностей і відмінностей предметів.

Цінність такого виду ігор полягає в тому, що з їх допомогою молодші школярі можуть ознайомитися з властивостями предметів і їх ознаками: кольором, величиною, формою, якістю тощо. В іграх розв'язуються завдання для порівняння, класифікації, встановлення послідовності у вирішенні завдань. У міру оволодіння дітьми новими знаннями з навчального предмету завдання в іграх ускладнюються: молодші школярі змагаються у визначенні предмета за якоюсь однією якістю, об'єднують предмети за цією ознакою (кольором, формою, якістю, призначенням ...), що дуже важливо для розвитку логічного

мислення.

Ігри з природним матеріалом вчитель застосовує для проведенні таких дидактичних ігор, як «Чиї сліди?», «Від якого дерева листок?», «Розклади листя у порядку зменшення розмірів» тощо. В таких іграх закріплюються знання про навколишнє природне середовище, формуються навички мислення високого рівня (аналіз, синтез, класифікація).

Настільно-друковані ігри різноманітні за видами: парні картинки, різні види лото, доміно тощо. Під час їх використання розв'язуються різні розвиваючі завдання. Наприклад, підбір картинок за спільною ознакою - класифікація. Тут від учнів вимагається узагальнення, встановлення зв'язку між предметами.

Складання парних картинок спрямовано на розвиток у дітей уміння з окремих частин складати цілий предмет, логічного мислення. Опис, розповідь за картинкою з показом дій, рухів спрямовані на розвиток мовлення, уяви, творчості у молодших школярів.

Словесні ігри побудовані на словах і діях молодших школярів. У таких іграх діти навчаються, опираючись на наявні у них уявлення про предмети, поглиблюють знання про них. Оскільки в цих іграх потрібно використовувати набуті раніше знання про нові зв'язки, за нових обставин. Діти самостійно виконують різноманітні розумові завдання: описують предмети, виділяючи характерні для них ознаки; відгадують за описом; знаходять ознаки подібності та відмінності; групують предмети за різними властивостями, ознаками; знаходять алогізми в судженнях тощо.

Дидактична гра має певну структуру, що характеризує гру як форму навчання і ігрову діяльність. Виділяються такі структурні складові дидактичної гри [21]:

- 1) дидактичні завдання;
- 2) ігрові завдання;
- 3) ігрові дії;
- 4) правила гри;
- 5) результат.

Дидактичні завдання гри визначається метою навчання і виховного впливу. Вони формується педагогом і відображають навчальну діяльність учнів. Так, наприклад, в ряді дидактичних ігор відповідно до програмних завдань навчальних предметів закріплюється вміння скласти з літер слова, відпрацьовуються

навички рахунку тощо. Дидактична гра також має власне ігрові завдання, шляхом реалізації яких і досягається основна мета навчання. Ігрові завдання здійснюється дітьми. Вони визначають ігрові дії і тому стають завданням для самої дитини. Так наприклад, у грі «Доміно» ігровим завданням буде правильно розставити фішки, які утворюватимуть ціле слово; в грі «Годинник» встановлення годинної та хвилинної стрілок для заданого часу забезпечують утворення потрібного слова – відповіді. Навчальним завданням в обох іграх є закріплення знань учнів про складові структури слів, навички впізнавання складів тощо.

Ігрові дії учнів являють собою основу гри. Чим різноманітнішими є вони, тим цікавішою для дітей буде сама гра і тим успішніше вирішуються навчальні та ігрові завдання. Для різних ігор ігрові дії різні за їх спрямованістю і у відношенні до молодших школярів. Це, наприклад, рольові дії, відгадування загадок, просторові перетворення тощо. Вони пов'язані з ігровим завданням і впливають з нього. Ігрові дії є засобами реалізації ігрових завдань, але включають і дії, спрямовані на виконання дидактичних завдань.

Зміст і спрямованість правил гри обумовлені загальними завданнями формування особистості дитини, пізнавальним і ігровими завданнями, ігровими діями. У дидактичній грі правила є заданими. За допомогою правил учитель керує грою, процесами пізнавальної діяльності, поведінкою дітей. Разом з тим правила впливають і на досягнення дидактичних завдань - непомітно обмежують дії дітей, спрямовують їх увагу на виконання конкретного завдання навчального предмета.

Підведення підсумків гри відбувається відразу після її закінчення. Це може бути підрахунок очок; виявлення дітей, які краще виконали ігрове завдання; визначення команди-переможниці тощо. Також необхідно відзначити досягнення кожного учня, підкреслити успіхи дітей.

Під час проведення ігор необхідно зберегти всі структурні елементи. Оскільки саме з їх допомогою вирішуються дидактичні завдання.

На нашу думку для організації та проведення дидактичної гри необхідними є:

- наявність в учителя знань і умінь, необхідних для реалізації дидактичних ігор;
- необхідність включення вчителя в гру;

- оптимальне поєднання інтересів учнів і навчальної діяльності;
- форми, методи і засоби, використання яких сприяють підвищенню емоційного ставлення дітей до гри. Це в свою чергу забезпечуватиме успішне виконання дидактичних завдань;

- засоби наочності, які використовуватимуться у дидактичній грі, повинні бути простими, доступними і інформаційно наповненими.

Розглянемо реалізацію дидактичної гри «Першокласник» з врахуванням структурних складових дидактичної гри.

Дидактичні завдання: закріпити знання дітей про те, що потрібно першокласнику для навчання в школі; виховати бажання вчитися в школі, зібраність, акуратність.

Ігрові завдання: зібрати портфель першокласнику.

Ігрова дія: змагання - хто швидше збере в портфель все необхідне для школи.

Ігрове правило: збирати предмети за сигналом.

Хід гри: на столі у педагога лежать два портфелі. На інших столах лежать різні речі, серед яких навчальні приладдя: зошити, букварі, пенали, ручки, кольорові олівці тощо.

До столу виходять двоє учнів; за командою вчителя вони повинні відібрати необхідні навчальні приладдя, акуратно покласти їх в портфель, закрити його. Хто зробить це першим, той і виграв. Діти, які виконали завдання, вибирають замість себе інших учасників. Решта виступають в ролі вболівальників і об'єктивно оцінюють учасників. У грі закріплюються назви і призначення всіх предметів. Учитель звертає увагу на те, що потрібно не тільки швидко все скласти, але й акуратно і охайно, заохочує тих, хто точно виконав всі правила в грі.

Можна гру проводити у іншій послідовності: одна пара учнів складає в портфель все необхідне, інша - дістає з нього речі та акуратно розкладає їх на поличці (на столі), окремо в стопки поміщаючи підручники, зошити, альбом тощо.

Опишемо послідовність проведення гри «Магазин іграшок».

Дидактичні завдання: розвивати вміння виділяти перший звук (голосний чи приголосний) в слові.

Ігрові завдання: «придбати» іграшку.

Ігрові правила: іграшка продається тільки тоді, коли правильно визначено перший звук назви іграшки.

Ігрові дії: вибрати іграшку, визначити перший звук, заплатити за іграшку чеком - буквою.

Хід гри: учитель розкладає на столі іграшки: лялька, дудка, зайчик, віслок, каченя, автобус, барабан, м'яч тощо і пропонує учням зіграти. Він буде продавцем, а учні - покупцями. Пропонує учням іграшку, за яку вони повинні «заплатити» чеком - буквою, яка позначає перший звук в назві іграшки. Також необхідно пояснити, який це звук - голосний або приголосний. Якщо відповідь правильна, іграшка вважається купленою. Учень бере її на парту. Учитель стежить за тим, щоб всі учні правильно і чітко проговорювали перші звуки і слова, що відповідають назві іграшки.

Такого типу організація дидактичних ігор також сприятиме розвитку в учнів навичок алгоритмізації будь-якого виду їх діяльності в подальшому.

Як уже зазначалось гра - найбільш доступний для дітей вид діяльності, спосіб обробки отриманих з навколишнього світу знань, вражень. У грі яскраво проявляються особливості мислення та уяви дитини, її емоційність, активність, розвивається потреба в спілкуванні.

В іграх використовується притаманна кожній дитині здатність до уяви. Діти швидко і легко входять в гру зі своєю уявою, навіть не підозрюючи про те, які складні завдання вони часом виконують.

Цікава гра підвищує розумову активність дитини, і вона може вирішити більш важке завдання, ніж зазвичай. Але гра - це лише один з методів реалізації навчально-виховного процесу. Вона дає високі результати тільки в поєднанні з іншими: спостереженнями, бесідами, читанням тощо.

Граючись, діти формують навички застосовувати свої знання, вміння на практиці, користуватися ними в різних умовах. Гра - це самостійна діяльність, в якій діти працюють у взаємодії і спілкуванні з однолітками. Їх об'єднує загальна мета, спільні зусилля для їх досягнення, загальні переживання залишають глибокий слід у свідомості кожного учня і сприяють формуванню добрих почуттів, навичок колективного співіснування.

Дитина починає грати ще в ранньому віці. Гра поступово розвивається, її форми послідовно змінюють одна одну.

Пішовши до школи і включившись в нову для неї навчальну діяльність, дитина не перестає гратись. Навіть навпаки проявляє більший інтерес до гри. Адже по-перше вона здійснюється в колективі однолітків і однодумців; по-друге, від молодших школярів вимагають більше уваги приділяти навчальній діяльності, але на

противагу вони з більшим захопленням ставляться до ігрових видів діяльності тощо.

Глибоко помиляються на нашу думку ті, хто вважає, що гра – це лише забава і розвага. Адже відомо, що гра, навчання і праця є основними видами діяльності людини. При цьому гра готує дитину, як до навчання, так і до праці.

Систематичне використання дидактичних ігор на різних етапах проведення уроку, під час вивчення різного за характером матеріалу є ефективним засобом активізації навчальної діяльності молодших школярів. Позитивно впливає на підвищення якості знань, умінь і навичок учнів, розвиток розумової діяльності. Тому можна стверджувати, що дидактичні ігри заслуговують право доповнити традиційні форми навчання і виховання школярів і є дієвим засобом для їх реалізації.

Розглянемо використання дидактичної гри як засобу навчання на прикладі вивчення математики молодшими школярами.

В процесі гри на уроці математики непомітно для себе учні виконують різні вправи, де їм доводиться порівнювати безлічі, виконувати арифметичні дії, тренуватися в усному рахунку, вирішувати завдання. Гра ставить учня в умови пошуку, пробуджує інтерес до перемоги, а звідси – прагнення бути швидким, зібраним, спритним, вміти чітко виконувати завдання, дотримуватися правил гри. В іграх, особливо колективних, формуються і моральні якості особистості. У них розвиваються почуття відповідальності, колективізму, виховується дисципліна, воля, характер. Гра необхідна і для збереження наступності між дитячим садком і школою.

На уроці математики для проведення усної лічби можна використовувати ігрові та цікаві завдання, дидактичні ігри: «Збери букет», «Метелики і квіти», «Математична рибалка», «Хто швидше?», «Мовчанка», «Збери гриби», «Математичний футбол», «Збери яблука», «Їжачки» [30; 33-34].

Наприклад, розглянемо дидактичну гру «Метелики і квіти» (рис. 4.1).

Дидактичною метою гри є закріплення прийомів додавання і віднімання, множення і ділення.

Обладнання: малюнки метеликів і квітів.

Зміст: на дошці наклеєні квіти з числом, метелики групою на іншій частині дошки. Дітям пропонують відгадати, на яку квітку сяде метелик. Для цього вони читають приклади на зворотному боці

малюнків метеликів, розв'язують їх, а потім саджають метелик на потрібні квіти.

Рис. 4.1. Фрагмент гри «Метелики і квіти»

Розглянемо реалізацію дидактичної гри «Математичний футбол» (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Фрагмент гри «Математичний футбол»

Дидактична мета: формувати навички додавання і віднімання в межах 20, 100, 1000 або множення і ділення.

Обладнання: картинки воріт, м'ячів з прикладами.

Зміст: діти розділилися на 2 команди, на дошці розміщені ворота. Учні виходять по черзі, беруть м'яч, зі зворотного боку написаний приклад, якщо розв'язав правильно - то забив гол. Перемагають ті учні, які зробили приклади без помилок і більше забили голів.

Наступна дидактична гра «Їжачки» (рис. 4.3).

Рис. 4.3. Фрагмент гри «Їжачки»

Дидактична мета: закріпити прийоми додавання і віднімання, множення і ділення.

Обладнання: малюнки їжачків, листочків і яблук.

Зміст: на дошці їжачок з числом, листя і яблука групою на іншій частині дошки. Дітям пропонують відгадати, які їжачок забере собі листя, або яблука. Для цього вони читають приклади на зворотному боці малюнків і розв'язують їх, потім саджають листя і яблука їжачкам на голки.

Реалізація навчальної діяльності учнів у такому вигляді забезпечить формування і розвиток у них навичок здійснення математичних дій додавання і віднімання, множення і ділення в ігровій формі.

Ознайомлення учнів з дослідницькими завданнями в ігровій формі на уроках математики можна здійснювати у вигляді [40-42]:

- фокусів з розгадуванням задуманих чисел;
- завдань з цікавими рамками і магічними квадратами;
- ребусів (див. рис. 4.4);
- гри типу «Хто першим отримає 10?».

Дидактична мета: розвиток математичної інтуїції, кмітливості, логічного мислення.

Обладнання: картинки з ребусами на дошці.

Зміст: гра може відбуватися в індивідуальній та груповій формах. В особистих змаганнях виграє той, хто відгадав найбільше ребусів. Для командних змагань відповіді дають учні команд по черзі. Перемагають сильніші. В учнів поряд математичною інтуїцією, кмітливістю, логічним мисленням формуються риси взаємної підтримки та допомоги під час командної гри.

Рис. 4.4. Фрагмент дидактичної гри «Ребуси»

Завдання з казковим сюжетом підсилюють інтерес до самої задачі, спонукають дитину зробити приклади і задачі, викликають бажання допомогти літературним героям (рис. 4.5). Наводимо приклади деяких із завдань.

1. Доктор Айболить прописав Бармалею приймати пігулки через кожні 15 хвилин. Через якийсь час Бармалей прийме 4 пігулки?

2. Найдовший бал королівства тривав з 15 серпня до 7 вересня включно. Скільки днів тривав свято?

3. Троє поросят бігли від вовка 3 км. Скільки кілометрів пробігло кожне порося?

4. Дядя Федір добирається з міста в село Простоквашино у електричці за 1 год 30 хв, а у зворотному напрямку 90 хвилин. В якому напрямку він добирається швидше?

Наприклад, дидактична гра «Допоможи героям».

Рис. 4.5. Фрагмент дидактичної гри «Допоможи героям»

Дидактична мета: закріпити прийоми додавання і віднімання, множення і ділення.

Обладнання: малюнки героїв з прикладами.

Зміст: розв'язати приклад і розфарбувати картинку якнайшвидше і найкраще.

Наступний приклад використання дидактичної гри для ознайомлення із завданнями для перетворення прикладів.

Дидактична гра «Ланцюжок» (рис. 4.6).

Рис. 4.6. Фрагмент дидактичної гри «Ланцюжок»

Дидактична мета: вчити перетворювати одні приклади в інші.

Обладнання: картинки фруктів, жолудів, листя, геометричні фігури.

Зміст: картинки розміщують за групами, в кожній малюнки двох кольорів. Наприклад: 2 фіолетових і 3 червоних квадрата. Один учень складає за цією картинкою приклад на додавання $2 + 3$, інший застосовуючи властивість перестановки $3 + 2$, третій складає приклад

на склад чисел $5 = 3 + 2$, четвертий складає на віднімання одного з доданків $5 - 3 = 2$, п'ятий створює ще приклад на віднімання, шостий порівнює число фіолетових і червоних квадратів, сьомий розв'язує приклад на множення, восьмий на ділення. Потім теж з іншою групою картинок.

Молодшим школярам також подобається дидактична гра «Веселий рахунок» - римовані завдання. Учня першого класу, наприклад, написання цифр допомагають запам'ятати веселі вірші. Геометричний матеріал легко запам'ятовується завдяки казкам, віршам про геометричні фігури.

Гра «Веселий рахунок» (рис. 4.7)

Дидактична мета: формувати рахункові уміння та знання про цифри.

Обладнання: картинки цифр і різних предметів.

Зміст: цифри врозтіч знаходяться на столі. Дитина бере одну з них, називає її і вибирає малюнок з відповідною кількістю предметів. Можна дати зворотне завдання: порахувати кількість предметів на малюнку і знайти таку ж цифру.

Рис. 4.7. Фрагмент дидактичної гри «Веселий рахунок»

Визначальною особливістю під час добору дидактичних ігор і опису алгоритму їх проведення є необхідність продумувати наступні питання методики їх використання з навчальною метою [48-49]:

- визначення мети гри (які вміння і навички молодші школярі набувають і засвоять в процесі гри);
- визначення кількості учасників і їх розташування (за столом, біля дошки тощо);
- наявність роздаткових ігрових матеріалів і посібників;
- пояснення підсумків гри, визначення і обґрунтування вибору

переможця.

Разом з тим, поряд з позитивними моментами існує ряд недоліків під час застосування дидактичних ігор [53-54]:

- 1) надмірне захоплення грою і її недооцінка;
- 2) гра використовується для розваги і не має навчальної мети;
- 3) використовуються однотипні види ігор;
- 4) під час підбору дидактичних ігор для уроку не враховуються вікові та індивідуальні особливості дітей.

Тому для під час добору дидактичних ігор з метою їх ефективного використання в навчальному процесі були враховані наступні педагогічні умови:

- відповідність гри дидактичній меті уроку;
- розмаїття ігор за змістом і формам їх проведення;
- доступність і привабливість гри для дітей;
- активна діяльність кожного учасника гри;
- емоційне забарвлення гри.

Усе це повинен враховувати учитель, застосовуючи на своїх уроках дидактичні ігри. Процес навчання у цьому випадку стає більш різноманітним, незвичайним, продуктивним, допоможе підтримувати інтерес молодших школярів протягом всього процесу навчання.

Учитель у своїй діяльності повинен керуватися тим, що дидактична гра - це не самоціль, а засіб для активізації навчальної діяльності учнів. Разом з тим треба враховувати, що тільки та гра принесе користь на уроці, яка дає можливість виконати найбільшу кількість операцій і охопити якомога більше учнів.

Сутність використання дидактичної гри як засобу навчання полягає в тому, що важливий не лише результат, але і сам процес - процес переживань, пов'язаний з ігровими діями учнів. Ця специфічна особливість несе великі виховні можливості. Оскільки, керуючи змістом гри, учитель може програмувати певні позитивні почуття в учнів, розвивати пізнавальний інтерес. Наявність пізнавальних інтересів до різних навчальних предметів сприяє підвищенню активізації учнів для виконання практичних та розумових дій, що призводить до формування позитивного ставлення до навчання.

Важливим для вчителя обґрунтування використання гри на різних етапах уроку. На початку уроку гра повинна використовуватись з метою організації уваги та зацікавлення учнів, стимулювання їх активності. Посеред уроку дидактична гра має

сприяти вирішенню завдання засвоєння навчального матеріалу. На кінцевому етапі уроку гра може носити пошуковий характер.

Разом з тим на будь-якому етапі уроку гра повинна: бути цікавою, доступною, захоплюючою, включати дітей до різних видів діяльності. Тому можна стверджувати, що, гра, може бути проведена на будь-якому етапі уроку, а також на уроках різного типу. А отже дидактична гра є невід'ємною складовою цілісного навчально-виховного процесу, поєднується і взаємопов'язана з іншими формами навчання і виховання молодших школярів.

2.3. Використання дидактичних ігор як засобу виховання

Одним із найперспективніших шляхів виховання активних учнів, озброєння їх необхідними уміннями і навичками є впровадження активних форм і методів навчання, серед яких провідне місце займає гра. Цінність цього методу полягає в тому, що в ігровій діяльності освітня, розвиваюча й виховна функції взаємодіють між собою для покращення результату. У Законі України «Про загальну середню освіту» зазначено, що освіта має бути спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості. Вчитель повинен пам'ятати, що кожна дитина – неповторна, вона має свій індивідуальний спосіб навчання та виховання [11].

Учителі початкових класів та груп продовженого дня разом з іншими формами та методами виховної роботи активно використовують усі види ігор, приймаючи до уваги вікові та індивідуальні особливості дітей. Їх відбір відбувається відповідно до завдань навчально-виховної роботи. Обов'язковою умовою за таких обставин є встановлення зв'язку між виховною роботою на уроках і в позаурочний час.

Доцільність використання дидактичних ігор як засобу виховання особистості учня описана в працях видатних педагогів. Так, Макаренко А.С. писав: «Гра має важливе значення в житті дитини... Якою буде дитина в грі, такою вона буде і в праці, коли виросте. Тому виховання дітей відбувається перш за все в грі...» Отже, гра, її організація – ключ до реалізації виховних функцій навчально-виховного процесу [29, с. 367-368].

Видатний педагог, Сухомлинський В.О. писав: «В грі розкривається перед дітьми світ, розкриваються творчі можливості особистості. Без гри немає і не може бути повноцінного розумового

розвитку. Гра – величезне світле вікно, через яке в духовний світ дитини вливається життєдайний потік уявлень, понять про навколишній світ. Гра – це іскра, що запалює вогник допитливості і любові до знань»[43, с. 95].

Сьогодні важлива роль відводиться ігровим навчальним технологіям на уроках математики. Сучасний курс математики має великі розвиваючі та виховні можливості завдяки своїй цілісності й логічній строгості. Тому для того, щоб учні початкових класів краще усвідомили важливі математичні ідеї, вчителі повинні підбирати такі методи навчання та виховання, у яких матеріал подається на доступному для дітей рівні. Відомо, що зміст уроків математики для молодших школярів багато в чому зумовлений ігровим матеріалом, тому виникає потреба у матеріальному забезпеченні таких уроків.

Застосування дидактичних, сюжетно-рольових, рухливих ігор на уроках та в позаурочний час у початковій школі – це метод підвищення ефективності навчально-виховного процесу та взаємодії між учителем і учнями молодшого шкільного віку. Гра, якщо вона правильно організована, стає для вчителя інструментом виховання, що дає змогу повністю враховувати вікові особливості молодших школярів розвивати ініціативу, створювати атмосферу розкнутості, самостійності, творчості та умови для саморозвитку, дозволяє розвивати самостійність і самодіяльність учнів на уроках в 1-4 класах, виховувати любов до праці, повагу до оточуючих, почуття відповідальності за інших [2].

Гра та сучасні ігрові технології допомагають вчителю початкових класів удосконалити свій урок, зробити його яскравішим, цікавішим. Нерідко ігрова ситуація може бути найкращим початком уроку, в ігровій формі можна ефективно ознайомити учнів з новим матеріалом, гра допоможе поживити процес тренувальних вправ.

Ігри в початковій школі широко використовуються як засіб навчання, виховання і розвитку школярів. У будь-якій грі розвивається увага, спостережливість, кмітливість. У грі найповніше проявляється індивідуальні особливості, інтелектуальні можливості, нахили, здібності дітей. Вона допомагає задовольнити дитячу допитливість, залучити їх до активного пізнання оточуючого світу, оволодіти способами пізнання зв'язків між предметами та явищами [50].

На уроці доцільно використовувати такі дидактичні ігри, організація яких не потребує багато часу на приготування

обладнання, запам'ятовування громіздких правил. Перевагу слід віддавати тим іграм, які передбачають участь у них більшості дітей класу, швидку відповідь, зосередження довільної уваги.

Наприклад, під час проведення уроків математики можна використовувати ігри: «Хто швидше?», «Магазин», «Мовчанка», «Колові приклади», Так, гра «Доміно» допоможе у дитини сформувати поняття про число, можна широко використовувати як під час лічби, виховати у дитини самостійність прийняття рішень, гуманне ставлення до однокласників тощо (див. рис. 4.8).

Рис. 4.8. Фрагмент настільної та комп'ютерної гри «Доміно»

В іграх виховується культура, спілкування дитини з колективом, взаємодія між учнями і вчителем. Гра потребує від учня зібраності, витримки, бажання допомогти відстаючою, невимушено виховує адекватне сприймання невдач і помилок.

В початкових класах тальки гра дає змогу легко привернути увагу і тривалий час підтримувати в учнів інтерес до важливих і складних предметів, властивостей і явищ, на яких у звичайних умовах зосередити увагу всіх учнів не завжди вдається.

Наприклад, вивчаючи споріднені слова, дітям пропонується гра «Лото» (рис. 4.9). Кожен учень має картку, розкреслену на 6 (або 9) клітинок. У кожній клітинці різні слова. Вчитель – ведучий має набір коренів слів, які оголошуються послідовно всім гравцям. Діти мають проаналізувати оголошений корінь слова, виділити в кожному слові на власній картці корені слів і, якщо співпадають корені, слово закривається. Виграє той, хто найперший закриє всі слова. А тепер задумаємося, яку роботу виконав кожен учень? А дитина, захоплена грою, і не помічає, що вчиться – пізнає нові, запам'ятовує, повторює, орієнтується в різних ситуаціях, узагальнює, робить висновки.

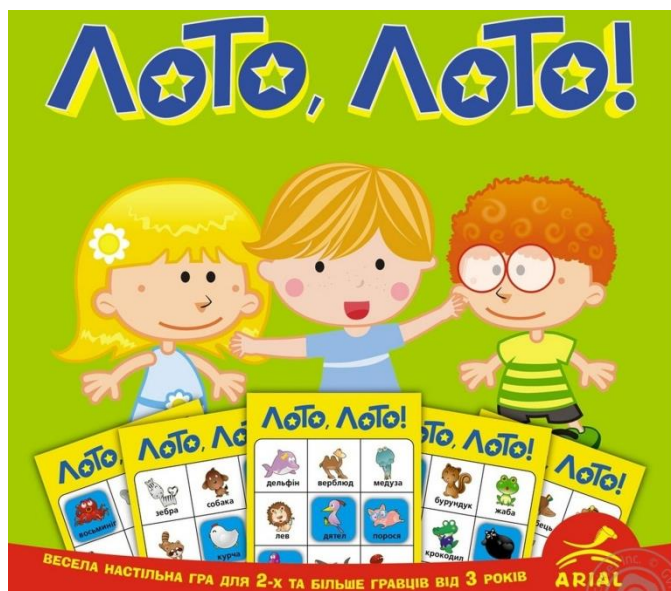

Рис. 4.9. Фрагмент гри «Лото»

Але якщо спочатку учень зацікавлюється лише грою, то дуже швидко його починає цікавити навчальний матеріал, пов'язаний з нею. У дитини виникає потреба вивчити, зрозуміти, запам'ятати цей матеріал.

Робота за всіма напрямками виховання естетичної чуйності до природи у молодших школярів вдало поєднуються у грі. Значення гри для виховання у молодших школярів естетичної чуйності до природи визначається можливостями гри у розвитку чуттєвої сфери дитини. Так, прийняття ігрової ролі потребує занурення в уявну ситуацію, використання чуттєвого досвіду. Наприклад, прийняття ролі якоїсь тварини спирається на ознайомлення з її зовнішнім виглядом, особливостями поведінки, звучанням голосу, умовами життя. За відсутності таких знань школяр, прийнявши роль, змушений буде звернути увагу на ті властивості, на які раніше не зважав, але які мають суттєве значення для вирішення ігрової задачі. Таким чином гра сприяє розвитку у молодших школярів уміння розрізняти зовнішні виразні властивості природи.

Якщо пропонується роль мало знайомого об'єкта, спостереження за яким неможливе найближчим часом, школяр творчо переробляє отриману, а також наявну в чуттєвому досвіді інформацію. Подібна творча праця сприяє народженню образів, які дещо відрізняються від реальних об'єктів і є інтуїтивним (відрізняються від реальних об'єктів відкриттям нового, незнамого в природі). Так збагачується чуттєвий досвід школяра.

Реальні стосунки, що складаються між гравцями, викликають

переживання реальних почуттів, потребу в розумінні смаків іншої людини чи об'єкта природи, вияв співчутливих реакцій у взаєминах з іншим. Під час гри почуття, які виникли на основі спілкування з іншими людьми, сприйняття художніх образів, об'єктів і явищ природи, часто переводяться в певну дію. Подібна дія може виступати як вияв естетичної чуйності, а також як засіб її формування.

Значний потенціал гри в еколого-естетичному вихованні молодших школярів може реалізуватися лише за відповідної спрямованості роботи педагога. Ефективність використання гри з метою виховання у молодших школярів естетичної чуйності до природи залежить від системи подачі ігрового матеріалу. Всі ігри, які можуть мати орієнтацію на виховання у молодших школярів естетичної чуйності до природи, можна поділити на три групи [45].

Перша група – ігри, спрямовані на розвиток здатності молодших школярів розрізняти різноманіття зовнішніх виразних властивостей природних об'єктів і явищ. До них можна віднести ігри: «Кольори», «Яких кольорів більше?», «Відмінки», «Асоціації», «Впізнай за голосом», «Що ти чуєш за вікном?», «Кого (що) тобі нагадують ці звуки», «Хто як рухається», «Зоопарк», «Чарівне листя», «Що змінилось?», «Зайвий колір», «Зайвий звук», «Картина за вікном» та ні. Майже всі запропоновані ігри передбачають виявлення школярами однієї зовнішньої виразності властивості природи.

Рис. 4.10. Фрагмент гри «Впізнай за звуком»

Наприклад, під час гри «Впізнай за голосом» (рис. 4.10) молодші школярі після ознайомлення із записами чи імітацією «голосів» природи мають визначити, який природний об'єкт може утворювати подібні звуки (група звуків відповідає співу птаха, голосу тварин, шелесту трави і листя, шуму води і вітру). Гра розвиває здатність

школярів розрізняти звук та групи звуків за висотою, силою, ритмічною організацією, тембровим забарвленням, диференціювати звуки природи. Такі ігри за правильного введення у виховний процес розвивають спостережливість, розширюють коло сприйняття естетично цінних об'єктів природи, сприяють формуванню у дітей потреби у спілкуванні з природою [4-5].

Друга – ігри, пов'язані із вдосконаленням уміння ставити себе на місце іншого, виявляти співчуття. До них входять ігри «Визнач настрій», «Дикі та домашні тварини», «Незавершене оповідання», «Незвичайна ситуація», «Озвучення картини» тощо. Вони орієнтовані на формування умінь розрізняти і розуміти емоційні етапи товаришів, однолітків, дорослих, пізніше – звірів, птахів, рослин; створювати образи, передавати їх за допомогою різних засобів художньої виразності [14].

Третя – ігри, які сприяють розвитку у школярів сприйнятливості до зовнішньої виразності в природі і здатності виявляти співчутливі реакції стосовно до природних об'єктів. Вони закріплюють знання й уміння, набуті під час виконання ігор перших двох груп. Під час ігор «Дивна подорож до лісу», «Гра в лісових мешканців», «Подорож до країни Див» молодші школярі виявляють свою чутливість до природи, здатність до емоційної децентрації, створення образів, естетичної оцінки природних об'єктів і явищ з точки зору їх виразності. Введення таких ігор сприятиме формуванню в дітей елементів еколого-естетичної культури.

Також дидактичні ігри можна використовувати з метою етичного виховання молодших школярів. В ході занять з етики широко використовуються такі ігрові форми [19]:

- дидактичні ігри («Що було б на землі, якби зникли всі рослини? Звірі? Птахи?»);

- сюжетно-рольові ігри («День народження», «Відвідування хворого товариша»);

- ігри на перервах («Добрий день!», «Лікар Айболить»);

- ігри-драматизації («Сім'я столових приборів», «Охайна і неохайна»);

- вправи-тренінги, комунікативні ігри («Людина поруч», «Конверт життєвих ситуацій», «Комплімент», «Вітання»);

- ігри «Чарівний стілець», «Корзина грецьких горіхів», «Пропоную-вибираю», які водночас є і груповою справою і довірливою розмовою про ті проблеми, які перешкоджають дитині і

які вона не в змозі вирішити самотійно [27-28].

Більшість цих вправ побудовано в практичній техніці «недописаного діалогу». Вони підтверджують справедливність твердження про те, що справжнє життя особистості є доступним лише завдяки проникненню в нього. Основна мета цих сучасних виховних ігор-справ – допомогти дітям вдивлятися, прислухатися, зрозуміти інших людей, вміти відгукуватися на їхні проблеми, надати звичним повсякденним ситуаціям гуманістичного забарвлення.

Отже, гра у сучасній педагогіці розглядається як досить важливий метод виховання, який повинен використовувати кожен вчитель, працюючи з дітьми молодшого шкільного віку. Головною ознакою гри у початкових класах являється її виховна сторона. Вона розвиває у молодших школярів вміння швидко знаходити правильне рішення, допомагає виховувати у дітей почуття задоволеності від прояву своїх знань та навичок, логічного мислення, спостережливості. Саме під час гри відбувається спілкування дитини з колективом класу, спілкування між учителем і учнем.

2.4. Використання комп'ютерних ігор для навчання і виховання

Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час проведення уроку стає невід'ємною частиною вивчення багатьох шкільних предметів. Це в свою чергу сприяє вдосконаленню методик навчання, розвитку міжпредметних зв'язків, підвищенню якості знань учнів в цілому за рахунок посилення індивідуального підходу на основі використання даних технологій.

Процес навчання включає такі основні фази, як отримання нових знань, умінь і навичок, їх розвиток та закріплення, діагностика і контроль. Одним з дидактичних прийомів, які застосовуються для цього є використання ігрових методів навчання, зокрема на основі використання комп'ютерних технологій.

На сучасному етапі розвитку інформаційно-комунікаційних технологій використання різноманітних комп'ютерних ігор є надзвичайно поширеним. Постає питання щодо необхідності їх використання у навчально-виховному процесі. Комп'ютерні ігри не можуть замінити традиційні ігри, але повинні доповнювати їх, збагачуючи педагогічний процес новими можливостями.

Для молодших школярів гра займає значне місце під час навчання у школі. Спочатку учнів цікавить тільки сама форма гри, а

потім вже і той матеріал, без якого не можна брати участь у ній. В ході гри учні непомітно для себе виконують різні вправи. Гра ставить учнів в умови пошуку, пробуджує інтерес до перемоги, отже, діти прагнуть бути швидкими, спритними, чітко виконувати завдання, дотримуючись правил гри.

Необхідно відзначити, що ігрова ситуація в поєднанні з конкретним навчальним завданням, дає можливість учневі опанувати навчальний матеріал ніби непомітно для нього. Разом з тим спостерігається активізація його життєвого досвіду і уваги, з'являється можливість виявляти ініціативу і творчість. Також гра є фактором розвитку комунікативних і регулятивних здібностей дітей, оскільки саме в грі дитина вчиться вибудовувати конструктивний діалог, дотримуватися встановлених правил тощо.

У навчальній комп'ютерній грі можна здобувати знання, вміння і навички за допомогою діяльності учнів за заданими у них правилами. При цьому необхідно виділити дві компоненти: навчальна та ігрова.

На уроці одна із компонентів може переважати, тобто виділяють гру під час навчання і навчання під час гри.

Якщо переважає навчальна компонента, то гра надає широкі можливості, пов'язані зі сприйняттям знань, умінь і навичок, їх застосуванням, відпрацюванням. У разі ж переважання ігрової компоненти гра може використовуватися як засіб для наочності та підвищення мотивації до навчання.

Розглянемо можливість реалізації комп'ютерних ігор під час проведення уроків з математики для молодших школярів. Їх використання дає можливість [37]:

- розвивати в учнів уміння орієнтуватися в інформаційних потоках навколишнього світу;
- опанувати різні способи роботи з різними видами інформації;
- розвивати в учнів вміння, що забезпечують обмін інформацією;
- активізувати пізнавальну діяльність учнів з на уроках;
- проводити уроки на високому естетичному рівні; здійснити індивідуальний підхід до кожного учня, застосовуючи різнорівневі завдання.

Важливим мотиваційним фактором може бути привнесення ігрової компоненти під час розв'язування молодшими школярами математичних задач, для здобуття перемоги у грі або бонусу, призу тощо. Виконання завдань з використанням ІКТ молодшими школярами сприймається як ігрова діяльність за рахунок [35]:

- широкого розповсюдження ІКТ, зокрема, комп'ютерних ігор, орієнтованих на молодших школярів, ігрових приставок, планшетів.

- розробки прикладних програмних засобів для початкової школи. Вони є привабливими, яскравими, у них пропонують завдання в незвичній ігровій формі (рис. 4.11) та супроводжуються динамічними зображеннями з тривимірною графікою, анімацією, що асоціюється з грою.

Рис. 4.11. Приклад комп'ютерної гри

- програмного забезпечення для молодших школярів, які розробляється на основі добре знайомих учням мультфільмів і казок, що звичайно зацікавить школяра і спонукатиме його до роботи.

Але не варто забувати, що використання комп'ютерних ігор на уроках у початковій школі є достатньо складним для вчителя – оскільки потребує певних організаційних дій, вибору часу на уроці, вбудовування завдань у перебіг уроку, готовності до непередбачуваних ситуацій тощо. Такі труднощі на уроці можуть бути компенсовані за рахунок використання ігрових тренажерів, які пропонують учневі за стислий час розв'язати велику кількість однотипних завдань (рис. 4.12).

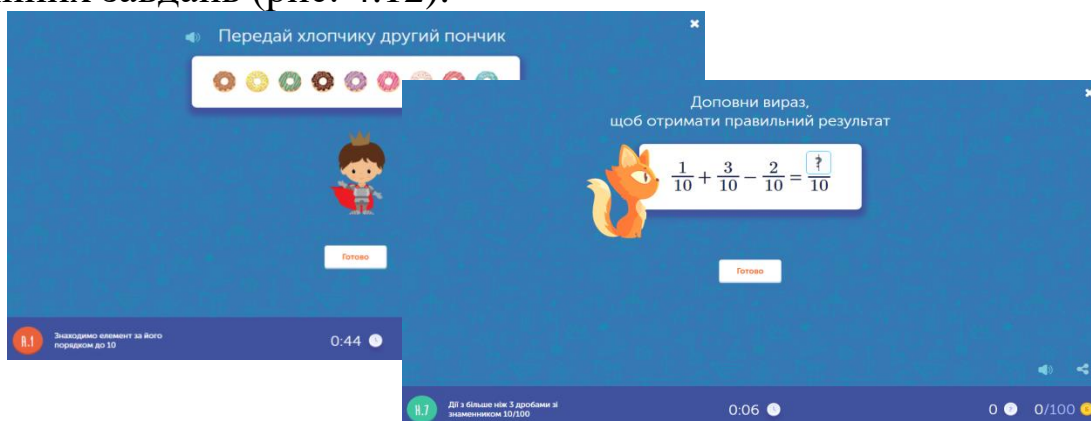

Рис. 4.12. Приклад ігрового тренажера для розв'язання великої кількості однотипних завдань

Багато вчителів на уроках математики за відповідної можливості

використовують комп'ютерні розвиваючі ігри. Це сприяє реалізації принципів доступності, наочності. Такі уроки ефективні своєю естетичною привабливістю, на них забезпечується отримання більшого обсягу інформації і виконання завдань за короткий період.

Разом з тим думки багатьох учителів і вчених про те, що використання комп'ютерних ігор на уроці і навіть в позакласній роботі є небажаним аргументується негативними наслідками їх використання. Інші, навпаки, пропонують частіше вдаватися до комп'ютерних ігор, часом дуже сильно переоцінюючи їх можливості. Але навіть найкращу комп'ютерну навчальну гру застосовувати в навчально-виховному процесі необхідно в потрібний час, в потрібному місці (тобто на потрібному етапі уроку) і в необхідній кількості, дотримуючись описаних вище вимог.

Ми ж у своєму дослідженні [32] переконані в тому, що комп'ютерні ігри є невід'ємною складовою частиною навчально-виховного процесу у школі. Але вони повинні сприяти розвитку особистості учнів, тобто бути розвивальними. Такого типу ігри дають можливість залучати дітей з раннього дитинства до життя в сучасному інформаційному суспільстві.

Аналізуючи дослідження вчених у галузі використання дидактичних ігор пропонуємо класифікацію комп'ютерних ігор, які використовуються в навчальному процесі (див. табл. 4.1):

Таблиця 4.1

Види розвиваючих комп'ютерних ігор

Вид	Характеристика	Можливості
Конструкторські програми	Учням необхідно скласти різні фігури з різних частин або розбити наявну фігуру на окремі частини.	Сприяють розвитку сприйняття, координації, образного мислення, посидючості, старанності і терпіння.
Драматизації («конструктори казок»)	Поєднують в собі можливості текстового і графічного редакторів для формування і відтворення ілюстрацій. Правила гри передбачають проходження будь-якої розвиваючої «казки». Використання драматизацій є доцільним для групової роботи.	Сприяють розвитку уяви, сприйняття, мовних навичок, комунікабельності.

Розвиваючі комп'ютерні програми	Основне завдання ігор - швидко зловити рухому фігуру, протягнути предмет через лабіринт тощо.	Спрямовані на розвиток зорово-моторної координації в просторі.
Головоломки, ігри на розвиток логічного мислення	Містять в собі різні завдання, для виконання яких необхідні кмітливість, допитливість, уважність тощо.	Розвивають уяву, мислення, допомагають зрозуміти причинно-наслідкові зв'язки, сприяють самостійності, прояву ініціативи, підвищення самооцінки.
Ігри на розвиток уваги і пам'яті	Вони дуже різноманітні: від простого запам'ятовування картинок до тренажерів швидкості реакції.	Ігри спрямовані на розвиток довільної уваги, пам'яті, розвивають посидючість, терпіння.

На наш погляд, найбільший педагогічний потенціал мають розвиваючі ігри, головоломки, ігри на розвиток логічного мислення, уваги і пам'яті. Арсенал таких ігор досить широкий - від найдавніших шахів до завдань і головоломок для сучасних мобільних платформ. Їх перевагами є наочність, корисність, доступність і цікавість тощо. Наведемо декілька прикладів ігор для мобільних платформ (див. табл. 4.2):

Таблиця 4.2

Педагогічні можливості розвиваючих комп'ютерних ігор

Назва гри	Сутність гри	На розвиток яких знань, умінь, якостей спрямована
Головоломка «Шість жаб»	Цей додаток заснований на відомій математичній головоломці про шість жаб. Суть даної головоломки в тому, щоб поміняти три зелені жаби з трьома коричневими.	Дана гра спрямована на розвиток логічного мислення і навичок усного рахунку.
«П'ятнашки»	Дана онлайн флеш гра заснована на всесвітньо відомій головоломці, яка в механічному варіанті знайома не одному поколінню.	Розвиває абстрактно-логічне і просторове мислення, пам'ять, уважність.
«Судоку»	Онлайн флеш-гра на основі	Розвиває логічне

	знаменитої головоломки з числами.	мислення, пам'ять, увагу, навички усного рахунку.
«Квадрат»	У грі 9 рівнів, об'єднаних в 3 блоки відповідно до їх архітектури і складності. Завдання гравця - закреслити однією ламаною неперервною лінією всі порожні клітинки квадрата. Виконується не так легко, як може здатися на перший погляд.	Розвиває просторову уяву і абстрактно-логічне мислення, пам'ять.

Разом з тим варто зазначити деякі правила, яких необхідно дотримуватися під час проведення уроку з використанням розвиваючих комп'ютерних ігор в початковій школі:

1. У грі необхідно продумувати характер діяльності дітей. Також не потрібно залишати без уваги організаційну сторону, характер керування грою. Для досягнення цієї мети може допомогти організація з учнем зворотного зв'язку.

2. У велику кількість ігор необхідно вносити елементи змагання, що забезпечить підвищення активності учнів в процесі навчання. Однак це варто здійснювати з особливою обережністю. В кінці уроку вчителю разом з учнями, обов'язково, слід, підбиваючи підсумки змагання, звернути увагу на дружну і згуртовану роботу команди.

3. Слід дотримуватися педагогічного такту з дітьми, які допустили помилки в грі. Їх потрібно аналізувати не в ході гри, а в кінці, щоб не псувати приємних вражень від гри.

4. Слід пам'ятати, що розв'язування логічних задач і головоломок - розумова праця, яку потрібно чергувати з активним відпочинком, заохочувати і постійно підживлювати інтерес учнів до навчальної діяльності.

5. Особливо важливо пам'ятати про час. Не слід грати багато і часто, розв'язувати логічні задачі, незважаючи на те, що це корисно. Через зловживання даного виду діяльності можуть виникнути проблеми зі здоров'ям учнів.

Разом з тим комп'ютерні ігри забезпечують не лише можливість реалізовувати розвиваючі функції, але і розв'язувати завдання адаптації дитини до життя в сучасному інформаційному суспільстві.

Адже по-перше, комп'ютерні ігри дають можливість

розслабитися учням. Зміна діяльності є відпочинком, тому цілком природно, що діти після інтелектуального або фізичного навантаження із задоволенням грають в комп'ютерні ігри.

По-друге, комп'ютерні ігри дають можливість опанувати різні форми спілкування, в тому числі реалізувати абсолютно нові і незвичні способи взаємодії під час гри вдвох або невеликою групою однолітків.

По-третє, комп'ютерні ігри мають психотерапевтичний вплив. Багатьом дітям вони допомагають позбутися відчуття неповноцінності: часто те, що не виходить у дітей в реальному житті, легко реалізується за допомогою комп'ютера.

По-четверте, комп'ютерні ігри дають можливість дитині моделювати різні реальні і передбачувані життєві ситуації. У такому випадку є можливість молодшим школярам відтворити багато ситуацій, які він в подальшому міг би реалізувати в житті.

По-п'яте, комп'ютерні ігри можуть допомогти дитині в самореалізації.

По-шосте, спостерігається корекційний ефект під час гри дітей з обмеженими інтелектуальними і фізичними можливостями. Багато дітей вперше мають можливість розпочати навчання на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій.

Учням і батькам слід під час вибору жанру гри враховувати вік, темперамент і інтереси дитини.

Для молодших школярів найефективнішими будуть комп'ютерні логічні ігри, ігри-симулятори. Вони, як правило, нетривалі за часом, спрямовані на розвиток мислення, уваги, пам'яті, швидкості реакції тощо. Час гри для молодших школярів не повинен перевищувати 10-15 хвилин.

За правильного підбору і методів застосування комп'ютерних ігор у дітей розвиваються увага, зосередженість, швидкість дій, з'являється інтерес до комп'ютера і психологічна готовність до роботи з ним. Педагогам слід пам'ятати, що в молодшому шкільному віці головне завдання - виховання психологічної готовності до застосування комп'ютера і створення почуття комфортності під час роботи з ним. Молодший шкільний вік визначальний для учнів: знання, вміння та навички, отримані в початковій школі, стають основою і засобом всієї подальшої пізнавальної діяльності для них. Таким чином, саме в цьому віці необхідно формувати культуру використання комп'ютерних ігор в житті сучасної людини.

Таким чином, хочеться відзначити, що застосування розвиваючих комп'ютерних ігор в початковій школі сприяє розвитку в учнів особистісних якостей, таких як наполегливість, прагнення до успіху. Також дані ігри розвивають логічне мислення, пам'ять, уміння будувати конструктивний діалог, працювати в команді та багато іншого. Так, ми бачимо, що розвиваючі комп'ютерні ігри мають великий педагогічний потенціал. Однак, використання даних ігор в освітньому процесі вимагає підготовки викладача і дотримання певних правил.

2.5. Експериментальна перевірка реалізації педагогічних умов використання дидактичної гри як засобу навчання і виховання

Підходячи до експериментального дослідження роботи необхідно зупинитися на методиці проведення гри. Зазначимо, щоб ігрова діяльність на уроках проходила ефективно і давала бажані результати необхідно нею керувати, забезпечивши виконання вимог зазначених у параграфі 2.1 цього розділу.

Експериментальна перевірка ефективності використання дидактичних ігор здійснювалась на основі оцінювання ігрових вмінь: вміння обігрувати предмети, замінювати реальні предмети умовними, будувати рольові взаємодії, використовувати рольовий діалог, уміння вигадувати новий оригінальний сюжет, варіювання відомої гри, гнучкість зміні традиційного ходу гри, здатність приймати змінений сюжет.

Для оцінки ігрових вмінь дітей були виділені критерії:

- уміння представити новий задум для гри;
- вміння швидко адаптуватися в ситуації, що склалася;
- уміння представити нове використання для відомого об'єкта;
- варіативність, тобто вміння запропонувати різні ідеї в тій чи іншій ситуації.

Для аналітичної обробки результатів дослідження нами були виділені три рівня ігрової діяльності молодших школярів:

Низький рівень - дитина не може запропонувати новий задум, хоче грати за відомим задумом. Має труднощі при прийнятті ігрової задачі (трудність при адаптації до нової ігрової задачі). Використовує відомий варіант.

Середній рівень - дитина пропонує задум з відомої казки, мультфільму, не завжди готовий прийняти новий задум.

Утруднюється в реченні нового використання предметів.

Високий рівень - дитина може запропонувати різні нові задуми, може швидко адаптуватися до ігрової задачі, новому задумом. Може запропонувати не один варіант сюжету, здатний запропонувати нове використання для відомих предметів і об'єктів.

Для підбиття підсумків дослідження весь матеріал необхідно було представити в формі таблиці. Для цього була обрана трибальна система: одним балом оцінювали низький рівень прояву ігрових умінь, двома балами - середній, трьома балами - високий рівень.

Кожен з діагностичних компонентів оцінювався коефіцієнтом (K_1, K_2, K_3), який обчислювався за формулою:

$$K = S_{\text{балів}} / \text{максимально можливу кількість балів.}$$

Після обчислення коефіцієнта кожного з трьох блоків перебував середній коефіцієнт за формулою

$$K = (K_1 + K_2 + K_3) / 3.$$

За середнього коефіцієнта можна визначити три рівні сформованості ігрових умінь у дітей. Якщо K лежить в межах 0,8-1 балів, то рівень високий. Якщо K лежить в межах 0,6-0,7 балів, то рівень середній. Якщо K менше 0,6 балів, то дитина перебуває на низькому рівні сформованості ігрових умінь.

Для визначення вище зазначених рівнів прояву ігрових умінь ми запропонували дітям низку ігрових завдань, наприклад:

Завдання №1. Мета: визначити вміння запропонувати нове використання для відомого об'єкта, вміння швидко адаптуватися в ситуації, що склалася, граючись з іграшкою.

До групи вносилися іграшка «лисиця Аліса» і вихователь пропонував дитині обіграти її. Наприклад: «До нас сьогодні в гості прийшла лисиця Аліса. Їй дуже нудно і вона хотіла б погратися з тобою».

Таблиця 4.3.

Оцінка рівня сформованості ігрових умінь в контрольній та експериментальній групах

Уміння Групи	кількість	представити новий задум для гри			швидко адаптуватися в ситуації, що склалася			представити нове використання для відомого об'єкта			запропонувати різні ідеї в тій чи іншій ситуації		
		3	2	1	3	2	1	3	2	1	3	2	1
Експериментальна	16	2	9	5	1	11	4	1	12	3	2	10	4
Контрольна	15	1	8	6		10	5	1	10	4	1	10	4

Після реалізації усіх ігрових форм для точного встановлення рівня сформованості ігрової діяльності ми використовували критерії, описані вище, результати також вносили в таблицях 4.3. і 4.4.

Таблиця 4.4.

Результати експериментального дослідження

Рівні сформованості ігрової діяльності	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість (середнє значення)	%	Кількість (середнє значення)	%
Низький	4	25	4,75	31,7
Середній	10,5	65,6	9,5	63,3
Високий	1,5	9,4	0,75	5

Аналіз отриманих результатів (рис. 4.13) дозволив зробити висновок про те, що велика частина дітей контрольної та експериментальної групи має середній і низький рівень сформованості ігрових умінь.

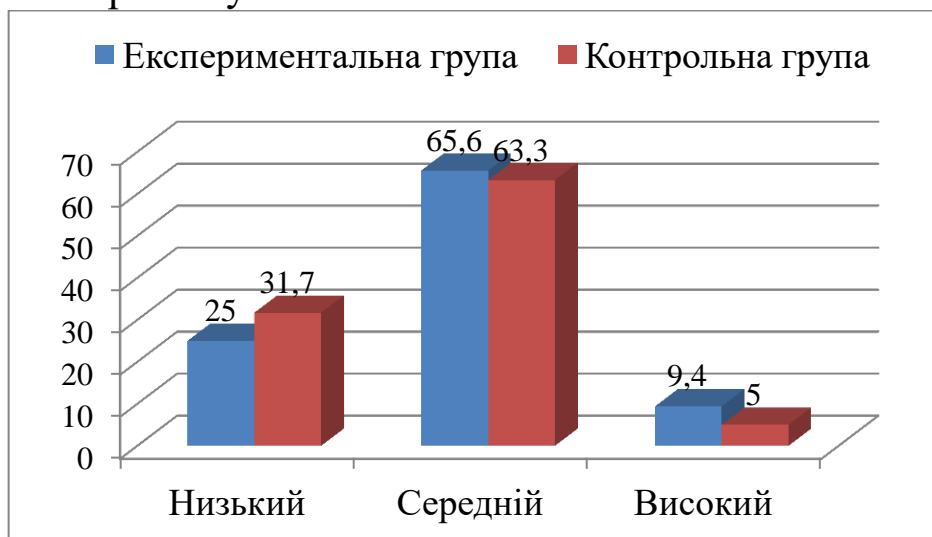

Рис. 4.13. Результати експериментального дослідження

Спостереження за організацією ігрової діяльності дітей показали, що рольові дії дітей не завжди узгоджені, часто порушується логіка творчого відтворення життєво мотивованих зв'язків. Спостерігається часте перетинання рольових і реальних відносин дітей під час гри, вони висловлюють свою незгоду, невдоволення партнерами, відволікаються від мети гри і неповністю втілюють задум.

Під час проведення дослідження рівня сформованості ігрової навчальної діяльності молодших школярів нами було відзначено, що для в експериментальній групі майже 10% дітей діють самостійно у ході реалізації запропонованих нами ігор, придумують нові сюжети,

фантазують, комбінуючи свої знання з навколишнього світу зі своїми фантазіями.

Ці діти проявляють ініціативу у всьому: можуть самостійно вибрати тему продуктивної ігрової діяльності, продумати зміст роботи, здатні домислювати запропонований варіант сюжету, з легкістю реалізують свої задуми, придумуючи щось незвичайне, оригінальне. Вони можуть захопити своїми ідеями інших дітей групи, тому ми їх віднесли до вищого рівня розвитку ігрових умінь. Для контрольної групи цей показник вдвічі менший.

До середнього рівня ігрових умінь було віднесено більше 60% з усіх дітей, задіяних в експерименті. Ці діти епізодично можуть вибирати тему, продуктивної, ігрової діяльності, але частіше приймають тему дітей - лідерів, дорослого; в своїй самостійній діяльності вони можуть запозичувати сюжети відомих казок, фільмів, мультфільмів; не завжди реалізують свій задум діяльності.

І до низького рівня ми належать для експериментальної групи 25%, для контрольної більше 30% молодших школярів. Ці діти мало товариські, майже весь час грають по одному. Вони не володіють уміннями вигадувати тему, сюжет продуктивної ігрової діяльності, не можуть доповнити запропонований варіант, рідко виявляють бажання самостійно займатися продуктивною ігровою діяльністю. У них відсутня здатність фантазувати, вигадувати щось незвичайне, оригінальне. Без інтересу приймають запропоновану тему і часто не доводять її до кінця.

В результаті аналізу результатів експерименту можна зробити висновки, що діти експериментального класу мають вищий рівень сформованої ігрової діяльності, а отже і розумові здібності, вищий естетичний потенціал, культура поведінки знаходиться в межах: товариські, активні, творчі, не скуті.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання дослідження були отримані наступні висновки:

Проведено аналіз науково-методичної, психолого-педагогічної літератури, періодичних видань, ресурсів мережі Інтернет з теми дослідження, на основі якого:

- з'ясовано сутність поняття дидактична гра - індивідуальна, групова і колективна навчальна діяльність учнів, що включає в

себе елемент суперництва та самодіяльність в засвоєнні знань, умінь і навичок, набуття досвіду пізнавальної діяльності і спілкування в процесі ігрового навчання;

розглянуто класифікацію дидактичних ігор за різними ознаками та описано психолого-педагогічні особливості використання дидактичних ігор як засобу навчання і виховання молодших школярів.

Розглянуто психолого-педагогічні особливості організації ігрової діяльності молодших школярів на основі яких визначено критерії сформованості ігрової діяльності учнів початкової школи:

- уміння представити новий задум для гри;
- вміння швидко адаптуватися в ситуації, що склалася;
- уміння представити нове використання для відомого об'єкта;
- варіативність, тобто вміння запропонувати різні ідеї в тій чи іншій ситуації.

Виділено три рівня ігрової діяльності молодших школярів:

Низький рівень - дитина не може запропонувати новий задум, хоче грати за відомим задумом. Має труднощі при прийнятті ігрової задачі (трудність при адаптації до нової ігрової задачі). Використовує відомий варіант.

Середній рівень - дитина пропонує задум з відомої казки, мультфільму, не завжди готовий прийняти новий задум. Утруднюється в реченні нового використання предметів.

Високий рівень - дитина може запропонувати різні нові задуми, може швидко адаптуватися до ігрової задачі, новому задумом. Може запропонувати не один варіант сюжету, здатний запропонувати нове використання для відомих предметів і об'єктів.

Описано основні педагогічні умови використання дидактичних ігор в навчально-виховному процесі молодших школярів, до яких належать:

- наявність мети навчально-виховного процесу, яка має особистісний зміст і сприяє забезпеченню позитивної мотивації молодших школярів в процесі навчання з використанням гри;
- особистісно-орієнтований характер ігрової діяльності;
- застосування системи різноманітних дидактичних ігор під час проведення уроків в основній школі тощо.

Доведено доцільність використання дидактичних ігор як засобу навчання і виховання молодших школярів, яка продиктована нашу думку рядом причин:

- ігрова діяльність як провідна для дошкільнят ще не втратила свого значення в молодшому шкільному віці, тому використання ігрової діяльності, ігрових форм і прийомів - це найбільш адекватний і ефективний шлях включення дітей до навчальної діяльності;

- освоєння молодшими школярами навчальної діяльності та включення до неї відбувається досить повільно;

- учням початкових класів притаманні вікові особливості, пов'язані з недостатньою стійкістю і дотриманням уваги, переважанням наочно-образного типу мислення, переважно довільним розвитком пам'яті. А дидактичні ігри, як уже зазначалось, сприяють розвитку у дітей психічних процесів;

- недостатньо сформована пізнавальна мотивація молодших школярів. Мотив і зміст їх навчальної діяльності не відповідають один одному. Тому існують значні труднощі під час адаптації учнів до школи. Дидактична гра у цьому випадку багато в чому сприяє подоланню зазначених труднощів.

Описано методичні особливості використання дидактичних ігор як засобу навчання і виховання молодших школярів. Запропоновано особливості реалізації комп'ютерних розвивальних ігор у навчально-виховному процесі.

Проведено експериментальну перевірку запропонованої методики використання дидактичних ігор як засобу навчання і виховання молодших школярів, в результаті якої можна стверджувати про її ефективність на основі результатів досягнень учнів початкової школи, анкетування учнів та учителів 1-4 класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баюк А.Ф., Голдованський М.І., Поташнікова Г.В. Педагогічний словник. Хмельницький: Вид-во Хмельницького Центру ДМСУ, 2006. 93 с. URL: http://www.center.km.ua/old_version/metod_mat/6/6.html.
2. Білик Т.С. Гра як метод реалізації виховної функції уроку математики у початковій школі. Інноваційні наукові дослідження у галузі педагогіки та психології : Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Запоріжжя, 3-4 лютого 2017 р. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. С. 6-10.
3. Богданович М.В., Козак М.В., Король Я.А. Методика викладання математики в початкових класах: навч. пос. 3-є вид., перероб. і доп. Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2006. 336с.
4. Бойченко Тетяна Цікаві ігри та завдання з математики. Початкова школа, 2004. №4. С. 23-24.
5. Бончак Б.Є. Ігри з віршованими завданнями на уроках математики в 1 класі. Початкова школа, 1996. №5. С. 14-16.
6. Брижатенко О. Можливості імітаційно-дидактичної гри у формуванні пізнавальної активності. Шлях освіти, 2006. №4. С. 34-37.
7. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. 400с.
8. Волкова Н.П. Педагогіка : навчальний посібник. К.: Академія, 2001. 212 с.
9. Воробйова С. Дидактична гра в процесі навчання. Рідна школа, 2002. №10. С. 46-48.
10. Денис С.А. Дидактичні ігри. Початкова школа, 1986. №10. С. 62-63.
11. Державний стандарт початкової загальної освіти URL: http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/08/NewSchool_Presentation-final_18-08-2017.pdf
12. Долбенко Т. Активізація пізнавальної діяльності підлітків: ігрові технології. Рідна школа, 2004. № 10. С. 36-39.
13. Дон О. Дидактичні ігри. Шкільний світ, 2001. №35 – вересень. С. 5-7.
14. Жорник О. Формування пізнавальної активності учнів у процесі спільної ігрової діяльності. Рідна школа, 2000. №2. С. 26-28.
15. Заброцький М.М. Основи вікової психології : навч. посібник.

Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006. 112с.

16.Кабанова Л.В. Ігри на уроках – засіб підвищення якості навчання. Початкова школа, 1987. №11. С. 16-19.

17.Каміняр М.В., Поліщук М.А., Моклюк М.О. Вивчення математики в початковій школі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Проблеми та перспективи фахової підготовки вчителя математики: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, 30 травня – 1 червня 2018 р. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського [та ін.]. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. С. 177-180.

18.Каміняр М.В., Поліщук М.А., Моклюк М.О. Місце і значення дидактичних ігор на уроках математики в початковій школі. Неперервна освіта в модусах минулого, теперішнього М.А. Поліщук, майбутнього: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнарод. участю (Луцьк, 24–26 травня 2018 р.) / уклад. В.О. Савош. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 138-141.

19.Киричко В. Ігри в етичному вихованні. Початкова школа, 1997. №9. С. 40-41.

20.Коротяєв Б.І. Методи навчально-пізнавальної діяльності учнів. К.: Рад. школа, 1971. 285 с.

21.Кудикіна Н. Ігрова діяльність у початковій освіті. Відкритий урок, 2006. №5-6. С. 27-32.

22.Кудикіна Н. Психологія та педагогіка гри. Відкритий урок, 2006. №5-6. С. 32-36.

23.Кукушин В. Ігрові технології на уроках. Відкритий урок, 2006. №11-12. С.3-10.

24.Куріта В.І. Дидактичні ігри з математики. Початкове навчання та виховання, листопад 2006. №31(113). С. 12–16.

25.Кучерина Т.В. Гра як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Математика в школах України, лютий 2005. №5(89). С. 2-3.

26.Лапшина І.М. Місце дидактичних ігор у позитивній мотивації полімовності дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник Ізмаїльського держ. пед. ін-ту., 2000. Вип 9. С. 87-90.

27.Лапшина І.М. Розвиток мовлення дошкільнят засобами комп'ютерних ігор. Рідна школа. 2002. № 3. С. 48-49.

28.Лапшина І.М. Словесні ігри та ігрові вправи у формуванні аудіативних навичок дітей дошкільного й молодшого шкільного віку.

Її величність гра : теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2009. С. 139-145.

29.Макаренко А.С. Гра. Вибрані твори : в 7-ти т. Т.4. К., 1954. 524 с.

30.Макаренко Г.Я. Криниця цікавого навчання – дидактичні ігри на уроках читання та математики. Початкове навчання та виховання, квітень 2007. №10(122). С. 14-19.

31.Мамчур І. Теорія гри та її пізнавальні можливості (історичний аналіз). Рідна школа, 2003. №6. С. 61-63.

32.Мартиненко С.М., Хоружа Л.Л. Загальна педагогіка : навч. посіб. К.:МАУП, 2002. 176с.

33.Матюшко І.С., Федотова Н.М. Збірник математичних ігор. Початкова школа . 1996. №9. С. 22-26.

34.Назарова Л.І. Ігрові моменти на уроках математики – розвиток творчих здібностей учня. Математика в школах України, жовтень 2005. №29(113). С. 2-3.

35.Олефіренко Н.В., Андрієвська В.М. Дидактичні ситуації з використанням комп'ютера у навчанні молодших школярів. URL: <http://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/download/98/84>.

36.П'ятакова Г.П., Заячківська Н.М. Сучасні педагогічні технології та методика їх застосування у вищій школі: [навчально-методичний посібник для студентів та магістрантів вищої школи]. Львів: Видав.центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. 55 с. URL: http://tourlib.net/books_others/pedtehnol1.htm.

37.Поліщук М.А., Моклюк М.О. Дидактична гра як засіб навчання і виховання молодших школярів. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 19-20 квітня 2018 р.) / за ред. О.А.Голюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. Вип. 7. 326 с.

38.Савченко О.Я. Дидактика початкової школи : [підр. для студентів пед. факультетів]. К.: Генеза, 1999. 368 с.

39.Саюк В. Історико-педагогічний аналіз використання гри у навчальному процесі. Рідна школа, 2005. №7. С. 50-52.

40.Сідун М.М. Педагогічні умови використання гри під час

навчання іноземної мови учнів початкової школи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 28. С.152-154.

41. Смоглій О. Застосування ігрових ситуацій на уроках математики. Початкова школа, 2003. С. 20-21.

42. Ставаймо в коло: [збірник дитячих ігор / упоряд. В.Г. Войта, Н.А. Лобода]. К.: Молодь, 1989. 150 с.

43. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5-ти т. Т.3. К.: Радянська школа, 1977. С. 9-98.

44. Сценарії уроків з неусталеною структурою: українська мова і література [упоряд. І. Мойсеїв]. К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. 70 с.

45. Ткаченко О. Виховання естетичної чуйності до природи у процесі гри. Початкова школа, 1997. №3. С. 53-54.

46. Ткачишина І.П. Роль гри та нестандартних уроків у підвищенні інтересу учнів до вивчення математики. Математика в школах України, 2004. №4 (52). С. 6-7.

47. У світі дитячої гри: [на допомогу організатору дитячого дозвілля] / За заг. редакцією Н. Олійник, Т. Майданюк, Х. Кметь. Тернопіль: Збруч, 2006. 136с.

48. Ульяницька Л.С. Ігрові проблемні ситуації. Початкова школа, 1996. С. 27-29.

49. Чорноморець І.М. Сучасний підручник як засіб реалізації ігрових технологій навчання в основній школі. Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. К.: Педагогічна думка, 2006. Вип.6. С. 185-193.

50. Щербань П. Дидактичні ігри у навчально-виховному процесі. Початкова школа, 1997. № 9. С. 18-20.

51. Щербина Д. Дидактична гра в системі особистісно-зорієнтованого навчання. Педагогіка вищої та середньої школи. Кривий Ріг, 2006. вип.14. С. 254-256.

52. Щербина Д. Ігрове навчання як засіб активізації комунікативної позиції учнів. Педагогіка вищої та середньої коли. Кривий Ріг, 2007. вип.17. С. 353-358.

53. Якиляшек В.Й. Вчимося граючись. Рідна школа, 1993. №6. С. 47-49.

54. Якиляшек В.Й. Уроки математики з елементами гри. Рідна школа, 1997. № 10. С. 22-23.

ДОДАТКИ

Додаток А

Додаток А1

Підсумкове тестування за 1 клас

1. Що із перерахованого нижче відноситься до неживої природи?

- А. Пісок, бузок, заєць, Сонце
- Б. Камінь, повітря, вода, сніжинка
- В. Глина, корова, яблуко, синиця

2. Чим птахи відрізняються від звірів?

- А. У них є хутро
- Б. У них є лапи
- В. У них є пір'я

3. Чим покрито тіло у козулі?

- А. Лускою
- Б. Шкірою
- В. Хутром

4. Яка із наведених ознак відповідає осені?

- А. Сильний сніг
- Б. Жовта трава
- В. Яскрава веселка

5. Встанови відповідність. З'єднай лініями.

Дикі птахи	кури
	лебеді
Домашні птахи	гуси
	лелеки

6. Які перетворення води відбуваються в морозні ночі?

- А. Випаровування
- Б. Замерзання
- В. Помутніння

7. Напишіть, для чого людина використовує воду річки?

8. На гілках якого дерева є хвоя?

- А. Дуба
- Б. Яблуні
- В. Ялини

9. Яким словом неможна описати весняний вітер?

- А. Теплий
- Б. Солодкий
- В. Сильний

10. Де на Земній кулі можна зустріти слона?

- А. В Арктиці
- Б. В Антарктиді
- В. В Африці

11. За допомогою якого приладу визначають напрямок сторін горизонту?

- А. Термометра
- Б. Лупи
- В. Компаса

12. Що таке материк?

- А. Будь-які ділянки суші на Землі
- Б. Те, що нанесено на карті та глобусі
- В. Великі ділянки суші на Землі між океанами

Результати успішності учнів 2 класу під час констатувального етапу експерименту

Вибірка	Рівень								Якісний показник (%)	Обсяг вибірки
	початковий		достатній		середній		високий			
	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)		
Контрольний клас (2А)	4	16	5	20	12	48	4	16	64	25
Експериментальний клас (2Б)	3	16	5	26	8	42	3	16	58	19

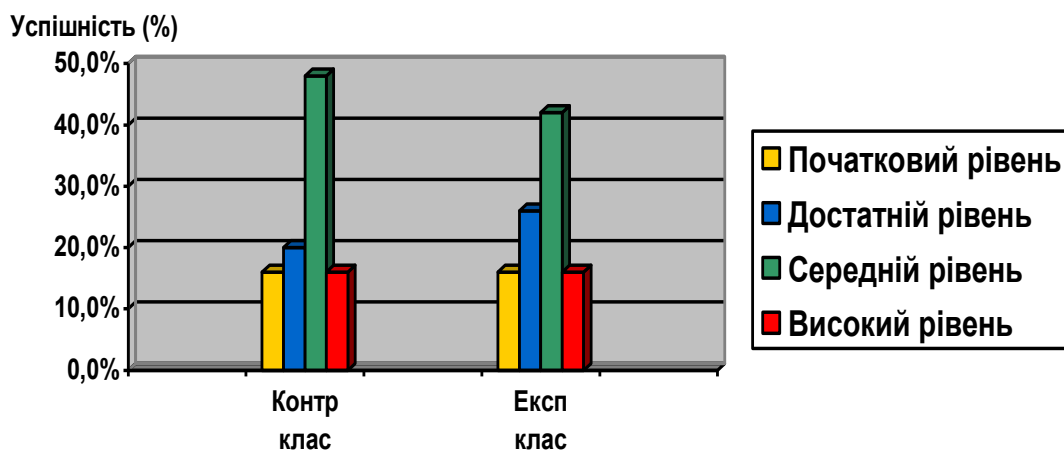

Рис. А.2.1. Діаграма результатів успішності учнів 2 класу під час констатувального етапу експерименту

Підсумкове тестування за 2 клас

1. Кожна пора року триває:
 - А. 3 місяці
 - Б. 4 місяці
 - В. 12 місяців

2. Для чого в давнину використовували гномон?
 - А. Вимірювали температуру
 - Б. Визначали висоту сонця над горизонтом
 - В. Вимірювали відстань між предметами

3. Вибери осіннє явище природи.
 - А. На небі з'являється веселка
 - Б. Дні стають довшими
 - В. Спостерігаються перші заморозки

4. За якої температури холодніше? Вибери правильну відповідь.
 - А. 0°C
 - Б. -5°C
 - В. $+8^{\circ}\text{C}$

5. До якої групи належить кожна рослина? З'єднай лініями.

Помідор	Багаторічна рослина
Морква	Дворічна рослина
Хрін	Однорічна рослина

6. Які з перелічених птахів вважаються осілими:
 - А. Дика качка
 - Б. Ластівка
 - В. Ворона

7. Вибери ознаки льоду.
 - А. Пухкий
 - Б. Непрозорий
 - В. Прозорий

8. Хто з тварин взимку обгризає кору дерев?
 - А. Ведмідь
 - Б. Заєць
 - В. Лисиця

9. Вибери властивість повітря

- А. Має смак
- Б. Блакитне
- В. без запаху

10. Перша ознака весни в живій природі:

- А. Поява перших квітів
- Б. Поява зеленого листя на деревах
- В. Цвітіння кульбаб

11. Встанови відповідність. З'єднай лініями

Перелітні птахи	сорока
Осілі птахи	зозуля
	дятел
	лелека

12. Упізнай рослину за описом.

У цієї рослини листики розташовані один навпроти одного. Між ними ягода, схожа на чорне око. Ця рослина – отруйна.

- А. Вороняче око
- Б. Калина
- В. Шипшина

Результати успішності учнів 2 класу під час контрольного етапу експерименту

Вибірка	Рівень початковий		Рівень достатній		Рівень середній		Рівень високий		Якісний показник (%)	Обсяг вибірки
	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)	Кі-ть	(%)		
	Контрольний клас (2А)	2	8	4	16	14	56	5		
Експериментальний клас (2Б)	1	5	2	11	10	53	6	31	84	19

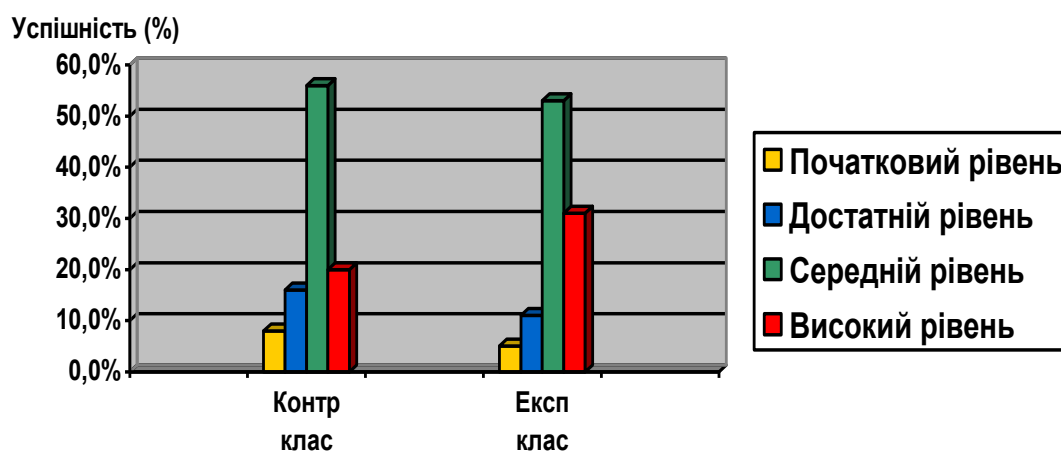

Рис. Б.2.1. Діаграма результатів успішності учнів 2 класу під час контрольного етапу експерименту

Додаток В
Анкетування для визначення рівня сформованості мотивації
учнів до вивчення природознавства в експериментальних і
контрольних групах

Додаток В.1

Анкета

Мотивація до вивчення природознавства учнів початкової школи

В анкеті пропонується 20 питань, кожному питанню відповідає номер у бланку відповідей. Приймається відповідь на питання «так» або «ні». І так відповідаємо на кожне питання.

1. Чи подобається Вам природознавство як предмет?
2. Чи хотіли б Ви продовжити вивчати природознавство у школі?
3. Чи подобається Вам викладання предмета «Природознавство» у початковій школі?
4. Чи приваблює Вас дія різних процесів і явищ, які відбуваються в живій і неживій природі з якими знайомитися і спостерігаєте на уроках з природознавства.
5. Чи цікавитися Ви новими відкриттями у природі, читаєте про життя і діяльність видатних учених дослідження, яких пов'язанні з природознавством?
6. Чи подобалося Вам під час уроків у класі проводити досліди, розв'язувати задачі, заглиблюватися в різні явища природи?
7. Чи є у Вас бажання працювати з навчальними підручниками, посібниками, дидактичними засобами з природознавства?
8. Чи використовуєте Ви навчальні підручники, посібники, дидактичні засоби з предмету «Природознавство» для підготовки до уроків.
9. Чи зрозумілий і цікавий для Вас навчальний матеріал, що пропонується під час вивчення предмета «Природознавство»?
10. Чи весь матеріал з предмета потрібний і чи Вам зрозумілий?
11. Чи подобається Вам виконувати завдання, що вимагають знання законів і явищ природи?
12. Чи подобається Вам працювати з приладами й устаткуванням під час уроків?
13. Чи хотіли б Ви вивчати вплив природних явищ на живі і неживі організми?
14. Чи хотіли б Ви більше пізнати про взаємозв'язки природних явищ та процесів?
15. Як Ви вважаєте, чи вивчення природознавства допомагає кращому засвоєнню інших шкільних предметів у початкових класах?
16. Як Ви вважаєте чи допоможуть отримані знання з природознавства полегшити вивчення інших предметів в основній школі?
17. Чи використовуєте Ви знання з природознавства під час вивчення предметів початкової школи?
18. Як Ви вважаєте чи допомагають знання з природознавства у

дослідженнях природніх процесів та явищ?

19. Як Ви вважаєте, вивчення природознавства впливає на Ваші знання про навколишній світ?

20. Як Ви вважаєте чи необхідно вивчати природознавство у початковій школі?

Розрахунки коефіцієнта мотивації

Таблиця В2.1

**Розрахунок коефіцієнта мотивації до вивчення природознавства
учнів
2-х класів на початку експерименту**

Навчальний рік	Курс, група	Кі-ть учнів n	Відповіді учнів на питання анкети					Коефіцієнт мотивації $k_M, (\%)$
			n_0	n_1	n_2	n_3	n_4	
2017-2018	2А (Контр.)	25	4	4	5	7	5	55
	2Б (Експер.)	19	5	3	4	4	3	46

Таблиця В2.2

**Розрахунок коефіцієнта мотивації до вивчення природознавства
учнів
2-х класів після завершення експерименту**

Навчальний рік	Курс, група	Кі-ть учнів n	Відповіді учнів на питання анкети					Коефіцієнт мотивації $k_M, (\%)$
			n_0	n_1	n_2	n_3	n_4	
2017-2018	2А (Контр.)	25	3	5	4	8	5	57
	2Б (Експер.)	19	1	5	3	6	4	59

Додаток Г

Підсумкове тестування за 3 клас

1. При якій температурі закипає вода?

- А. +50°
- Б. +80°
- В. +100°

2. Як узнати, які речовини розчиняються у вод, а які - ні ?

- А. Якщо частинки плавають у воді.
- Б. Якщо частинки у воді стають невидимі.
- В. Якщо частинки у воді осідають на дно

3. Які причини утворення печер, ущелин та ярів?

- А. Кругообіг води.
- Б. Хмари.
- В. Пори року.

4. Напишіть, для чого людина використовує воду річки?

5. Під час дихання люди і тварини вбирають з повітря ... , а виділяють

6. Встанови відповідність для повітря. З'єднай лініями.

	Безбарвне
	Азот
	Кисень
Склад повітря	Прозоре
	Невидиме
	Вуглекислий газ
	Заповнює весь простір
Властивості повітря	Водяна пара
	Інші гази
	Різні домішки
	Пружне

7. Напишіть, чому зими на територіях, розташованих біля моря, значно тепліші?

8. Встанови відповідність для корисних копалин. З'єднай лініями.

Рудні корисні копалини	Граніт

Торф
Мідь
Горючі корисні копалини Мармур
Золото
Нафта
Будівельні корисні копалини Природний газ
Пісок
Залізо

9. Встанови відповідність для ґрунту за наступними ознаками. З'єднай лініями.

Склад ґрунту	Висадження лісових смуг
Властивість ґрунту	Надмірне використання отрутохімікатів
Руйнування ґрунту	Мінеральні речовини
Захист ґрунту	Родючість

10. Встанови відповідність для джерел енергії. З'єднай лініями.

Відновлювані	Природний газ
	Сонце
	Рухома вода
Невідновлювані	Вітер
	Кам'яне вугілля
	Нафта

11. Як можна розмножувати і вирощувати на присадибній ділянці цибулю, картоплю, малину, полуницю, смородину?

12. Встанови відповідність. З'єднай лініями

Перелітні птахи	Сорока
Осілі птахи	Зозуля
Кочові птахи	Дятел
	Лелека
	Сойка

Додаток Д

Підсумкове тестування за 4 клас

1. Доведи або спростуй твердження: «Людина – частина живої природи».

2. Сонячна система це ...

3. Яке значення у природі має сонячне тепло?

- А. Щоб грітися
- Б. Щоб росли рослини
- В. Для життєдіяльності тваринного і рослинного світу

4. Чому відбувається зміна пір року?

- А. Земля обертається навколо своєї осі.
- Б. Земля обертається навколо Сонця.
- В. Сонця обертається навколо Землі.

5. Поясніть для чого потрібно знати сторони горизонту?

6. Які з перелічених способів доцільно використовувати для визначення сторін горизонту:

- А. Сонця, компаса і місцевих ознак.
- Б. Сонця і компаса.
- В. Компаса і місцевих ознак.

7. До чого призводить розвиток медицини і техніки на Земній кулі?

- А. Зменшення хижих тварин.
- Б. Зростання кількості населення.
- В. Зростання смертності населення.

8. Поміркуй, як може змінитися кількість населення нашої країни. Чому?

9. Встанови відповідність між материками та частинами світу.

Материки	Європа
	Азія
	Євразія
	Африка

Америка
Частини світу Північна Америка
Південна Америка
Австралія
Антарктида

10. Від чого залежить життя у Світовому океані?

11. Яка тварина найбільша на планеті?

- А. Слон
- Б. Синій кит
- В. Лев

12. Упізнай материк за описом.

Найбільший материк на Землі. На його території розташована наша держава. Омивається водами чотирьох океанів. Багатий на поклади корисних копалин. Розташований у всіх природних зонах. Має найбільшу густоту населення.

- А. Європа
- Б. Азія
- В. Євразія

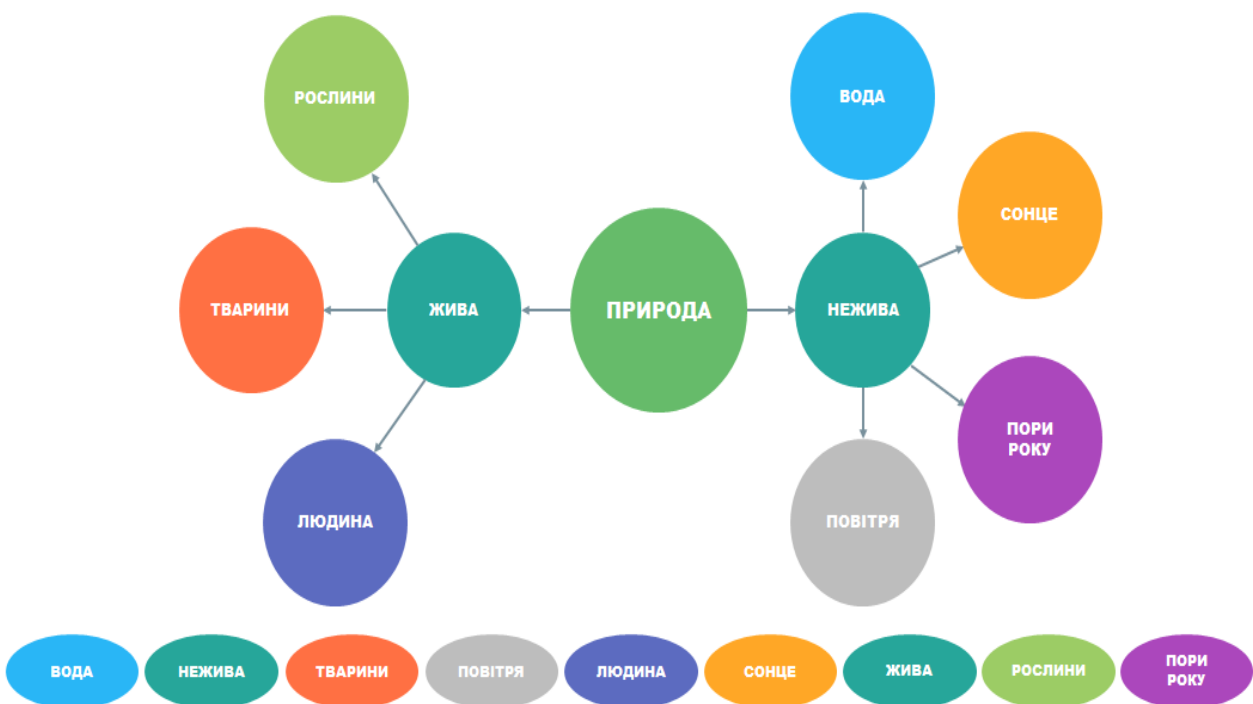
Додаток Е

Мультимедійні презентації для комп'ютерної підтримки уроків з предметів «Я досліджую світ» та «Природознавство» у 1-4 класах

Додаток Е1

Мультимедійна презентація для комп'ютерної підтримки уроку з використанням методичного прийому «Асоціативний кущ»

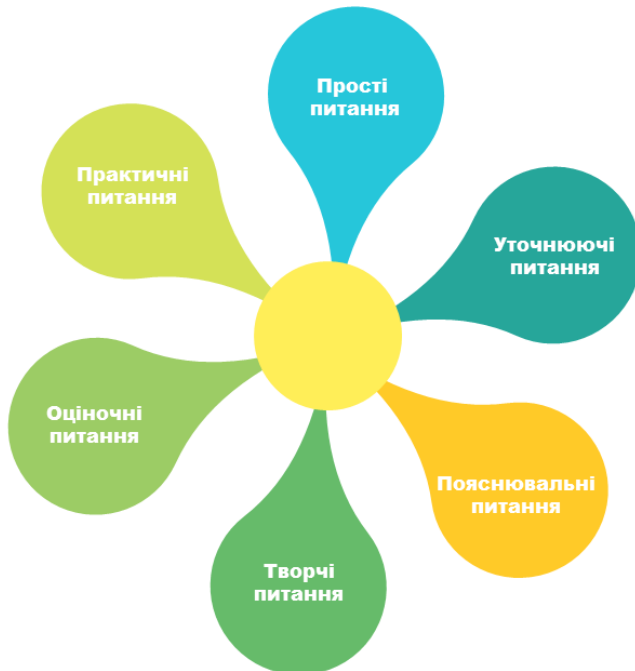
Асоціативний кущ «Природа»

Додаток Е2

Мультимедійна презентація для комп'ютерної підтримки уроку з використанням методичного прийому «Ромашка Блума»

Ромашка Блума «Ґрунт»

Пояснювальні питання

- 1) Чому ґрунт має різний колір?
- 2) Чому рослини не можуть жити без ґрунту?

Додаток Е3

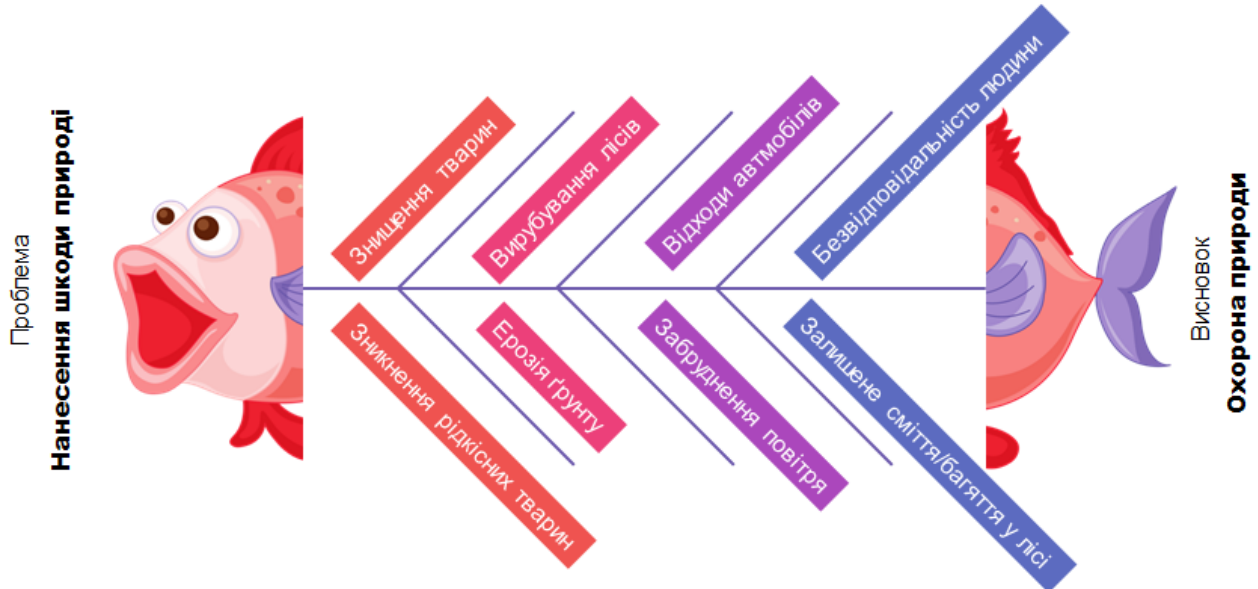
Мультимедійна презентація для комп'ютерної підтримки уроку з використанням методичного прийому «Дерево передбачень»

Дерево передбачень

Мультимедійна презентація для комп'ютерної підтримки уроку з використанням методичного прийому «Фішбоун»

Фішбоун «Збереження природи»

ПІСЛЯМОВА

Завершення роботи над монографічним дослідженням є важливим етапом, який не лише підсумовує результати багаторічного наукового пошуку, але й чітко окреслює напрями подальших досліджень у галузі дидактики та психології початкової освіти. Актуальність порушеної проблематики зумовлена об'єктивною вимогою часу, адже реформування освітньої системи в Україні пріоритетно спрямоване на формування ключових компетентностей та критичного мислення в учнів уже з молодшого шкільного віку.

Центральною віссю монографії стала ідея про те, що саме комплексний розвиток мотиваційної сфери та когнітивних навичок (критичного мислення та пізнавального інтересу) є критично важливим для підготовки учнів до продуктивної, творчої праці та успішної адаптації у складному інформаційному суспільстві. Дослідження стало необхідним кроком через низку гострих протиріч, виявлених у сучасній освітній практиці: між особистим життєвим досвідом школяра та обмеженістю наукових знань з природознавства; між розрізненим та інтегрованим вивченням природничого курсу; а також між об'єктивною потребою у використанні сучасних технологій (ІКТ) та застарілим методичним забезпеченням викладання природничих предметів. Таким чином, це дослідження є теоретичним обґрунтуванням, розробкою та експериментальною перевіркою комплексної методики формування мотиваційно-когнітивного розвитку молодших школярів на уроках природознавства.

Монографія логічно структурована і складається з двох частин, що послідовно розкривають теоретичні, методичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми.

У Розділі 1 здійснено ґрунтовний аналіз психолого-педагогічних основ формування навчальної мотивації, уточнено сутність понять «мотивація», «мотив», «пізнавальний інтерес». Обґрунтовано педагогічні умови та шляхи ефективного формування навчальної мотивації на уроках природознавства, зокрема через використання таких активних методів, як бесіда, мозковий штурм, метод проєктів, створення ситуації успіху та екстраполяції.

У Розділі 2 детально розглянуто теоретичні та методичні основи розвитку критичного мислення, підкреслено його рефлексивність та обґрунтованість. Тут представлено розроблені методичні основи

застосування технологій розвитку критичного мислення (наприклад, «Ромашка Блума», «Фішбоун») на уроках природознавства.

Розділ 3 систематизує проблему мотивації учнів до навчальної діяльності, акцентуючи на необхідності розвитку позитивної стійкої мотивації, що спонукає до систематичної роботи за внутрішніми бажаннями.

У Розділі 4 описано методичні особливості використання дидактичних ігор в закладах початкової освіти, наведено результати дослідження педагогічних умов використання дидактичної гри як засобу навчання і виховання молодших школярів, запропоновано особливості реалізації комп'ютерних розвивальних ігор у освітньому процесі початкової школи.

Наукова новизна та практичне значення монографії полягає в тому, що вперше теоретично обґрунтовано та експериментально підтверджено ефективність комплексної методики мотиваційно-когнітивного розвитку, яка системно інтегрує технології розвитку критичного мислення та ІКТ для формування стійкого пізнавального інтересу у природничій освіті. Уточнено сутність ключових понять та обґрунтовано комплекс педагогічних умов, які забезпечують перехід зовнішньої мотивації у внутрішню, шляхом стимулювання активної рефлексивної та пошукової діяльності.

Експериментальна перевірка комплексної методики підтвердила її високу ефективність у формуванні мотиваційно-когнітивного потенціалу молодших школярів. Зокрема, було зафіксовано:

- Зростання мотиваційного компонента: коефіцієнт мотивації до вивчення природознавства в експериментальних класах зріс (наприклад, у 2-му експериментальному класі до 59% порівняно з 57% у контрольному).

- Значну позитивну динаміку когнітивного компонента: у 4-му експериментальному класі частка учнів із високим рівнем критичного мислення зросла з 17% до 38%, а кількість учнів із низьким рівнем розвитку критичного мислення зменшилась до 0%.

Практична цінність реалізується через розробку конкретних, готових до впровадження навчально-методичних матеріалів (фрагментів уроків, презентацій, завдань), придатних для безпосереднього використання вчителями початкової школи та в процесі підготовки педагогічних кадрів.

Проведене дослідження стало важливим кроком у розвитку педагогічної науки, але водночас відкриває нові перспективи для

подальшого вивчення: механізмів інтеграції мотиваційно-когнітивних технологій в інші освітні галузі; динаміки їхнього розвитку в учнів середньої школи; а також використання елементів штучного інтелекту для персоналізації стимулювання пізнавальної активності.

Висловлюємо глибоку вдячність усім науковцям, чиї праці заклали теоретичне підґрунтя для цього дослідження, а також колегам та вчителям-практикам, які брали участь у педагогічному експерименті та надали цінні зауваження. Сподіваємося, що ця монографія стане надійним дороговказом для всіх, хто прагне модернізувати початкову освіту та сформуванню в молодших школярів стійку внутрішню потребу до пізнання світу.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**Коломієць Алла Миколаївна
Моклюк Микола Олексійович
Сільвейстр Анатолій Миколайович**

Мотиваційно-когнітивний розвиток молодших школярів: теорія, методика, практика

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.
(Протокол № 6 від 28.01.2026 року).

Підписано до друку 02.02.2026.
Формат 64x90/16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 16. Обл.-вид. арк. 14,88
Наклад 300 прим. Зам. № 705/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Твори»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
Видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: +38(096) 973 09 34, + 38(093) 891 38 52.
E-mail: info@tvoru.com.ua, <http://www.tvoru.com.ua>